قەشقەر شەھىرى تارىخ ماتېرىياللىرى

(بەشىنچى توپلام)

جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى قەشقەر شەھەرلىك
كومىتېتى تارىخىي ماتېرىياللار تەتقىقات
كومىتېتى تۈزدى

庆贺党的七十诞辰、继承和发扬党的优良传统！

苗安旺

一九九一年七月一日

شەھەرلىك پارتكوم شۇجىسى مياۋ ئەنۋاڭنىڭ بېغىشلىمىسى:

پارتىيە دۇنياغا كەلگەنلىكىنىڭ 70 يىللىقىنى تەبرىكلەپ،
پارتىيىنىڭ ئېسىل ئەنئەنىلىرىگە ۋارىسلىق قىلايلى!

1991 - يىل 1 - ئىيۇل

قەشقەر شەھىرى تارىخىي ماتېرىياللىرى

جۇڭگو كومپارتىيىسى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 70 يىللىقىنى
خاتىرىلەش مۇناسىۋىتى بىلەن

بەشىنچى توپلام

مەسئۇل مۇھەررىر : ئابدۇرېشىت ھاجى

جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى قەشقەر شە -
ھەرلىك كومىتېتى تارىخىي ماتېرىياللار تەتقىقات
كومىتېتى تۈزدى

1991 - يىل 7 - ئاي

قەشقەر شەھەرلىك سىياسىي كېڭەش كومىتېتى تارىخىي ماتېرىياللار كومىتېتى ئەزالىرى

جاڭ بىن ، سۇ رۇڭچۈن ، شيا ۋېيرۇڭ ، ۋاڭ شىياڭ ، ئابدۇرېشىت ھاجى ، قەمەرجان ، مىرزاھىت كېرىم ، تۇرغۇن ھېلىم، ئاتىكە زەمىر ، ئابلىمىت ئىسمائىل ، مەمتىلى زىكرىيا ، مەخەت تۇردى، ھامۇت سابىر، ئىبراھىم ئىمىن.

تارىخىي ماتېرىياللار ئۇيغۇرچە توپلىمىنى تەھرىرلەش گۇرۇپپا ئەزالىرى ئىسىملىكى

گۇرۇپپا باشلىقى : نۇرمۇھەممەت ھوشۇر (شەھەرلىك سىياسىي كېڭەش مۇئاۋىن رەئىسى ، قوشۇمچە)

ئەزالىرى : ئابدۇرېشىت ھاجى ، قەمەرجان ، مەمتىلى زىكرىيا ، ئىبراھىم ئىمىن ، مىرزاھىت كېرىم ، تۇرغۇن ھېلىم .

مۇندەرىجە

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى تەشكىلاتلىرىد- ىنىڭ قەشقەر رايونىدا قۇرۇلۇشى ۋە ئىپتىدائىي تەرەققىياتى ...... جاڭ يۈەنشىڭ 1

جۇڭگو كومپارتىيە تەشكىلىنىڭ قەشقەر شەھە- رىدىكى ئىپتىدائىي قۇرۇلۇش ئەھۋالى ...... ۋېيىيۈڭشىڭ 22

قەشقەر شەھەرى مەمۇرىي رايونلىرىنىڭ ئۆز- گىرىش ئەھۋالى ...... ئەكبەر مۇھەممەتئىمىن 37

قەشقەرنىڭ قەدىمكى ۋە ھازىرقى زامان مەدە- نىيەت - سەنئەت تەرەققىياتىدىن قىسقىچە بايان ...... ئابدۇرىشىت ھاجى، ئەكبەر مۇھەممەتئىمىن 49

30 - يىللاردا قەشقەر جەمئىيىتىدە كۆرگەن-ئاڭ- لىغانلىرىم ھەققىدىكى ئەسلىمىلەردىن پارچە ...... ئابدىرېھىم رازى 63

ئازادلىقتىن بۇرۇنقى قەشقەر تامۇژنىسى ...... شۈەنجۇنرۇڭ 72

قەشقەرنىڭ يېقىنقى ۋە ھازىرقى زامان تارىخى- دىكى چوڭ ئىشلار ...... ۋاڭ شىياڭ رەتلىگەن 80

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى تەشكىلاتلىرىنىڭ قەشقەر رايونىدا قۇرۇلۇشى ۋە ئىپتىدائىي تەرەققىياتى☆

جاڭ يۈەنشىڭ

1950-يىلى 1-ئاينىڭ 3-كۈنى قەشقەر ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتىنىڭ 1-نومۇرلۇق ئېلانى چىقىرىلىپ، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى غەربىي شىمال ھەربىي رايونىنىڭ قوماندانى پېڭ دېخۇەي، سىياسىي كومىسسارى شى جۇڭشۈن، مۇئاۋىن قوماندانى جاڭ زۇڭشۈن، مۇئاۋىن كومىسسار قوشۇمچە مۇدىر گەن سىچىلارنىڭ تەيىنلىگىرا ھەما بۇيرۇقىغا بىنائەن، «قەشقەرنىڭ تىنچ ئازاد قىلىنغانلىق غەلىبىسىنى مۇستەھكەملەش، ئىشپىيون - ئەكسىيەتچى ئۇنسۇرلارنىڭ بۇزغۇنچىلىقىنى باستۇرۇپ، خەلقنىڭ مەنپەئەتىنى قوغداش، ئۆتكۈزۈۋېلىش خىزمىتىنى تەشكىللىمەك، سىستېمىلىق ئىشلەپ تېزلىكتە ئىنقىلابىي تەرتىپ ئورنىتىش ئۈچۈن، قەشقەردە ھەربىي ئىدارە قىلىش تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ، قەشقەر ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى قۇرۇلۇش قارار قىلىنغانلىقى، ئۇنىڭ قەشقەردىكى ھەربىي ئىدارە قىلىش مەزگىلىدە ئالىي ھوقۇقلۇق ئورگان بولۇپ، پۈت-

☆ بۇ كىتابقا قىسقارتىپ ئېلىندى.

كۆل قەشقەرنىڭ ھەربىي - مەمۇرىي ئىشلىرىنى بىر تۇتاش باشقۇرىدىغانلىقى» نى جاكارلىدى. قەشقەر ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتىنىڭ جۇرېنلىقىغا ۋاڭ ئېنماۋ، ۋۇجۇرېنلىقىغا ئابدۇكېرىم خان مەخسۇم، ۋە مەمتىمىن ئىمىنوۋلار تەيىنلەندى. قەشقەرنىڭ مۇھاپىزەت ۋەزىپىسىنى 2- جۇننىڭ 4- دىۋىزىيىسى ئۈستىگە ئالدى؛ 2- جۇننىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ياڭ شىيۇسەن مۇھاپىزەت شتاب قوماندانى قوشۇمچە سىياسىي كومىسسارلىقىغا تەيىنلەندى.

1950- يىلى 1- ئاينىڭ 29- كۈنى، غەربىي شىمال ھەربىي رايونى يەتكۈزگەن مەركىزىي ھەربىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ تېلېگرامما بۇيرۇقىدا قەشقەردە ھەربىي رايون قۇرۇلىدىغانلىقى، بۇنى 2- جۇننىڭ جۇن شتابى قوشۇمچە ئۆز ئۈستىگە ئالىدىغانلىقى قارار قىلىندى. 5- ئاينىڭ 1- كۈنى قەشقەر ھەربىي رايونى يېڭىشەھەر ناھىيىسىدە رەسمىي قۇرۇلدى (قەشقەر ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى شۇنىڭ بىلەن ئەمەلدىن قالدى). 1951- يىلى 10- ئايدا، قەشقەر ھەربىي رايونى جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىغا ئۆزگەرتىلدى. قەشقەر ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى، قەشقەر ھەربىي رايونى زور تۈركۈمدە كادىر ئاجرىتىپ، ھەربىي ۋەكىل ئەۋەتىپ، ھەر قايسى ۋىلايەت، ھەر قايسى ناھىيىلەرنىڭ كونا ھاكىمىيىتىنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ، ۋالىي مەھكىمىسى ۋە ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنى قۇردى. شۇنىڭ بىلەن تەڭ، 2- جۇن پارتكومىنى ئاساس قىلىپ قەشقەر رايونلۇق (جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق) پارتكوم قۇرۇلدى، 2- جۇن 4- دىۋىزىيە پارتكومىنى ئاساس قىلىپ قەشقەر يەرلىك پارتكوم قۇرۇلدى.

ئاتلىق ئەسكەرلەر 8 - دىۋىزىيە پارتكومىنى ئاساس قىلىنىپ يەكەن يەرلىك پارتكوم قۇرۇلدى. خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى قەشقەر رايونىنىڭ پارتىيە قۇرۇلۇشى، ھاكىمىيەت قۇرۇلۇشى خىزمەتلىرىدە مۇھىم تۆھپىلەرنى قوشتى.

ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى شىنجاڭ بيۇروسىنىڭ قارار قىلىشى، ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى غەربىي شىمال بيۇروسىنىڭ قوشۇلۇشى ھەمدە ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 1950 - يىلى 1 - ئاينىڭ 24 - كۈنى تەستىقلىشى بىلەن، ج ك پ قەشقەر رايونلۇق كومىتېتى 1950 - يىلى 2 - ئايدا رەسمىي قۇرۇلدى، رايونلۇق پارتكوم ئورگىنى يېڭىشەھەر ناھىيە بازىرىغا تەسىس قىلىندى (جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايون ئورگىنى بىلەن بىر يەردە). 1954 - يىلى قەشقەر شەھىرىگە كۆچۈرۈلدى. ج ك پ قەشقەر رايونلۇق كومىتېتى 1952 - يىلى 1 - ئايدا ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن، ج ك پ جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق كومىتېتى دەپ ئۆزگەرتىلىپ، داۋاملىق ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى شىنجاڭ بيۇروسىنىڭ رەھبەرلىكىگە تەۋە بولدى. جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكومنىڭ بىرىنچى شۇجىسى ۋاڭ ئېنماۋ، 2 - شۇجىسى زۇچى، 3 - شۇجىسى چىڭگو، 4 - شۇجىسى مەتىمىن ئىمىنوۋ بولدى.

ج ك پ جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق كومىتېتىنىڭ ئاستىدا قەشقەر، يەكەن، ئاقسۇ، خوتەن تۆت يەرلىك كومىتېت ۋە قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستلىق كومىتېتى (1954 - يىلى 7 - ئاينىڭ 14 - كۈنى قۇرۇلۇپ) تەسىس قىلىندى.

ج ك پ قەشقەر يەرلىك كومىتېتى 1950 - يىلى 2 -

ئايدا قۇرۇلغان: زىڭ گۇاڭمىڭ (4 - دىۋىز دىيىنىڭ سىيا-
سىي كومىسارى) قەشقەر يەرلىك پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا،
فېڭدا (2 - جۇن خەلق ترانسپورت بۆلۈمىنىڭ بۇجاڭى)
ۋۇ شۇجىلىققا تەيىنلەندى. قەشقەر يەرلىك
پارتكوم قۇرۇلغاندىن كېيىن، 1950- يىلى 3-، 4 - ئايغىچە
تەۋەلىكىدە كونىشەھەر، يېڭىشەھەر، يېڭىسار، پەيزاۋات،
مارالبېشى، يوپۇرغا، تاشقورغان، ئاتۇش، ئۇلۇغچاتتىن
ئىبارەت توققۇز ناھىيىنىڭ ناھىيىلىك پارتكوم تەشكىلاتى
1950 - يىلى 3-، 4 - ئايلاردا ئىلگىرى - ئاخىر قۇرۇلۇپ
بولدى. ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك كومىتېتىنى قۇرۇش تەي-
يارلىقى 1952 - يىلى 5 - ئايدا باشلاپ، 10 - ئايدا رەس-
مىي قۇرۇلدى (ئەمەلىيەتتە 7 - ئاينىڭ 1- كۈنى قۇرۇل-
غانلىقى ئېلان قىلىنغان — تەھرىردىن)، ئۇمۇ قەشقەر يەر-
لىك پارتكومىنىڭ رەھبەرلىكىگە تەۋە بولدى. قەشقەر يەر-
لىك پارتكوم ئورگىنى قەشقەر شەھىرىدە تۇردى (قەشقەر
شەھىرى كونىشەھەر ناھىيىسىدىن ئايرىلىپ قۇرۇلغان، ئەس-
لى كونىشەھەر ناھىيىلىك پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتى قەش-
قەر شەھەر رايونىدا تەسىس قىلىنغانىدى. 1953- يىلى تو-
قۇزاق بازىرىغا يۆتكەلگەن). 1954 - يىلى 6- ئايدا جە-
نۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى قۇرۇلغاندا، خىزمەت
ئورگانلىرىنىڭ قاتلىمىنى ئازايتىش ئۈچۈن، جەنۇبىي
شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم قەشقەر يەرلىك پارتكوم ۋە
قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى قارار
قىلدى. قەشقەر يەرلىك پارتكوم ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان-
دىن كېيىن، ئۇنىڭ تەۋەلىكىدىكى ئاتۇش، ئۇلۇغچات ئىك-
كى ناھىيە، يېڭىدىن قۇرۇلغان ج ك پ قىزىلسۇ قىرغىز

ئاپتونوم ئوبلاستلىق كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىگە ئايرىپ بې-
رىلدى. قالغان يەتتە ناھىيە بىر شەھەر جەنۇبىي شىن-
جاڭ رايونلۇق پارتكومنىڭ بىۋاستە رەھبەرلىكىگە قالدۇ-
رۇلدى. رىن ياڭسەن، جۇباۋجيې، جاڭۋېي، لىچۈنفاڭ، فەنسى-
رىن، ليۇخەييەن، مارۇيسەن ۋە دۇڭچۈەنلىن قاتارلىقلار ئاي-
رىم - ئايرىم ھالدا يېڭىشەھەر، كونىشەھەر، يوپۇرغا، يې-
ڭىسار، پەيزاۋات، مارالبېشى، تاشقورغان يەتتە ناھىيىلىك
پارتكوم ۋە قەشقەر شەھەرلىك پارتكومنىڭ تۇنجى شۇجى-
لىقىغا تەيىنلەندى. مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە-
نى يولغا قويۇش ئۈچۈن، 1954 - يىلى 9- ئايدا تاشقور-
غان ناھىيىلىك پارتكوم ج ك پ تاشقورغان تاجىك ئاپتو-
نوم ناھىيىلىك كومىتېتى دەپ ئۆزگەرتىلدى.

ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە جەنۇبىي شىنجاڭ-
نىڭ ئىجتىمائىي ئەھۋالى قالايمىقان، ئەنسىز، خەلق تۇرمۇشى
نامرات، مىللىي دىنىي مەسىلىلەر مۇرەككەپ، ھەممە ۋەي-
رانچىلىقلار ئەيۋەشكە كەلتۈرۈشنى كۈتۈپ تۇرۇۋاتاتتى.
خەلق ئىگىلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋە سوتسىيالىستىك
ئۆزگەرتىش ۋەزىپىلىرى ئىنتايىن ئېغىر ئىدى. جەنۇبىي
شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم، قەشقەر يەرلىك پارتكوم، يە-
كەن يەرلىك پارتكوملار ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكى-
لاتلىرىغا رەھبەرلىك قىلىپ، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن
ئىزدىگەن ئاساستا جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ئەمەلىيىتىگە بىر-
لەشتۈرۈپ پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى تۈزگەن تۈرلۈك فاڭ-
جېن-سىياسەتلەرنى ئىزچىللاشتۇردى. دۆلىتىمىز قۇرۇلغان-
دىن تارتىپ 1952- يىلىغىچە بولغان خەلق ئىگىلىكىنى
ئەسلىگە كەلتۈرۈش مەزگىلىدە، قەشقەر رايونىدا كومىن-

ئاچنىڭ يولىز بېشى، ئۇن بېشلىق تۈزۈملىرىنى بىكار قىلىش،
يېزا باشلىقى، كەنت باشلىقلىرىنى دېموكراتىك ئۇسۇلدا
سايلاپ، شەھەر - يېزا ئاساسىي قاتلام خەلق ھاكىمىيەتلى-
رىنى قۇرۇپ چىقىش خىزمەتلىرىنى قانات يايدۇرۇپ ھەر
مىللەت خەلقىنىڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمران سىنىپلارنىڭ ئې-
زىشى ۋە قۇل قىلىنىشىغا ئۇچراش تارىخىغا خاتىمە بەر-
دى: كەڭ يېزا - قىشلاقلاردا ئىجارىنى كېمەيتىپ، زومىگەر-
لەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، دېھ-
قانلار كۈرەشنىڭ غەلىبە مېۋىلىرىگە ئېرىشتى. تۇرمۇشى بەل-
گىلىك ياخشىلىنىپ، سىياسىي ئاڭ سەۋىيىسى ئۆستى؛ شۇنىڭ
بىلەن تەڭ ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ۋە ئامېرى-
كىغا قارشى تۇرۇپ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش ھەرىكىتى قا-
نات يايدۇرۇلۇپ، ئەكسىلئىنقىلابىي قالدۇق كۈچلەر تازى-
لىنىپ، خەلق دېموكراتىيە دىكتاتۇرىسى مۇستەھكەملەندى.
1952- يىلى 9- ئايدىن 1953- يىلىغىچە جەنۇبىي شىنجاڭ
رايونىدا يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلۇپ،
قويۇق يانچىلىق تۈسىنى ئالغان فېئودالىق يەر ئىگىدار-
چىلىق تۈزۈمى بىكار قىلىنىپ، مىليونلىغان دېھقانلار قەد-
دىنى كۆتەردى، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى زور دەرىجى-
دە ئازاد قىلىندى. ئامېرىكىغا قارشى تۇرۇپ، چاۋشيەنگە
ياردەم بېرىش، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى بېسىقتۇرۇش ۋە
يەر ئىسلاھاتىنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈش ئاساسىدا،
«ئۈچكە قارشى» (كادىرلار قوشۇنىدىكى خىيانەتچىلىك،
ئىسراپچىلىق، بيۇروكراتلىقنىڭ
زىيىنىنى) ، «بەشكە قارشى» (بۇرژۇئازىيىنىڭ
پارا بېرىش، باج ئوغۇرلاش، دۆلەت مۈلكىنى ئوغۇرلاش،

ئىش ھالقىلىرىنى قىسقارتىپ ماتېرىيال ئوغۇرلاش، دۆ-
لەتنىڭ ئىقتىسادىي ئاخباراتىنى ئوغۇرلاش) ھەرىكىتى
قانات يايدۇرۇلدى. «3 كە قارشى تۇرۇش»، «5 كە قارشى
تۇرۇش» ھەرىكەتلىرى ئارقىلىق پاكلىق قۇرۇلۇشى كۈچەيـ-
تىلىپ، بۇرژۇئازىيىنىڭ غالجىرانە ھۇجۇمىنى چېكىندۇرۇپ،
مالىيە - ئىقتىساد ئەھۋالىنى ياخشىلاش، مال باھاسىنى
مۇقىملاشتۇرۇش، خەلق ئىگىلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋە
راۋاجلاندۇرۇش ئىلگىرى سۈرۈلدى. تۈرلۈك سىياسىي ھە-
رىكەت ۋە ئىقتىسادىي خىزمەتلەرنى قانات يايدۇرۇش جەر-
يانىدا، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرى ۋە خەلق
ھۆكۈمەتلىرى پارتىيىنىڭ مىللىي سىياسىتى ۋە دىنىي سى-
ياسىتىنى ئىزچىللاشتۇرۇشقا ئىنتايىن ئەھمىيەت بەردى،
ھەر دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت كادىرلىرىمۇ ئازسانـ-
لىق مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرىگە ھۆرمەت قىلىپ،
مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغداشقا ئىنتايىن دىققەت قىلـ-
دى. خەنزۇ كادىرلار بىلەن ئازسانلىق مىللەت كادىر-
لىرى ئۆز ئارا تىل ئۆگىنىپ، ئۆز ئارا ياردەملىشىپ، ئاـ-
كا - ئۇكىدەك يېقىن ئۆتتى. پارتىيىنىڭ تۈرلۈك سىياسەت
ۋە خىزمەتلىرى خەلقنىڭ رايىغا بەك يېقىپ، ھەر مىللەت
خەلقى ئارىسىدا پارتىيىنىڭ يۈكسەك ئوبرازى تىكلەنـ-
دى. بۇ پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە راۋاجلىـ-
نىشى ئۈچۈن ئىنتايىن پايدىلىق شارائىت يارىتىپ بەردى.
كونىشەھەر ناھىيە پاختەكلە يېزىسى يەر ئىسلاھاتى سىناق
خىزمىتىنى غەلىبىلىك تاماملىغاندىن كېيىن، بارلىق دېھـ-
قانلار پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ۋە ماۋزېدۇڭ جۇشىغا
خەت يېزىپ خۇشخەۋەر يەتكۈزگەندى. 1952 - يىلى 8 -

ئاينىڭ 30 - كۈنى ماۋ زېدۇڭ جۇشى ئۇلارغا جاۋاب خەت يازدى. جاۋاب خەتتە مۇنداق دېيىلىدۇ: «سىلەرنىڭ بۇ يىل 3 - ئايدا يەر ئىسلاھاتىنىڭ غەلىبىسىنى تەبرىكلەپ ماڭا خەت يازغانلىقىڭلارغا رەھمەت ئېيتىمەن. سىلەر پومېشچىكلار سىنىپىنىڭ فېئوداللىق يەر ئىگىدارچىلىق تۈزۈمىنىڭ ئاسارىتىدىن قۇتۇلدۇڭلار، ئەمدى سىلەرنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىشلەپچىقىرىش شوئارى ئاستىدا، تېخىمۇ ئىتتىپاقلىشىپ تىرىشىپ ئىشلەپچىقىرىشقا قاتنىشىپ، ئۆزۈڭلارنىڭ ماددىي تۇرمۇشۇڭلارنى ياخشىلىشىڭلارنى ھەمدە مۇشۇ ئاساستا، مەدەنىيەت سەۋىيەڭلارنى قەدەممۇ قەدەم يۇقىرى كۆتۈرۈشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن.» ماۋزېدۇڭ جۇشىنىڭ بۇ خېتى قەشقەردىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ پارتىيىنىڭ تۈرلۈك سىياسەتلىرىنى ئىزچىللاشتۇرۇشىغا غايەت زور ئىلھام بەردى.

پارتىيىنىڭ ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇش ۋە بۇ رايوندا پارتىيە ئەزالىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش خىزمىتى، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ «ئاكتىپ ۋە ئېھتىياتچان بولۇش» دىن ئىبارەت پارتىيە قۇرۇش فاڭجېنى ۋە بىر تەرەپتىن مۇستەھكەملەپ، بىر تەرەپتىن تەرەققىي قىلدۇرۇش پرىنسىپىغا ئاساسەن، يۇقىرىدا بايان قىلىنغان تۈرلۈك سىياسىي ھەرىكەتلەرگە بىرىكتۈرۈپ، يۇقىرىدىن تۆۋەنگە قارىتا تەدرىجىي ئېلىپ بېرىلدى. بۇ ئاساسەن مۇنداق ئۈچ باسقۇچقا بۆلۈنىدۇ:

بىرىنچى باسقۇچ: 1950 - يىلدىن 1951 - يىل ئالدىنقى يېرىم يىلغىچە، يەنى پۈتۈن مەملىكەتلىك بىرىنچى قېتىملىق تەشكىلات خىزمەت يىغىنىنىڭ روھىنى يەتكۈزۈپ

ئىزچىللاشتۇرۇش ئەرپىسىدىچە بولغان ۋاقىت. ناھىيەدىن
يۇقىرى ئورگانلاردا پارتىيە قۇرۇش، پارتىيە ئەزالىرىنى
تەرەققىي قىلدۇرۇشتىكى ئاساسىي ئوبيېكتلار ئاساسەن
«ئۈچ ۋىلايەت» ئىنقىلابىغا قاتنىشىپ كۆرەشلەردە چېنىق-
قان ۋە يەر ئاستى خىزمىتىنىڭ سىناقلىرىدىن ئۆتكەن ئاز
سانلىق مىللەت كادىرلىرى ئارىسىدىكى ئاكتىپلار ئىدى.
مەسىلەن: يەكەن ۋىلايىتىنىڭ ۋالىيسى قاسىمجان قەمبىرى
ۋە مۇئاۋىن ۋالىيسى مۇسايوپلار 1950 - يىلى 10 - ئايدا،
يەكەن يەرلىك پارتكومىدىكى رەھبەردىي يولداشلارنىڭ تونۇشت-
تۇرۇشى بىلەن، جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكومىنىڭ
تەستىقلىشى ئارقىلىق رەسمىي پارتىيە ئەزاسى بولغان، كېيىن
يەكەن يەرلىك پارتكوم ھەيئەتلىكىگە تولۇقلاپ سايلانغان.
بۇ باسقۇچتا، بىر قىسىم ناھىيەلەر ئاساسىي قاتلام ھاكىمىيىتى
قۇرۇش، ئىجارىنى كېمەيتىپ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش
قاتارلىق خىزمەتلەر جەريانىدا يېتىشىپ چىققان ھەمدە نا-
ھىيە، رايونلارنىڭ رەھبەرلىك خىزمىتىنى ئۆز ئۈستىگە ئال-
غان ئاز بىر قىسىم ئاز سانلىق مىللەت ئاكتىپلىرىنى پار-
تىيىگە قوبۇل قىلدى. مەسىلەن: قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ كونىشەھەر
ناھىيىسى 1950-يىلى 5-ئايدا ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ تەستىق-
لىشى ئارقىلىق، ئازسانلىق مىللەتتىن ئىمىن تۆمۈر (سەمەن
رايونىنىڭ باشلىقى) قاتارلىق ئون كىشىنى بىرىنچى تۈر-
كۈمدە پارتىيىگە تەرەققىي قىلدۇردى.

ئىككىنچى باسقۇچ: 1951-يىلى 7- ئايدىن 1952-يىلى 8-
ئايغىچە، جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم قىسىملاردىن
1000 دىن ئارتۇق پارتىيىلىك كادىرلارنى ئاجرىتىپ يېزى-
لاردىكى رايون دەرىجىلىكتىن يۇقىرى پارتكوملارنىڭ رەھ-

بەرلىك ئورگانلىرىنى تولۇقلىدى. قىسىملاردىن كېسىپ ئېلىپ ئاشۇرغان ۋە مەركەزدىن، غەربىي شىمال رايونىدىن يۆتكەپ كېلىنگەن بۇ كادىرلار، ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇشتىكى تايانچى كۈچلەردىن بولۇپ قالدى. بۇ باسقۇچتا، يۇقىرى دەرىجىلىك پارتكومىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، پۈتۈن پارتىيە بويىچە بىر قېتىملىق ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلدى، رايون، ناھىيەدىن يۇقىرى ئورگانلاردىكى پارتىيىنىڭ كادىرلار ئارىسىدا ئومۇميۈزلۈك ھالدا پارتىيە نىزامنامىسىدا بەلگىلەنگەن پارتىيە ئەزالىرىنىڭ سەككىز شەرتى بويىچە تەربىيە ئېلىپ بېرىلىپ، بىر قىسىم كادىرلارنىڭ مەجبۇرىي بۇيرۇق بىلەن ئىش كۆرۈش، قانۇن-تۈزۈمىزامغا خىلاپلىق قىلىش قاتارلىق ئىستىللىق تەرتىپكە سېلىنىپ، كوممۇنىستلارنىڭ خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىش خىسلىتى ساقلاپ قېلىندى ۋە جارى قىلدۇرۇلدى، پارتىيىنىڭ قوشۇنىنى پاكلاشتۇرۇپ، پارتىيە تەشكىلاتلىرى ساغلاملاشتۇرۇلدى. ئىستىل تۈزىتىش ئاساسىدا يەنە بىر تۈركۈم يېڭى پارتىيە ئەزالىرى تەرەققىي قىلدۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن تەڭ يېزا-كەنتلەردە پارتىيە قۇرۇش سىناق خىزمىتى ئېلىپ بېرىلىپ، يەر ئىسلاھاتى ئاكتىپلىرىنى تەربىيەلەش كۆرسەتدىن بىر تۈركۈم يېڭى پارتىيە ئەزالىرى قوبۇل قىلىندى.

ئۈچىنچى باسقۇچ: 1952-يىلى 9-ئايدىن 1953-يىلى 9-ئايغىچە، يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتىگە بىرلەشتۈرۈپ، يېزا ۋە شەھەر-جەڭلاردا، ئىدارە ئورگان، مەكتەپ، زاۋۇت-كان-كارخانىلاردا پارتىيە قۇرۇش خىزمىتى ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇلدى. پارتىيىگە تەرەققىي قىلدۇرۇلىدىغان ئوبيېكت-

لار ئاساسەن يەر ئىسلاھاتى جەريانىدا ئۇرغۇپ چىققان مۇنەۋۋەر دېھقانلار ۋە يېزا - كەنت ئاساسىي قاتلام كادىرلىرىدىن ئىبارەت بولدى. بۇ باسقۇچتا، پۈتۈن جەنۇبىي شىنجاڭ رايونى بويىچە تەرەققىي قىلدۇرۇلغان يېڭى پارتىيە ئەزاسى 2200 دىن ئارتۇق بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر قاتارلىق ئاز سانلىق مىللەتلەر 2100 نەپەر؛ يېزا - قىشلاقلاردا تەرەققىي قىلدۇرۇلغان پارتىيە ئەزاسى 1500 دىن ئارتۇق؛ قۇرۇلغان يېزا پارتىيە ياچېيكىلىرى 246؛ رايون دەرىجىلىكتىن يۇقىرى ئورگان، كارخانا كەسپىي ئورۇنلاردىكى پارتىيە تەشكىلاتلىرى قوبۇل قىلغان يېڭى پارتىيە ئەزالىرى 600 دىن ئاشىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر ۋىلايىتىدە تەرەققىي قىلدۇرۇلغان يېڭى پارتىيە ئەزاسى 700 نەپەردىن ئارتۇق؛ قۇرۇلغان پارتىيە ياچېيكىسى 72؛ يەكەن ۋىلايىتىدە تەرەققىي قىلدۇرۇلغان يېڭى پارتىيە ئەزاسى 300 دىن ئارتۇق بولۇپ، قۇرۇلغان يېزا پارتىيە ياچېيكىسى 38؛ شۇنىڭ بىلەن يېزا - كەنت پارتىيە ياچېيكىلىرى ئومۇميۈزلۈك قۇرۇلۇپ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى بۇ رايوندىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئارىسىدا يىلتىز تارتىپ، پارتىيە تەشكىلاتلىرىنى يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئاساس ياراتىلدى.

دېموكراتىك ئىسلاھات ۋە خەلق ئىگىلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋەزىپىسى ئاساسىي جەھەتتىن ئورۇنلانغاندىن كېيىن، جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم، قەشقەر يەرلىك پارتكوم، يەكەن يەرلىك پارتكوم پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ئوتتۇرىغا قويغان ئۆتكۈنچى دەۋردىكى باش لۇشىيەنگە ئاساسەن، كەڭ پارتىيە ئەزالىرى ۋە ھەر مىللەت

خەلق ئاممىسىغا رەھبەرلىك قىلىپ، كەڭ كۆلەملىك سوت-
سىيالىستىك ئىسلاھات ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئېلىپ
باردى. يېزا ئىگىلىك ھەمكارلىق گۇرۇپپىلىرىنى قۇرۇش
ئاساسىدا، ئاكتىپ ۋە پۇختا قەدەم بىلەن كەڭ دېھقانلارغا
رەھبەرلىك قىلىپ، يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش
ھەرىكىتىنى قانات يايدۇردى. 1953 - يىلى 12 - ئايدا
پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ئېلان قىلغان «يېزا ئىگىلىك
ئىشلەپچىقىرىشىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈشنى راۋاجلاندۇرۇش
توغرىسىدا قارار» غا ئاساسەن، جەنۇبىي شىنجاڭ رايون-
لۇق پارتكوم كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ سەمەن رايونىدا
«ئاۋانگارت» ۋە «نۇرلۇق» ئىككى كوپېراتسىيىنى سىناق
تەرىقىسىدە قۇردى. 1954 - يىلى، قەشقەر، يەكەن ۋىلايى-
تىنىڭ ھەممە ناھىيىلىرى، يېزا ئىگىلىك كوپېراتسىيىلى-
رىنى سىناق تەرىقىسىدە قۇردى. 1955 - يىلى ماۋجۇشىنىڭ
«يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش مەسىلىسى توغرى-
سىدا» دېگەن دوكلاتى ۋە پارتىيىنىڭ 7 - نۆۋەتلىك 6-ئو-
مۇمىي يىغىنىدا ماقۇللانغان «يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسى-
يىلەشتۈرۈش مەسىلىسى توغرىسىدا قارار» نىڭ روھىغا ئا-
ساسەن، يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش ھەرىكى-
تىنىڭ يۈرۈشىنى تېزلەتتى، 1956 - يىلى ئەتىيازغىچە
بولغان ئارىلىقتا، سابىق قەشقەر ۋىلايىتى ۋە يەكەن ۋىلا-
يىتىگە تەۋە رايونلاردىكى 90 پىرسەنتتىن ئارتۇق دېھقان
ئائىلىلىرى باشلانغۇچ كوپېراتسىيىگە كىرىپ
بولدى. 1956 - يىلى ماۋزېدۇڭ جۇشى يەنە
ئۆزى شەخسەن كونىشەھەر ناھىيە
سەمەن يېزىسىنىڭ «يېزا كادىرلىرى كوپېراتسىيە قۇرۇشتا

رەھبەرلىك قىلالايدۇ» دېگەن ماقالىسىغا ئىلاۋە يېزىپ، كەڭ ئۇيغۇر كادىرلىرى ۋە دېھقانلىرىنىڭ سوتسىيالىستىك كوپېراتسىيىلىشىش يولىغا مېڭىش ئاكتىپلىقىنى يۈكسەك دەرىجىدە مەدھىيىلەپ، ئازسانلىق مىللەتلەرگە سەل قارايدىغان بەزى ئۆقتىشىنەزەرلەرگە رەددىيە بەردى. يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈشنى ئاساسىي جەھەتتىن ئىشەقا ئاشۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ھەردەرىجىلىك پارتكوملار ھەر مىللەت خەلقىگە رەھبەرلىك قىلىپ كاپىتالىستىك سودا - سانائەت ۋە قول سانائەتكە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈشنى ئاساسىي جەھەتتىن تاماملىدى. بۇ ئۇلۇغ تارىخىي خاراكتېرلىك غەلىبە بولۇپ، يېڭى دېموكراتىزمىدىن سوتسىيالىزمغا ئۆتكەنلىكىنىڭ ئالامىتى ئىدى. ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋىتىدىكى غايەت زور ئۆزگىرىش — سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن شەرت - شارائىت ھازىرلاپ بەردى. خەلق ئىگىلىكىنىڭ 1 - بەش يىللىق قۇرۇلۇش پىلانى زور نەتىجىلەرگە ئېرىشتى. جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىغا بىۋاسىتە قارايدىغان ۋە يەكەن ۋىلايىتىگە تەۋە 12 ناھىيە، شەھەرنىڭ سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى 1956 - يىلى 160 مىليون يۈەندىن كۆپرەككە يېتىپ، 1949 - يىلدىكىدىن 77% ئاشتى.

يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش ھەرىكىتى جەريانىدا، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ «ئاكتىپ، ئېھتىياتچان بولۇش» دېگەن ئىبارەت پارتىيە قۇرۇش فاكچىنى ۋە «كوپېراتىپلا بولىدىكەن پارتىيە تەشكىلى بولۇشى كېرەك» دېگەن يولىيورۇقىغا ئاساسەن، ئەسلىدە بار بولغان پارتىيە

تەشكىلاتلىرىنى مۇستەھكەملەش ئاساسىدا، پارتىيە تەشكىلاتلىرى تەرەققىي قىلدۇرۇلدى. ھاكىمىيەت بېشىدىكى پارتىيىنىڭ ئۆز قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش، ئىستىل تۈزىتىش بىلەن پارتىيە قۇرۇش ھامان ماس قەدەمدە ئېلىپ بېرىلدى. 1954 - يىلى، پارتىيىنىڭ 7 - نۆۋەتلىك 4 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، دۆلەتىمىز قۇرۇلغاندىن كېيىنكى 1 - قېتىملىق پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش ئېلىپ بېرىلىپ، پارتىيە ئەزالىرىغا قارىتا ئومۇمىيۈزلۈك ھالدا پارتىيىنىڭ ئاساسىي بىلىملىرى تەربىيىسى ئېلىپ بېرىلىپ، پارتىيە ئەزالىرىنىڭ سوتسىيالىستىك ئېڭى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ، پارتىيە تەشكىلاتلىرى مۇستەھكەملەندى. 1956 - يىلى يىل ئاخىرىغىچە، قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە (سابىق يەكەن ۋىلايىتىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) قۇرۇلغان ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتلىرى 960 قا يېتىپ، پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئومۇمىي سانى 1953 - يىلى يەر ئىسلاھاتىدىن كېيىنكى 2500 نەچچىدىن راۋاجلىنىپ 15 مىڭدىن ئارتۇققا يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر، تاجىك، قازاق، موڭغۇل، خۇيزۇ قاتارلىق ئاز سانلىق مىللەت پارتىيە ئەزالىرى 91 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلاتتى.

رەئىس ماۋزېدۇڭ: «مىللىي مەسىلىنى ئۈزۈل - كېسىل ھەل قىلىش، مىللىي ئەكسىيەتچىلەرنى تامامەن يېتىم قالدۇرۇش ئۈچۈن، ئاز سانلىق مىللەتلەردىن كېلىپ چىققان زور بىر تۈركۈم كوممۇنىزمچى كادىرلار بولماي مۇمكىن ئەمەس» دەپ كۆرسەتكەندى. پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرىغا قاراتقان «ئاكتىپ يېتىشتۈرۈش، يۈرەكلىك ھالدا ئۆستۈرۈش، دادىللىق

بىلەن ئىشلىتىش» فاڭجېنىغا ئاساسەن، ئۇيغۇر مىللىتىنى ئاساس قىلغان ئاز سانلىق مىللەت كادىرلار قوشۇنىنى تېز سۈرئەت بىلەن راۋاجلاندى. 1956 يىلى يىل ئاخىرىدا قەشقەر ۋىلايىتى (سابىق يەكەن ۋىلايىتىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) بويىچە كادىرلارنىڭ ئومۇمىي سانى 18 مىڭدىن ئاشتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرى 75 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

1955- يىلى 10- ئايدا، ج ك پ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كومىتېتى قۇرۇلدى. جەنۇبىي شىنجاڭدا سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ۋەزىپىسىنىڭ ئاساسىي جەھەتتىن ئورۇنلانغانلىقى، سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ تېزلىكتە راۋاجلىنىۋاتقانلىقى، ھەر قايسى ۋىلايەت، ناھىيە، شۇنىڭدەك ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ قۇرۇلۇپ بولغانلىقى ۋە مۇكەممەللەشكەنلىكىنى كۆزدە تۇتۇپ، ج ك پ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كومىتېتى، خىزمەت ئورگانلىرىنىڭ قاتلىمىنى ئازايتىش، ھەر قايسى ۋىلايەت، ئوبلاستلارغا بولغان بىۋاسىتە رەھبەرلىكنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىغا يوللاپ تەستىقلىتىش ئارقىلىق، 1956- يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم ۋە يەكەن دېۋىيىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى، شۇنىڭ بىلەن تەڭ سابىق جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىغا بىۋاسىتە قاراشلىق سەككىز ناھىيە-شەھەر ۋە سابىق يەكەن ۋىلايىتىگە قاراشلىق تۆت ناھىيىدىن قەشقەر ۋىلايىتى قۇرۇشنى قارار قىلدى.

ج ك پ قەشقەر يەرلىك كومىتېتى 1956- يىلى 7- ئاينىڭ 1- كۈنى رەسمىي قۇرۇلدى. قەشقەر يەرلىك كومىتېتىنىڭ ئاستىدا يېڭىشەھەر، كونىشەھەر، يوپۇرغا، مارالبېشى، پەيزاۋات، يېڭىسار، يەكەن، پوسكام، قاغىلىق، مەكىت،

تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسى ۋە قەشقەر شەھىرى بولۇپ جەمئىي 12 ناھىيە، شەھەرلىك كومىتېت تەسىس قىلىندى (بۇنىڭ ئىچىدە پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ تەۋەلىك مۇناسىۋىتى 1977- يىلى 1- ئايدىن 1980- يىلى 7- ئايغىچە قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستىغا تەۋە بولۇپ، ئاقتۇ ناھىيىسى بىلەن ئالماشتۇرۇلغانىدى). يەرلىك پارتكوم ئورگىنى قەشقەر شەھىرى جەنۇبىي ئازاد يولىدىكى ھازىرقى ئورنىغا قويۇلدى. مىڭ شۇلىن (سابىق يەكەن يەرلىك پارتكومىنىڭ 2- شۇجىسى) قەشقەر يەرلىك پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى.

1956- يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» ئەرپىسىغىچە، ج ك پ قەشقەر يەرلىك كومىتېتى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىغا رەھبەرلىك قىلىپ، ھەر مىللەت خەلقىنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، ج ك پ 8- نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك قۇرۇلتىيى بەلگىلىگەن لۇشيەننى ئىزچىللاشتۇرۇپ سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ۋەزىپىسىنى داۋاملىق ئورۇنلىدى ھەمدە ئومۇميۈزلۈك سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشقا قەدەم قويدى. 1956-، 1957- يىللىرى يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۇرۇش ھەرىكىتى داۋاملىق تەرەققىي قىلىپ، يېرىم سوتسىيالىستىك خاراكتېردىكى باشلانغۇچ كوپېراتسىيىدىن سوتسىيالىستىك خاراكتېردىكى ئالىي كوپېراتىپقا ئۆتۈشكە باشلىدى. 1957- يىلى ئاخىرىغىچە، پۈتۈن ۋىلايەت بويىچە قۇرۇلغان ئالىي كوپېراتسىيە 2249 گە، كوپېراتسىيىگە كىرگەن دېھقان ئائىلىسى 96.5 پىرسەنتكە يەتتى ھەمدە 77 چارۋىچىلىق كوپېراتسىيىسى قۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن يېزا ئىگىلىكىگە بولغان

سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئاساسىي جەھەتتىن ئورۇنلان-
دى، قول سانائىتى ۋە كاپىتالىستىك سودا-سانائەتكە بول-
غان سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئورۇنلىنىپ بولدى. شۇ-
نىڭ بىلەن بىر چاغدا، خەلق ئىگىلىكىنىڭ 1- بەش يىللىق
پىلانىدىكى قۇرۇلۇش ۋەزىپىسىمۇ ئورۇنلىنىپ بولدى.

بۇ 10 يىلدا، قەشقەر رايونىمۇ پۈتۈن مەملىكەتكە
ئوخشاش بىر ئەگرى - توقاي تەرەققىيات جەريانىنى باش-
تىن كەچۈردى. 1957- يىلى سىياسىي جەھەتتە ئوڭچىللىققا
قارشى تۇرۇش كۈرىشى جەريانىدىكى ئېغىر كېڭەيتىۋېتىش
خاتالىقى يۈز بەردى، لېكىن ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشقا تەسىر
كۆرسىتەلمىگەنىدى. 1958 - يىلى ياز، كۈزدە «تولۇق
غەيرەتكە كېلىپ، يۇقىرىغا ئۆرلەپ، كۆپ، تېز، ياخشى، تې-
جەشلىك بىلەن سوتسىيالىزم قۇرۇش» باش لۇشيەنى تەش-
ۋىق قىلىندى؛ ئارقىدىنلا ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ
1958- يىلى 8- ئاينىڭ 29- كۈنىدىكى «يېزا - قىشلاقلاردا
خەلق گۇڭشېسى قۇرۇش توغرىسىدىكى قارارى» ئىزچىللاش-
تۇرۇلدى. پۈتۈن ۋىلايەت بويىچە «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرى-
لەش» ۋە خەلق گۇڭشېلەشتۈرۈش ھەرىكىتى قوزغىتىلىپ،
ئەسلىدىكى 90 رايون، 661 يېزا ئاساسىدا 660 خەلق
گۇڭشېسى قۇرۇلدى، كېيىن تەڭشەپ 133 خەلق گۇڭشېسىغا
كەلتۈرۈلدى، ئۇنىڭ تەركىبىدە دادۈي ۋە ئىشلەپچىقىرىش
دۈيلىرى تەسىس قىلىندى. يېزىلاردىكى خەلق گۇڭشېلەش-
تۈرۈش ھەرىكىتى ۋە «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» كە ئە-
گىشىپ، «بىرىنچىدىن تەڭشەش، ئىككىنچىدىن يۆتكەش»-
تىن ئىبارەت مۈلۈكنى ئومۇمنىڭ قىلىۋېتىش شامىلى ئىش-
لەپچىقىرىشتىكى قارىغۇلارچە قوماندانلىق قىلىش، مۇبال-

غىچىلىك شامىلى كېلىپ چىقتى. يۇقىرى كۆرسەتكۈچ بەل-
گىلەپ چىقىشتىن ئاشۇرۇپ ئېيتىۋېلىش ھادىسىلىرى كۆرۈل-
دى. نەتىجىدە ئىشلەپچىقىرىشنى ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچ-
رىتىپ، خەلقنىڭ تۇرمۇشىدا بەزى قىيىنچىلىقلار يۈز
بەردى.

1958 — يىلدىن 1960 — يىلغىچە بولغان ئۈچ يىلدا
ئۇچرىغان ئوڭۇشسىزلىق دۆلىتىمىزنىڭ سوتسىيالىزم قۇرۇش
يولىدىكى ئىزدىنىشتە يۈز بەرگەن سەۋەنلىكتۇر. قەشقەر
ۋىلايىتىدىكى ھەر مىللەت خەلقى ھەر دەرىجىلىك
پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ رەھبەرلىكىدە يۈكسەك سوتسىيا-
لىستىك ئاكتىپچانلىقىنى جارى قىلدۇرۇپ، جاسارىتىنى
ئۇرغۇتۇپ، ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇشىدا يەنىلا ئاز بولمى-
غان يېڭى غەلىبىلەرنى قولغا كەلتۈردى. ۋىلايەت ۋە ھەر
قايسى ناھىيىلەردە بىر تۈركۈم تايانچ كارخانىلار قۇ-
رۇلۇپ مۇستەھكەملەندى ۋە راۋاجلاندى.

1961 — يىلدىن كېيىن، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى-
نىڭ يېتەكچى ئىدىيە جەھەتتىكى سەۋەنلىكىنى تۈزىتىپ،
كەڭ تۈردە تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش ئىشلىرىنى ئەۋج
ئالدۇرۇشغا ئەگىشىپ، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك
پارتىيە تەشكىلاتلىرىمۇ خەلق ئىگىلىكىنىڭ «تەڭشەش، مۇس-
تەھكەملەش، تولۇقلاش، يۇقىرى كۆتۈرۈش» تىن ئىبارەت تۆت
سۆزلۈك فاڭجېننى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇپ، «چوڭ سەكرەپ
ئىلگىرىلەش» ۋە «ئوڭچىللىققا قارشى تۇرۇش» تىكى سە-
ۋەنلىكلەرنى تۈزەتتى، خەلق گۇڭشېلىرىنىڭ خىزمەت تىياۋ-
لىسى (يەنى 60 ماددا) نى تەشۋىق قىلىپ ئىزچىللاشتۇرۇ-
لۇپ، گۇڭشې، دادۈي، ئىشلەپچىقىرىش دۈيىدىن ئىبارەت

ئۈچ دەرىجىلىك مۇلۇكچىلىك بولۇش، ئىشلەپچىقىرىش
دۇيلىرىنى ئاساسىي ھېسابات بىرلىكى قىلىش يولىغا قو-
يۇلۇپ، «بىرىنچىدىن تەكشەش، ئىككىنچىدىن يۆتكەش» تىن
ئىبارەت «مۇلۇكنى ئومۇمىنىڭ قىلىۋېتىش شامىلى» تۈز-
تىلدى، كەڭ كۆلەملىك يېزا ئىگىلىك تېخنىكىسىنى ئۆز-
گەرتىش، يەرلەرنى كۆيىخۋالاش، ئېتىز - ئېرىق سۇ قۇرۇ-
لۇشى ۋە دەرەخ تىكىپ ئورمان ئەھيا قىلىش ھەرىكەتلىرى
قانات يايدۇرۇلۇپ، پەيدىنپەي ئۈنۈم ھاسىل قىلىندى.
سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى تېز سۈرئەتتە ئە-
لىگە كەلتۈرۈلۈپ ۋە راۋاجلاندۇرۇلۇپ، مائارىپ، پەن،
مەدەنىيەت، سەھىيە ئىشلىرىمۇ تەرەققىي قىلدى. كەڭ كا-
دىرلار ۋە ھەر مىللەت خەلقى ماركسىزم، لېنىنىزم، ماۋ-
زېدۇڭ ئىدىيىسىنى ئاڭلىق ئۆگىنىپ «لېي فېڭدىن ئۆگە-
نىش» دىن ئىبارەت سوتسىيالىستىك ئەخلاقىي پەزىلەتنى
تۇرغۇزدى. 1960 - يىلدىن 1964 - يىلغىچە، خاتا ئايرىلىپ
قالغان ئوڭچى ئۇنسۇر، يەرلىك مىللەتچى ئۇنسۇرلارنىڭ زور
كۆپ سانلىقىنىڭ قالپىقى ئېلىۋېتىلدى. 1963 - يىل كې-
يىنكى يېرىم يىلدىن 1966 - يىل ئالدىنقى يېرىم يىلغىچە
ئېلىپ بېرىلغان سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى («تۆت
ئېنىقلاش» ھەرىكىتى) كادىرلار ئىستىلى ۋە ئىقتىسادنى
باشقۇرۇش جەھەتلەردىكى مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشقا نىس-
بەتەن بەلگىلىك رول ئوينىدى. بۇ ھەرىكەت گەرچە «سى-
نىپىي كۆرەشنى تۇتقا قىلىش» نەزەرىيىسى ۋە «سولچىل»
ئىدىيىسىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ئېلىپ بېرىلغان بولسىمۇ
لېكىن ئەمەلىي خىزمەت جەريانىدا كۆپ سانلىق بىلەن
ئىتتىپاقلىشىپ، زەربە بېرىش دائىرىسىنى تارايتىشقا ئەھ-

مىيەت بېرىلدى ھەمدە ئىشلەپچىقىرىشنى ياخشى ئېلىپ بېرىشنى تەكىتلەپ، ئىشلەپچىقىرىشنى تەرەققىي قىلدۇرغان - قىلدۇرمىغانلىقى سوتسىيالىستىك تەلىم - تەربىيە خىزمىتىنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشنىڭ بىر ئۆلچىمى قىلىندى. 1966 - يىلى پۈتۈن ۋىلايەت بويىچە سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى 300 مىليون يۈەندىن ئارتىپ، 1956 - يىلدىكىدىن بىر ھەسسىگە يېقىن ئاشتى، 1949 - يىلدىكىدىن ئىككى ھەسسىدىن كۆپرەك ئاشتى. قىسقىسى، قەشقەر رايونىدىكى پارتىيە تەشكىلاتلىرى بۇ ئون يىل جەريانىدا خىزمەتتىكى سەۋەنلىكلەرنى ئۆز ۋاقتىدا تۈزىتىپ، سوتسىيالىزمنىڭ تۈرلۈك ئىشلىرىنى ئالغا سىلجىتىپ زور نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى. جۈملىدىن سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشقا رەھبەرلىك قىلىشتىكى مول تەجرىبىلەرنى قولغا كەلتۈردى.

سوتسىيالىزم ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، پارتىيىنىڭ تەشكىلىي قۇرۇلۇشىمۇ ئۈزلۈكسىز راۋاجلاندى. كوپىراتسىيىلەشتۈرۈش ۋە خەلق كوممۇنىلاشتۇرۇش ھەرىكىتى جەريانىدا زور بىر تۈركۈم پارتىيە ئەزالىرى تەرەققىي قىلدۇرۇلدى. 1961 — 1963 - يىلغىچە بولغان خەلق ئىگىلىكىنى تەڭشەش مەزگىلىدە تەرەققىي قىلدۇرۇلغان پارتىيە ئەزالىرى بىر قەدەر ئاز بولدى. سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىدە يەنە بىر قىسىم پارتىيە ئەزالىرى تەرەققىي قىلدۇرۇلدى. 1965 - يىلى يىل ئاخىرىغىچە پۈتۈن ۋىلايەت بويىچە 3100 دىن ئارتۇق ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتلىرى قۇرۇلۇپ، پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئومۇمىي سانى تەرەققىي قىلىپ 40 مىڭدىن ئاشتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇي-

غۇرلارنى ئاساس قىلغان ئاز سانلىق مىللەت پارتىيە ئە-
زالىرى 89 پىرسەنتنى ئىگىلىدى.

بۇ ئون يىلدا پارتىيە ئىچىدە ئىلگىرى - ئاخىر ئۈچ
قېتىم ئىستىل تۈزىتىش ئېلىپ بېرىلدى. 1957 -، 1958 -
يىللىرى «ئوڭچىللىققا قارشى تۇرۇش» نىڭ ئالدىدا بىر
قېتىم ئىستىل تۈزىتىش ئېلىپ بېرىلدى. 1959 -، 1960 -
يىللىرى ئوڭچىللىققا قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىگە
بىرىكتۈرۈپ يەنە بىر قېتىم ئىستىل تۈ-
زىتىش ئېلىپ بېرىلدى، يېزىلاردا بولسا كوپېراتسىيەنى
تەرتىپكە سېلىشقا بىرىكتۈرۈپ ئېلىپ بېرىلدى؛ 1963 -،
1964 - يىللىرى سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىگە بى-
رىكتۈرۈپ يەنە بىر نۆۋەت ئىستىل تۈزىتىش ئېلىپ بېرىل-
دى. بۇ بىر قانچە قېتىملىق ئىستىل تۈزىتىشلەرنىڭ ھەم-
مىسىدە «سولچىل» ئىدىيە يېتەكچى ئورۇننى ئىگىلىدى.
ج ك پ قەشقەر يەرلىك كومىتېتى پارتىيە ئەزالىرىنى يېتىش-
تۈرۈش تەربىيىسىگە ئەھمىيەت بەردى. ھەر دەرىجىلىك
پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ رەھبەرلىرىنى ھەر دەرىجىلىك
پارتىيە مەكتەپلىرى تەربىيىلىدى. 1962 - يىلدىن باش-
لاپ، ئىلغار پارتىيە ياچېيكىسى ۋە مۇنەۋۋەر پارتىيە ئە-
زالىرىنى باھالاش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، پار-
تىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ جەڭگىۋار قورغانلىق رولى ۋە پارتىيە
ئەزالىرىنىڭ ئاۋانگارتلىق، نەمۇنىلىك رولى جارى قىل-
دۇرۇلدى.

**(ھېكىم ئىدرىس تەرجىمىسى، ئابدۇرېشىت ھاجى
سېلىشتۇرۇپ بېكىتكەن)**

جۇڭگو كومپارتىيە تەشكىلىنىڭ قەشقەر شەھىرىدىكى ئىپتىدائىي قۇرۇلۇش ئەھۋالى

ۋېيىۇڭشىڭ

1. پارتىيە تەشكىلىنىڭ تۇرغۇزۇلۇشى

1952 - يىلى 5 - ئاينىڭ 23 - كۈنى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى مەمۇرىي كېڭىشى غەربىي شىمال ھەربىي-مەمۇرىي كومىتېتى خەلق ئىشلىرى بۆلۈمىنىڭ دوكلاتىنى تەستىقلاپ شىنجاڭ ئۆلكىسىدە ۋالىي مەھكىمىگە قاراشلىق غۇلجا، قەشقەر ئىككى شەھەرنى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىشقا قوشۇلدى. شۇنىڭ بىلەن قەشقەر شەھىرى تۈزۈلمىسى بارلىققا كەلدى. شۇ يىلى 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئالدى بىلەن ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك كومىتېتى قۇرۇلدى، كومىتېت دۇڭ چۈەنلىن، ئابدۇرېھىم ئېيتىپلار (شەھەر باشلىقى)، مۇلىيەن (ئايال، تەشۋىقات بۆلۈم باشلىقى)، دۇڭشى (بىرلىكسەپ بۆلۈم باشلىقى)، ھېسامىددىن (جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسىنىڭ باشلىقى) قاتارلىق بەش كىشىدىن تەركىب تاپتى. يولداش دۇڭ چۈەنلىن قەشقەر شەھەرلىك پارتكومىنىڭ بىرىنچى نۆۋەتلىك شۇجىسى بولدى.

قەشقەر شەھىرى ئەسلىدىكى كونىشەھەر ناھىيە

بازىرى-ۋە شەھەرگە تۇتاش يۇرتلارنى ئاساس قىلىپ قۇ-
رۇلغان، ئەمدىلا قۇرۇلۇپ پارتىيە تەشكىلىنى قۇرغانىدى.
شەھەر رايونىدىكى ئورگانلار بىر ياچېيكا بولۇپ، پەقەت
14 نەپەر پارتىيە ئەزاسىلا بار ئىدى. ياچېيكا شۇجىلىقىنى
شەھەر باشلىقى ئابدۇرېھىم لېتىپ قوشۇمچە ئۆتىگەنىدى.
شەھەر ئەتراپىدىكى 17 يېزىدا بىر ياچېيكا بولۇپ، 11
نەپەر پارتىيە ئەزاسى بار ئىدى. شۇ چاغدا پۈتۈن شەھەر
بويىچە جەمئىي 25 نەپەر پارتىيە ئەزاسى بولۇپ، بۇنىڭ
ئىچىدە رەسمىي پارتىيە ئەزاسى 22 نەپەر، كاندىدات پار-
تىيە ئەزاسى ئۈچ نەپەر ئىدى؛ بۇلاردىن يەرلىك پارت-
كومىدىن يۆتكىلىپ كەلگىنى 13 نەپەر، قىسىمدىن ئالمىشىپ
كەلگىنى سەككىز نەپەر، ئەسلى بېرى تۆت نەپەر ئىدى.

1952-يىلى 10-ئاينىڭ 25-كۈنى (جۇڭگو خەلق
پىدائىيى قىسىملىرىنىڭ ئامېرىكىغا قارشى تۇرۇپ، چاۋشيەن-
گە ياردەم بېرىشكە چىققانلىقىنىڭ ئىككى يىللىقىنى خاتى-
رىلەش كۈنى) خەلق كۇلۇبىدا (ھازىرقى ھېيتگاھ كىنو-
تېياتىرخانىسى) قەشقەر شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇ-
رۇلغانلىقىنى ئېلان قىلىنىش چوڭ يىغىنى چاقى-
رىلدى. شەھەرلىك ھۆكۈمەت قۇ-
رۇلۇپلا كونىشەھەر ناھىيە، يېڭىشەھەر ناھىيە
خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ مۇناسىۋەتلىك خادىملىرىدىن
تەشكىللەنگەن ئۆتكۈزۈپ بېرىش، ئۆتكۈزۈۋېلىش كومىتېتى
ئىش باشلىدى. كونىشەھەر ناھىيىسى ناھىيە بازىرىدىن
تۆت (راۋاق، مەدەنىيەت، تەنتەربىيە، يېڭى رايون) را-
يون تەۋەلىرىنى؛ سەمەن رايونىنىڭ 1-، 2-، 3-، 11-يېزى-
لىرىنى، 12-يېزىسىنىڭ ئۈچ كەنتىنى، تۆتىنچى يېزىسىنىڭ

ئۆچ كەنتىنى (يۇقىرىقى يۇرتلاردا جەمئىي 4215 ئائىلە، 16 مىڭ 114 نوپۇس، 30 مىڭ 795 مو تېرىلغۇ يەر بار ئىدى)؛ قوغان رايونىنىڭ 3-، 4-، 5-، 7-، 8- يېزىلىرىنى، 1- يېزىسىنىڭ 21 ئائىلىسى، 2- يېزىسىنىڭ 759 ئائىلىسى، 6- يېزىسىنىڭ 346 ئائىلىسى، 10- يېزىسىنىڭ 264 ئائىلىسى، 11- يېزىسىنىڭ 258 ئائىلىسى (يۇقىرىقى يۇرتلاردا جەمئىي 6552 ئائىلە، 26 مىڭ 964 نوپۇس، 50 مىڭ 604 مو تېرىلغۇ يەر بار ئىدى) ئۆتكۈزۈپ بەردى. يېڭىشەھەر ناھىيىسى 1-رايون (بازار رايون) نىڭ 1-، 2-، 4-، 6-، 7-، 8- يېزىلىرىنى (تەۋەسىدە جەمئىي 2570 ئائىلە، 10 مىڭ 84 نوپۇس، 24 مىڭ 932 مو تېرىلغۇ يەر بار ئىدى) ئۆتكۈزۈپ بەردى. 1953- يىلى 1- ئايدا ئۆتكۈزۈپ بېرىش - ئۆتكۈزۈۋېلىش پۈتۈنلەي تۈگىدى. قەشقەر شەھىرى شەھەر- يېزىلارنى بىرلەشتۈرۈپ قايتىدىن بەش رايون، 59 كوچا باشقارما، 17 يېزا قىلىپ تەشكىللىدى. قەشقەر شەھىرىگە جەمئىي 25 مىڭ 356 ئائىلە، 97 مىڭ 160 ئادەم قارايدىغان بولدى، شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا، ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك كومىتېتى بەش رايونغا رايكوم شۇجىلىرىنى سەپلىدى، بىرىنچى رايكومغا جاۋنيەنچىڭ، ئىككىنچى رايكومغا سۈنتيەنچۈەن، ئۈچىنچى رايكومغا ۋۇشىڭچى، تۆتىنچى رايكومغا دۇيۈجاۋ، بەشىنچى رايكومغا سۈي گۇاڭشىن شۇجى بولدى. شۇ يىلى 7- ئايدا يېزىدا خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ۋاكالەت ئورگىنى بولۇپ، ئالتىنچى ۋە يەتتىنچى رايون قۇرۇلدى. ئالتىنچى رايكومنىڭ شۇجىسى گوكېزۇ، يەتتىنچى رايكومنىڭ شۇجىسى ماۋيۈەنچىڭ بولدى.

1953- يىلى 7- ئاينىڭ 17- كۈنىدىن 10- ئاينىڭ

17 - كۈنىگىچە 80 كۈن ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك كومى-
تېتى يەر ئىسلاھاتى خىزمەتلىرىگە بىرلەشتۈرۈپ ئۈچ يېزىدا
(بىرىنچى رايونىنىڭ 5 - يېزىسى، ئۈچىنچى رايونىنىڭ
3 - يېزىسى، بەشىنچى رايونىنىڭ 3 - يېزىسى) پارتىيە
قۇرۇلۇشى خىزمەتلىرىنى نۇقتىلىق ئىشلىدى. بۇ قېتىملىق
پارتىيە قۇرۇلۇشى جەريانىدا ئۈچ يېزىدىن جەمئىي
20 نەپەر يېزا - كەنت كادىرى ۋە ئاكتىپلار پارتىيىگە
كىردى (بىرىنچى رايون بەشىنچى يېزىدىن توققۇز نەپەر،
ئۈچىنچى رايون ئۈچىنچى يېزىدىن بەش نەپەر، بەشىنچى
رايون ئۈچىنچى يېزىدىن ئالتە نەپەر) ئۈچ يېزىدا بىر پارتىيە
ياچېيكىسى قۇرۇلۇپ ياچېيكىدا قاتتىق دوكلات قىلىش تۈ-
زۈمى ۋە پارتىيە ئىچكى تۇرمۇش تۈزۈمى بېكىتىلدى. بۇ
قېتىمقى پارتىيە قۇرۇلۇش خىزمىتى مۇۋەپپەقىيەتلىك تەج-
رىبىگە ئىگە بولۇپ، پۈتۈن شەھەردىكى 17 يېزىدا پارتى-
يە قۇرۇلۇش خىزمىتىنى ئومۇميۈزلۈك ئېلىپ بېرىشقا مۇس-
تەھكەم ئاساس يارىتىلدى. 1953 - يىلى پۈتۈن شەھەردە
يېڭىدىن قۇرۇلغان پارتىيە ياچېيكىسى 10 بولۇپ، پارتىيە
ئەزالىرى تەرەققىي قىلىپ 103 كىشىگە يەتتى.

1954 - يىلى 4 - ئايدا ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك
كومىتېتى ج ك پ شىنجاڭ شۆبە بيۇروسىنىڭ 1 - نۆۋەتلىك
تەشكىلىي خىزمەت يىغىنى ۋە ج ك پ جەنۇبىي شىنجاڭ را-
يونلۇق پارتكوم بىلەن قەشقەر يەرلىك پارتكومىنىڭ پار-
تىيە قۇرۇلۇشى توغرىسىدىكى يوليورۇقىنىڭ روھىغا ئاسا-
سەن «قەشقەر شەھىرىنىڭ 1954 - يىللىق پارتىيە قۇرۇلۇ-
شى خىزمەت پىلانى» نى تۈزۈپ چىقىپ، يېڭىدىن
68 نەپەر پارتىيە ئەزاسى تەرەققىي قىلدۇرۇشنى، يېڭىدىن

ئۈچ پارتىيە ياچېيكىسى قۇرۇشنى پىلانلىدى. شۇنىڭ بىلە-
لەن بىر چاغدا ج ك پ شىنجاڭ شۆبە بىيۇروسى ۋە ج ك پ
جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم تەشكىلات
بۆلۈمىنىڭ «قەشقەر شەھىرى قول سانائەتچىلىرى ئارىسى-
دا پارتىيە قۇرۇلۇشى بويىچە سىناق قىلىش توغرىسىدىكى
يوليورۇق» قا ئاساسەن، ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك پارتكوم
بىرىنچى رايوندا تۆمۈرچىلىك كوپىراتىپىنى سىناق قىلىپ
قۇرۇش، قول سانائەت ئىشلەپچىقىرىش گۇرۇپپىسىدىن ئالا-
تىنى تەرتىپكە سېلىپ تەستىقلاش بىلەن بىرچاغدا، تۆمۈر-
چىلىك كوپىراتىپىنى مۇھىم نۇقتا قىلىپ قۇيمىچىلىق گۇ-
رۇپپىسى بىلەن بىرىنچى، ئىككىنچى تۆمۈرچىلىك گۇرۇپ-
پىسىدا پارتىيىگە ئەزا تەرەققىي قىلدۇرۇپ، پارتىيە تەش-
كىلى قۇرۇشنى قارار قىلدى.

بۇ قېتىمقى پارتىيە قۇرۇلۇشى بويىچە سىناق خىز-
مىتىنى ياخشى ئىشلەش ئۈچۈن شەھەرلىك پارتكوم تولۇق
تەييارلىق قىلدى. شەھەرلىك پارتكوم پارتىيە قۇرۇلۇشى
خىزمەتلىرىگە بىرىنچى رايكوم شۇجىسىنىڭ رەھبەرلىك قى-
لىشىنى، ئۈچ نەپەر تەشكىللىگۈچى سەپلەپ بېرىدىغانلىقىنى،
شۇ يىلى 9 - ئاينىڭ باشلىرىدىن باشلاپ 12 - ئاينىڭ ئا-
خىرىدا ئاخىرلاشتۇرۇشنى قارار قىلدى. ئۈچ ئايدىن كۆپ-
رەك خىزمەت ئىشلەش ئارقىلىق قول سانائەتچىلەر ئارى-
سىدا پارتىيىگە ئالتە نەپەر ئەزا تەرەققىي قىلدۇرۇلۇپ
ۋاقىتلىق پارتىيە ياچېيكىسى قۇرۇلدى. بۇ قېتىملىق پار-
تىيە قۇرۇلۇشى خىزمىتى ئارقىلىق تۆۋەندىكىدەك تەجرى-
بىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى:

1. شەھەر قول سانائەتچىلىرى ئارىسىدا كوممۇنىزم

ماركسىزم - لېنىنىزملىق ئىدىيە تارقىتىلدى.

2. پارتىيىنىڭ تەسىرى كېڭەيتىلىپ بولگەندىن كېيىن شەھەر قول سانائەتچىلىرى ئارىسىدا پارتىيە تەشكىلاتىنى يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ تەرەققىي قىلدۇرۇپ، پارتىيىنىڭ قول سانائەتكە بولغان رەھبەرلىكىنى كۈچەيتىشكە يول ئېچىلدى.

3. باش لۇشيەنگە ۋە قول سانائەتنىڭ ئىستىقباللىغا قارىتا تەربىيە كۈچەيتىلىپ، قول سانائەتنىڭ ئۆزىدە ساقلىنىۋاتقان قالاقلىق، تارقاقلىق، كونسېرۋاتىپلىق ئېنىق ئايان بولدى.

4. كوپېراتسىيە، گۇرۇپپا قۇرۇپ، قول سانائەت ئىشلەپچىقىرىشىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا نىسبەتەن تۈرتكىلىك رول ئوينىدى.

5. شەھەر قول سانائەتچىلىرى ئارىسىدا پارتىيە قۇرۇلۇشىنىڭ دەسلەپكى تەجرىبىلىرى قولغا كەلتۈرۈلۈپ، پارتىيە قۇرۇلۇشى تەشكىلاتچىلىرىنىڭ كەسپىي سەۋىيىسى ئۆستۈرۈلۈپ، كېيىنكى كۈنلەردە قول سانائەتچىلەر ئارىسىدا پارتىيە قۇرۇش ئۈچۈن پايدىلىق شەرت - شارائىت يارىتىلدى.

شۇ يىل يىلىنىڭ بېشىدا شەھەرلىك پارتكوم ئورگان پارتىيە ياچېيكىسى تەرتىپكە سېلىنىپ، پارتكوم ئورگىنى ۋە شەھەرلىك خەلق كومىتېت ئورگىنى ئىككى پارتىيە ياچېيكىسىغا ئايرىلدى. شەھەرلىك پارتكوم ئورگان پارتىيە ياچېيكىسى — شەھەرلىك پارتكوم كاتىبات ئىشخانىسى، تەشكىلات بۆلۈمى، تەشۋىقات بۆلۈمى، رېۋىزىيە كومىتېتى، چېگرا خىزمەت گۇرۇپپىسى، بىرلىكسەپ بۆلۈمى، ئىشچىلار

ئۆيۈشمىسى، ياشلار ئىتتىپاقى، ئاياللار بىرلەشمىسى قا-
تارلىق تارماقلاردىن تەشكىللەندى. ياچېيكا شۇجىلىقىنى
مۇلىيەن ئۆستىگە ئالدى. شەھەرلىك خەلق كومىتېتى ئۇر-
گان ياچېيكىسى شەھەرلىك خەلق كومىتېتىنىڭ ھەر قايسى
تارماقلىرى ھەم شەھەرلىك ئىشچىلار دوختۇرخانىسى، خەلق
كىنوخانىسى قاتارلىق ئورۇنلاردىن تەركىب تاپتى. ياچېي-
ك شۇجىلىقىنى شەھەر باشلىقى ئابلايوپ قوشۇمچە ئۆستىگە
ئالدى (ھازىر ئاپتونوم رايونلۇق مىللىي ئىشلار كومىتې-
تىنىڭ مۇدىرى).

1954 - يىلى، پۈتۈن شەھەر بويىچە قۇرۇلغان پارتىيە
ياچېيكىسى 16 بولۇپ، پارتىيە ئەزاسى 146 گە يەتكەندى.
بۇنىڭ ئىچىدە، يېزىلاردىكى پارتىيە ئەزاسى 87 نەپەر بولۇپ،
يېزا ئومۇمىي نوپۇسىنىڭ 0.12 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن؛ شەھەر-
لىك قول سانائەتچىلەر ئارىسىدىكى پارتىيە ئەزالىرى
24 نەپەر بولۇپ، قول سانائەت كەسپىي بىلەن شۇغۇللىنى-
دىغانلار ئومۇمىي سانىنىڭ 0.51 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى؛
رايوندىن يۇقىرى ئورگان كادىرلىرى ئىچىدىكى پارتىيە ئە-
زاسى 25 نەپەر بولۇپ، كادىرلار ئومۇمىي سانىنىڭ 14.61 پىرسە-
نتىنى ئىگىلىگەن.

1955 - يىلى قەشقەر شەھەرلىك پارتكوم ھەمكارلىق
كوپىراتسىيەھەرىكىتى، شەھەر قول سانائەتكە سوتسىيالىس-
تىك ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈش ۋە ئىشلەپچىقىرىشنى ئاشۇرۇپ
ئىقتىساد قىلىش ھەرىكىتىگە بىرلەشتۈرۈپ، مۇددەت - تۈر-
كۈمگە بۆلۈپ، ئەزا تەرەققىي قىلدۇرۇپ پارتىيە تەشكىلى-
نى قۇردى. شۇ يىلى پۈتۈن شەھەر بويىچە يېڭىدىن بەش پارتىيە
ياچېيكىسى قۇرۇلدى (بۇنىڭدىن ئىككىسى يېزىدا، ئۈچى-

قول سانائەتتە)، يېڭىدىن تەرەققىي قىلدۇرغان پارتىيە ئەزاسى 114 نەپەر بولۇپ، يېزىدىن 37 نەپەر، شەھەر قول سانائەتچىلەر ئارىسىدىن 29 نەپەر، رايوندىن يۇقىرى دەرىجىلىك ئورگان كادىرلىرىدىن 45 نەپەر، كوچا باشقارمىسىدىكى كادىردىن ئۈچ نەپەر تەرەققىي قىلدۇرۇلدى.

1955 - يىلى پۈتۈن شەھەردە جەمئىي 14 پارتىيە ياچېيكىسى بولۇپ (پارتىيە تەشكىلىي ئالدىنقى يىلغا قارىغاندا ئازلىدى، سەۋەب يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ناھىيە بازىرى قوغان بىلەن سەمەن ئىككى يېزا ئىگىلىك رايونى ئايرىم - ئايرىم يېڭىشەھەر ناھىيىسى بىلەن كونىشەھەر ناھىيىسىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلگەنىدى)، بۇنىڭدىن يېزىدا ئىككى، شەھەرلىك قول سانائەتتە تۆت، سودا تەۋەسىدە ئىككى، ئورگانلاردا ئالتىسى بار ئىدى؛ پۈتۈن شەھەردىكى ئومۇمىي پارتىيە ئەزاسى 192 نەپەر بولۇپ، يېزىدا 14 نەپەر، قول سانائەتتە 33 نەپەر، رايوندىن يۇقىرى دەرىجىلىك ئورگانلاردا 142 نەپەر بار ئىدى.

2. دەسلەپكى مەزگىلدىكى پارتىيە قۇرۇلتايلىرى

(1) جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى قەشقەر شەھەرلىك بىرىنچى قېتىملىق پارتىيە قۇرۇلتىيىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى قەشقەر شەھەرلىك بىرىنچى قېتىملىق پارتىيە قۇرۇلتىيى 1956- يىلى 5- ئاينىڭ 18- كۈنى چۈشتىن بۇرۇن سائەت توققۇزدا قەشقەر شەھىرىنىڭ شەھەرلىك پارتكوم زالىدا چاقىرىلدى (بۇ كۈنكى سەمەن

يولىنىڭ شىمالىغا توغرا كېلەتتى). يىغىن يەكشەنبە كۈنى دەم ئالغاندىن باشقا، ئالتە يېرىم كۈن ئېچىلىپ 5 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى چۈشتىن بۇرۇن غەلىبىلىك يېپىلدى.

بۇ قېتىملىق قۇرۇلتاينىڭ ۋەكىلى 70 نەپەر بولۇپ، بىرەيلەننىڭ ئىدىيىۋى مەسىلىسى سەۋەبىدىن قۇرۇلتاينىڭ تەكشۈرۈشى ئارقىلىق ۋەكىللىك سالاھىيىتىنى ئېلىپ تاشلىغانىدى. ئەمەلىيەتتە بار رەسمىي ۋەكىل 69 نەپەر بولۇپ، بۇنىڭدىن يەتتە كىشى تۈرلۈك سەۋەب بىلەن قۇرۇلتايغا قاتنىشالمىغان. كەلگەن 62 ۋەكىل پۈتۈن شەھەردىكى 247 نەپەر پارتىيە ئەزاسىغا ۋاكالىتەن قۇرۇلتايغا قاتناشتى. قۇرۇلتايغا قاتناشقان ۋەكىل ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەتلەر ۋەكىلى 41 نەپەر بولۇپ، ۋەكىللەر ئومۇمىي سانىنىڭ 59.4 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى؛ خەنزۇ ۋەكىل 28 نەپەر بولۇپ، ئومۇمىي ۋەكىللەر سانىنىڭ 40.6 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى؛ ئايال ۋەكىل سەككىز نەپەر بولۇپ، ئومۇمىي ۋەكىللەر سانىنىڭ 11.6 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى، ياشلار ۋەكىلى 14 نەپەر بولۇپ، ۋەكىللەر ئومۇمىي سانىنىڭ 20 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. ئۇنىڭدىن باشقا 21 نەپەر مۇنەۋۋەر كاندىدات پارتىيە ئەزاسى ۋە ياشلار ئىتتىپاقى ئەزاسى قۇرۇلتايغا سىرتتىن قاتناشتى؛ ئۇنىڭ ئىچىدە، يېزىدىن ئالتە نەپەر، قول سانائەتتىن ئۈچ نەپەر، كوچا باشقارمىدىن بىر نەپەر، شەھەرلىك ئىدارە ـ ئورگانلاردىن ئون نەپەر.

بۇ قېتىملىق قۇرۇلتاي شەھەر ئەتراپى يېزىلاردا ئالىي كوپىراتسىيە ئومۇمىيۈزلۈك ئىشقا ئاشقان، شەھەر رايونىدا خۇسۇسىي سودا ـ سانائەتكە، قول سانائەتكە سوتـ

سىيالىستىك ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈش ۋەزىپىسى ئاساسەن ئورۇنلانغان، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرى كۈنسايىن مۇكەممەللەشكەن ۋە كۈچەيگەن ۋەزىيەتتە ئېچىلدى. قۇرۇلتاي ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ 3- نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيىنىڭ روھىنى يېتەكچى قىلىپ، شەھەر قۇرۇلغان تۆت يىلدىن بۇيانقى تۈرلۈك خىزمەتلەرنى ۋە پىلاننىڭ ئورۇنلىنىش ئەھۋالىنى خۇلاسە قىلدى، شەھىرىمىزنىڭ 1956- يىللىق تۈرلۈك خىزمەتلىرىنى ئورۇنلاشتۇردى ھەمدە كېيىنكى 12 يىللىق (1956- يىلدىن 1967- يىلغىچە) قەشقەر شەھىرىنىڭ يېزا ئىگىلىك تەرەققىياتىدىكى ئومۇمىي پىلان لايىھىسىنى دەسلەپكى قەدەمدە مۇزاكىرە قىلىپ تۈزۈپ چىقتى. قۇرۇلتايدا ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك كومىتېتىنىڭ يېڭى كومىتېتىنى سايلاپ چىقتى. پارتىيىنىڭ رەۋىزىيە كومىتېتى بىلەن ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان ۋەكىللەرنى سايلىدى.

قۇرۇلتايدا، ئالدى بىلەن شەھەرلىك پارتكومىنىڭ دائىمىي ھەيئىتى، شەھەر باشلىقى يولداش ئابلايوپ ئېچىش نۇتقى سۆزلىدى. چۈشتىن كېيىن ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك پارتكومىنىڭ شۇجىسى يولداش لى چۇنفاڭ شەھەرلىك پارتكومغا ۋاكالىتەن قۇرۇلتايغا «قەشقەر شەھەرلىك پارتكومىنىڭ تۆت يىلدىن بۇيانقى خىزمەتلەردىن خۇلاسە دوكلات» نى بەردى. دوكلاتتا 1953- يىلدىن 1955- يىلغىچە قەشقەر شەھەرلىك پارتكومىنىڭ شەھەر ئەتراپىدىكى ئۈچ رايوندا ئېلىپ بېرىلغان يەر ئىسلاھاتى خىزمەتلىرى، شەھەر قول سانائەت ۋە سودا سانائەتتە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئېلىپ بېرىش خىزمەتلىرى، شەھەر ئەتراپىدىكى يې-

زىلاردا، شەھەر قول سانائىتىدە كوپېراتسىيىلىشىش ئەھـ
ۋالى نۇقتىلىق خۇلاسە قىلىنىدى.

قۇرۇلتاي مەزگىلىدە ۋەكىللەر يولداش لى چۇنپاڭـ
نىڭ دوكلاتىنى تولۇق مۇزاكىرە قىلدى، ئەڭ ئاخىردا
قۇرۇلتاي يولداش لىچۇنفاڭنىڭ شەھەرلىك پارتكومغا ۋا-
كالەتەن بەرگەن دوكلاتىغا بىردەك قوشۇلدى.

21- كۈندىن 22- كۈنگىچە شەھەرلىك پارتكومنىڭ
ھەر قايسى خىزمەت تارماقلىرى، شەھەرلىك خەلق كومىـ
تېتىنىڭ پارتىيە گۇرۇپپىسى ۋە ئاممىۋى تەشكىلاتتىن 21
نەپەر ۋەكىل پارتىيە تەشكىلى، رەۋىزىيە خىزمىتى، تەشـ
ۋىقات، سودا، بىرلىكسەپ، سىياسىي قانۇن، يېزا ئىگىلىك،
ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى، ياشلار ئىتتىپاقى، ئاياللار خىزمىتى
قاتارلىق ئىشلار توغرىسىدا مەخسۇس سۆز قىلدى، سۆزلىـ
گۈچىلەر يىغىنغا كەلگەن ۋەكىللىنىڭ 34 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

23- كۈنى قۇرۇلتايدىكىلەر مۇزاكىرە قىلدى. 24-كۈ-
نى چۈشتىن بۇرۇن ۋەكىللەر گۇرۇپپىلارغا بۆلۈنۈپ شىنـ
جاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق 1- قېتىملىق پارتىيە قۇرۇلـ
تىيىغا قاتنىشىدىغان ۋەكىللەر نامزاتى بىلەن جكپ قەشقەر
شەھەرلىك پارتكوم رەۋىزىيە كومىتېتىنىڭ نامزات ئىسىمـ
لىكىنى مۇزاكىرە قىلدى. ئەڭ ئاخىردا يوشۇرۇن ئاۋاز
بېرىش شەكلى ئارقىلىق لىچۇنفاڭ، مۇلىيەن، ۋاڭ گۈيشىڭ،
سۈي گۇاڭشىن، قادىر سابىت، تۆمۈر قاسىم، ئابدۇباقى سەيـ
دۇللا، مامۇت ھاشىر، ئابلايوپ، مەمەت ئۇرايىم، مەمەتـ
جان قاتارلىق 11 نەپەر يولداشتىن تەشكىللەنگەن جكپ
قەشقەر شەھەرلىك كومىتېتىنى سايلاپ چىقتى.

مۇلىيەن، تۆمۈر قاسىم، ئابلايوپ، ۋاڭ شۇنباۋ، لىشو،

سەمەت قاسىم، ئابدۇكېرىم ئوبزارى قاتارلىق يەتتە كىشىدىن تەشكىللەنگەن ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك رەۋىزىيە كومىتېتىنى سايلاپ چىقتى.

لى چۇنفاڭ، ئابلايوپ، قۇربان قاسىم، قادىر پازىل قاتارلىق تۆت نەپەر يولداشنى ئاپتونوم رايونلۇق 1- قېتىملىق پارتىيە قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىشقا ۋەكىل قىلىپ سايلاپ چىقتى.

5- ئاينىڭ 25- كۈنى چۈشتىن بۇرۇن يولداش لى چۇنفاڭ قۇرۇلتايغا خۇلاسە دوكلاتى بەردى. ئەڭ ئاخىرىدا ئومۇمىي ۋەكىللەر چاۋاك ئارقىلىق قۇرۇلتاينىڭ يەتتە تۈرلۈك قارارىنى ماقۇللىدى.

(2) جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى قەشقەر شەھەرلىك ئىككىنچى قېتىملىق پارتىيە قۇرۇلتىيىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى قەشقەر شەھەرلىك كومىتېتىنىڭ 2- قېتىملىق قۇرۇلتىيى 1962- يىلى 6- ئاينىڭ 13- كۈنىدىن 20- كۈنىگىچە قەشقەر شەھەرلىك خەلق باغچىسىنىڭ مەدەنىيەت سارىيىدا ئېچىلدى. قۇرۇلتاي يەكشەنبە كۈنى ئارام ئالغاندىن باشقا يەتتە كۈن ئېچىلدى.

بۇ قېتىمقى قۇرۇلتاينىڭ جەمئىي ۋەكىلى 130 نەپەر بولۇپ 16 كىشى ئىش سەۋەبىدىن قاتنىشالمىدى. 114 نەپەر ۋەكىل پۈتۈن شەھەردىكى 2101 نەپەر پارتىيە ئەزاسىغا ۋاكالىتەن قاتناشتى: ۋەكىللەر ئىچىدىكى ئاز سانلىق مىللەت ۋەكىلى 94 نەپەر، خەنزۇ ۋەكىل 20 نەپەر، ئايال ۋەكىل توققۇز نەپەر. ئۇنىڭدىن باشقا، قۇرۇلتايغا يەنە 32 نەپەر تەكلىپ قىلىنغان ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. بۇ نۆۋەتلىك قۇرۇلتاي

پۈتۈن پارتىيە بىردەك ئىتتىپاقلىشىپ، پارتىيىنىڭ باش
فاڭجېنىنى قەتئىي ئىزچىللاشتۇرۇپ ئىجرا قىلىنىۋاتقان ھەر
دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلىنىڭ قۇرۇلۇشى مۇكەممەل بو-
لۇپ، پارتىيىنىڭ كۈچ قۇدرىتى ئۈزلۈكسىز كېڭىيىۋاتقان
ئەھۋالدا ئېچىلدى. قۇرۇلتايدا ئاپتونوم رايونلۇق بىرىن-
چى قېتىملىق پارتىيە قۇرۇلتىيىنىڭ 3- سانلىق يىغىنىنىڭ
روھى ۋە ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم يىغىنىنىڭ رو-
ھى يېتەكچىلىك قىلىندى. گوۋۇيۈەنىنىڭ زۇڭلىسى جۇئېنلەي-
نىڭ 2- نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 3-
سانلىق يىغىنىدا بەرگەن ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات
يەتكۈزۈلدى. ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك كومىتېتىنىڭ بى-
رىنچى قېتىملىق قۇرۇلتىيىدىن بۇيانقى خىزمەتلەر خۇلا-
سە قىلىندى ھەمدە 1962- يىللىق تۈرلۈك خىزمەتلەر ئو-
رۇنلاشتۇرۇلدى.

6- ئاينىڭ 13- كۈنى چۈشتىن ئىلگىرى قۇرۇلتاي
رەسمىي باشلاندى. ئالدى بىلەن شەھەرلىك پارتكومنىڭ
مۇئاۋىن شۇجىسى يولداش ئابلا ئىسمايىل ئېچىش نۇتقى
سۆزلىدى. شەھەرلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى يول-
داش تۆمۈر قاسىم شەھەرلىك پارتكومغا ۋاكالىتەن ۋەكىل-
لەر سالاھىيىتىنى تەكشۈرۈش دوكلاتى بەردى. چۈشتىن كې-
يىن شەھەرلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى يولداش ۋاڭ
گۈيشىڭ شەھەرلىك پارتكومغا ۋاكالىتەن گوۋۇيۈەنىنىڭ زۇڭ-
لىسى جۇئېنلەينىڭ 2- نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇل-
تىيىنىڭ 3- سانلىق يىغىنىدا بەرگەن ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن
دوكلاتىنى يەتكۈزدى.

6- ئاينىڭ 14- كۈنى ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك پارتى-

كومىنىڭ بىرىنچى شۇجىسى يولداش خې شۇتيەن شەھەرلىك پارتكومغا ۋاكالىتەن «جك پ قەشقەر شەھەرلىك پارتكومىنىڭ بىرىنچى قېتىملىق قۇرۇلتىيىدىن بۇيانقى خىزمەت بىلەلەن 1962 - يىللىق خىزمەت ۋەزىپىلەر توغرىسىدىكى دوكلاتى» نى بەردى. دوكلاتتا ئىجابىي - سەلبىي جەھەتتىن قەشقەر شەھەرلىك پارتكومىنىڭ بىرىنچى قېتىملىق پارتىيە قۇرۇلتىيىدىن بۇيانقى تۈرلۈك خىزمەتلەردە قولغا كەلتۈرۈلگەن نەتىجىلەرى ۋە ساقلانغان يېتەرسىزلىكلەرنى خۇلاسە قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا قەشقەر شەھىرىنىڭ خەلق ئىگىلىكى يەتتە يىللىق تەرەققىيات قۇرۇلۇش پىلانىنى مۇزاكىرە قىلدى.

6- ئاينىڭ 15-، 16-، 18- كۈنلىرى ئۈچ كۈن گۇرۇپپىلارغا بۆلۈنۈپ مۇزاكىرە قىلدى. 6- ئاينىڭ 19- كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى يولداش مىيىڭشۇلىنىنىڭ مۇھىم سۆزىنى ئاڭلىدى. 6- ئاينىڭ 20- كۈنى چۈشتىن بۇرۇن چوڭ يىغىندا يوشۇرۇن ئاۋاز بېرىش شەكلى بىللەن يېڭى قەشقەر شەھەرلىك كومىتېتنى سايلاپ چىقتى. كومىتېت خې شۇتيەن، ئابلا ئىسمايىل، ۋاڭ گۈيشىڭ، تۆمۈر قاسىم، سىدىق ئابىدخان، گوكېزۇ، دۇڭشى، ئانارخان، ھوشۇر يۇنۇس، ياڭ چۇدۇڭ، لى شۇ، ليۇجۇ، سەي يۇڭخې، مامۇت ھاب-شىر، مامۇتوپ ئىسمايىل، مەمەتجان، ئابلىز ئىسمايىل، مۆمىن ھوشۇر، ليۇ فىڭلەي قاتارلىق 19 كىشىدىن تەشكىللەندى.

كومىتېت سايلام ئۆتكۈزۈش ھەمدە قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومغا يوللاپ تەستىقلىتىش ئارقىلىق قەشقەر شەھەرلىك كومىتېتىنىڭ دائىمىي كومىتېتىنى تەشكىللەپ چىقتى. شەھەرلىك پارتكومىنىڭ دائىمىي ھەيئىتى خې شۇتيەن، ئابلا ئىسمايىل،

ۋاڭ گۇيشىڭ، تۆمۈر قاسىم، سىدىق ئابباخان، گوكېرزۇ، ئانارخان قاتارلىق يەتتە كىشىدىن تەشكىللەندى. يولداش خې شۇتيەن ج. ك. پ قەشقەر شەھەرلىك پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى، يولداش ۋاڭ گۇيشىڭ، تۆمۈر قاسىم شەھەرلىك پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى.

6-ئاينىڭ 20-كۈنى چۈشتىن كېيىن قۇرۇلتايدىكىلەر يولداش ئابلا ئىسمايىلنىڭ شەھەرلىك پارتكومغا ۋاكالىتەن بەرگەن «ئاپتونوم رايونلۇق بىرىنچى نۆۋەتلىك پارتىيە قۇرۇلتىيىنىڭ 3-سانلىق يىغىن روھىنى يەتكۈزۈش توغرىسىدىكى دوكلاتى ۋە قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ 5-ئايدىكى 3 دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنىنىڭ روھىنى يەتكۈزۈش دوكلاتى»غا، يولداش خې شۇتيەننىڭ قەشقەر شەھەرلىك پارتكومغا ۋاكالىتەن بەرگەن «بىرىنچى قېتىملىق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىدىن بۇيانقى خىزمەت ۋە 1962-يىللىق خىزمەتلەر ۋەزىپىسى توغرىسىدىكى دوكلات»قا بىردەك قوشۇلدى. يىغىن ئاخىرىدا سىياسىي-ئىدىيىۋى خىزمەتنى كۈچەيتىش ھەققىدە قارار ماقۇللاندى.

(ھېكىم ئىدرىس تەرجىمىسى، ئابدۇرەشىت ھاجى سېلىشتۇرۇپ بېكىتكەن)

قەشقەر شەھرى مەمۇرىي رايونلىرىنىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالى

(1952- يىلدىن 1964- يىلغىچە)

ئەكبەر مەھەممەتئىمىن

1952 - يىلى 10 - ئاينىڭ 25 - كۈنى قەشقەر شەھىرى رەسمىي قۇرۇلدى. شەھەرلىك ھۆكۈمەت بىلەن كونا شەھەر ناھىيە ۋە يېڭىشەھەر ناھىيىلىرىنىڭ ئالاقىدار خادىملىرى بىرلىكتە ئۆتكۈزۈۋېلىش - ئۆتكۈزۈپ بېرىش ھەيئىتى تەشكىللەپ ئىش باشلىدى. كونىشەھەر ناھىيىسى ناھىيە بازىرىدىن كىڭگوك (راۋاق) رايونى تەۋەسىنى، تەنتەربىيە رايونى تەۋەسىنى، مەدەنىيەت رايونى تەۋەسىنى، شىڭشىنىڭ (يېڭى) رايونى تەۋەسىنى؛ سەمەن رايونىنىڭ 1 -، 2 -، 3 -، 11 - يېزىلىرىنى؛ 12 - يېزىسىنىڭ ئۈچ كەنتىنى، 4 - يېزىسىنىڭ ئۈچ كەنتىنى (تەۋەسىدە جەمئىي 4215 ئائىلە، 16 مىڭ 114 نوپۇس، 30 مىڭ 795 مو تېرىلغۇ يەر بار ئىدى)؛ قوغان رايونىنىڭ 3 -، 4 -، 5 -، 7 -، 8 - يېزىلىرىنى، 1 - يېزىسىنىڭ 21 ئائىلىسى، 2 - يېزىسىنىڭ 759 ئائىلىسى، 6 - يېزىسىنىڭ 346 ئائىلىسى، 10 - يېزىسىنىڭ 264 ئائىلىسى، 11 - يېزىسىنىڭ 258 ئائىلىسىنى (تەۋەسىدە جەمئىي 6552 ئائىلە، 26 مىڭ 964 نوپۇس، 50 مىڭ 604 مو تېرىلغۇ يەر بار ئىدى) ئۆتكۈزۈپ بەردى. يېڭىشەھەر ناھىيە-

سى 1 ــ رايون (بازار رايون) نىڭ 1 ــ، 2 ــ، 4 ــ، 6 ــ، 7 ــ،
8 ــ يېزىلىرىنى (تەۋەسىدە جەمئىي 2570 ئائىلە، 10 مىڭ 84
نوپۇسى، 24 مىڭ 932 مو تېرىلغۇ يەر بار ئىدى) ئۆتكۈزۈپ
بەردى.

مۇشۇ مەزگىلدە قەشقەر شەھىرى كونىشەھەر، يېڭىشەھەر
ناهىيىلىرىدىن 25 مىڭ 366 ئائىلە، 97 مىڭ 161 نوپۇس (ئۇيغۇرلار
ئومۇمىي نوپۇسىنىڭ 96.25 پىرسەنتىنى، خەنزۇلار 1.91
پىرسەنتىنى ئىگىلەيتتى)، 108 مىڭ 331 مو تېرىلغۇ يەرنى
ئۆتكۈزۈۋالغانىدى. ئۆتكۈزۈپ بېرىش ــ ئۆتكۈزۈۋېلىش
خىزمىتى 1953 ــ يىلى 1 ــ ئايدا تولۇق ئاياغلاشتى.

قەشقەر شەھىرى بۇ رايونلارنى ئۆتكۈزۈۋالغاندىن
كېيىن بازار، يېزىنى بىرلەشتۈرۈپ، بەش رايون قۇر-
دى، يەنى: بىرىنچى رايون (ئەسلىدىكى كىڭگۈك رايونى، ها-
زىرقى چاسا كوچا باشقارما) تۇرۇشلۇق ئورنى هازىرقى
شەھەرلىك سودا ــ سانائەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ ئورنى
بولۇپ، تەۋەلىكىدە 15 كوچا، بەش يېزا بار ئىدى؛ ئىككىنچى
رايون (ئەسلىدىكى تەنتەربىيە رايونى، هازىرقى قۇمدەر-
ۋازا كوچا باشقارمىسى)، تۇرۇشلۇق ئورنى بۈگۈنكى ۋىلا-
يەتلىك بىناكارلىق قۇرۇلۇش لايىھىلەش ئورنىنىڭ تېگى-
دە بولۇپ، تەۋەلىكىدە 13 كوچا، ئىككى يېزا بار ئىدى؛
ئۈچىنچى رايون (ئەسلىدىكى مەدەنىيەت رايونى، هازىرقى يا-
ۋاغ كوچا باشقارمىسى)، تۇرۇشلۇق ئورنى هازىرقى ئەن-
جان رەستىدە بولۇپ، تەۋەلىكىدە 15 كوچا، تۆت يېزا بار
ئىدى؛ تۆتىنچى رايون (ئەسلىدىكى شىڭشىڭ رايونى، بۈگۈنكى
ئۆستەڭبويى كوچا باشقارمىسى)، تۇرۇشلۇق ئورنى بۈگۈن-
كى ئۆستەڭبويى كوچا باشقارمىسىنىڭ ئالدىدىكى بىر هوي-

لىدا بولۇپ، تەۋەلىكىدە 14 كوچا، ئىككى يېزا بار ئىدى؛ بەشىنچى رايون (ئەسلىدىكى يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ بىرىنچى رايونى، هازىرقى يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ بازىرى)، تۇرۇشلۇق ئورنى بۈگۈنكى يېڭىشەھەر ناھىيىسى بازىرىدا بولۇپ، تەۋەلىكىدە ئىككى كوچا، تۆت يېزا بار ئىدى.

قەشقەر شەھىرىنىڭ دائىرىسى شىمالدىن ئايىرودرومغىچە، شەرقتىن بۈگۈنكى قەشقەر مېھمانخانىسىدىن تارتىپ قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى ئەتراپىدغىچە، جەنۇبتىن يېڭىشەھەر ناھىيە بازىرىغىچە، غەربتىن بۈگۈنكى شامالباغ يېزا ئەتراپىغىچە بېرىپ، غەربىي-جەنۇبىي چېتى قىزىل دەريا سىدىن ئۆتۈپ بۈگۈنكى كونىشەھەر ناھىيە پاختەكلە يېزىسىغىچە باراتتى.

1953-يىلى 9-ئاينىڭ 1-كۈنى، قەشقەر شەھرى ئەسلىدىكى بەش رايوننى يەتتە رايون قىلىپ تەگشىدى. يەنى: ئەسلىدىكى بىرىنچى ۋە ئۈچىنچى رايون تەۋەلىكىدىكى توققۇز يېزىنى بىرلەشتۈرۈپ، ئالتىنچى رايون (قوغان رايون) قۇردى؛ ئەسلىدىكى ئىككىنچى ۋە تۆتىنچى رايون تەۋەلىكىدىكى تۆت يېزىنى بىرلەشتۈرۈپ يەتتىنچى رايون (سەمەن رايون) قۇردى. تەگشىگەندىن كېيىنكى يەتتە رايوندىن 1-، 2-، 3-، 4-، ۋە 5-رايونلار شەھەر رايونى؛ ئالتىنچى ۋە يەتتىنچى رايونلار شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ ۋاكالەت ئورگىنى سۈپىتىدىكى دېھقانچىلىق رايونى بولدى. ئالتىنچى رايوننىڭ رايونلۇق مەھكىمىسى هازىرقى قەشقەر ۋىلايەتلىك كادىرلار ساناتورىيىسىنىڭ ئورنىغا قۇرۇلغان. يەتتىنچى رايوننىڭ رايونلۇق مەھكىمىسى هازىرقى شەھەرلىك يېزا ئىگىلىك تېخنىكا مۇلازىمەت مەركىزىنىڭ ئورنىغا قۇرۇلغان. شۇ يىلى قەشقەر شە-

ھەرى ئەتراپىدا، ئىككى يېزا رايونى، 18 يېزا (شاڭ) نى 122 كەنت، يېزا نوپۇسى جەمئىي 10 مىڭ 767 ئائىلە، 42 مىڭ 929 نوپۇس بولۇپ، تېرىلغۇ يەرنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 84 مىڭ 267 مو ئىدى (بەشىنچى رايوندىكى تۆت يېزىنىڭ نوپۇسى ۋە تېرىلغۇ يېرى بۇنىڭ ئىچىگە كىرمەيدۇ).

1955 - يىلى 4 - ئاينىڭ 15 - كۈنى، ئىچكى ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ قارارى ۋە شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇقتۇرۇشىغا ئاساسەن قەشقەر شەھىرىگە قاراشلىق 5 - رايون (ئىككى كوچا، تۆت يېزىسى بىلەن) يېڭىشەھەر ناھىيىسىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلىپ، قەشقەر شەھەرى بەشىنچى رايوننىڭ تۈزۈلمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. قەشقەر شەھەرى ئىچىدە تۆت رايون، 57 كوچا، 11 مىڭ 72 ئائىلە، 41 مىڭ 509 نوپۇسى قالدى. شۇ يىلى 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ تەستىقى بىلەن، قەشقەر شەھەرىگە قاراشلىق قوغان ۋە سەمەن ئىككى دېھقانچىلىق رايونى كونىشەھەر ناھىيىسىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. شەھەر ئەتراپىدا قالدۇرۇلغان ئەسلىدىكى قوغان رايونىنىڭ بىر يېزا، توققۇز كەنتى ۋە سەمەن رايونىنىڭ ئىككى يېزا، يەتتە كەنتى بىرلەشتۈرۈلۈپ تۆت دېھقانچىلىق يېزىسى قۇرۇلۇپ، ئايرىم ھالدا شەھەر ئىچىدىكى تۆت رايونغا تەۋە بولدى. شۇ يىلى قەشقەر شەھەر ئەتراپىنىڭ كۆلىمى 14 كۋادرات كىلومېتىر، تېرىلغۇ يەر 12 مىڭ 888 موغا چۈشۈپ، تۆت يېزا، 34 كەنتتە جەمئىي 3693 ئائىلە، 15 مىڭ 24 نوپۇسى قالدى. كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان تېرىلغۇ يەر 0.86 مو بولۇپ قالدى.

1956 - يىلى 6 - ئايدا، قەشقەر شەھەرلىك خەلق

كومىتېتى كوۋزىيۇەننىڭ «نوپۇسى 200 مىڭدىن تۆۋەن بولغان شەھەرلەردە رايون قۇرماسلىق» دېگەن بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن، تۇنجى نۆۋەتلىك خەلق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيى 4 - قېتىملىق يىغىنىنىڭ قوشۇلۇشى ھەمدە ئاپتونوم رايوننىڭ تەستىقى بىلەن، شەھەر ئىچىدىكى تۆت رايون تۈزۈلمىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، يەتتە كوچا باشقارما تەسىس قىلدى (36 ئاھالە كومىتېتىنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى)، بۇ يەتتە باشقارما شەھەرلىك خەلق كومىتېتىنىڭ ۋاكالەت ئورگىنى ئىدى. شەھەر رايونىدىكى يەتتە كوچا باشقارمىسىنىڭ دائىرىسى ۋە ئاساسىي قاتلام مەمۇرىي رايونلىرى تۆۋەندىكىدەك ئىدى:

1. يارباغ كوچا باشقارمىسى: يارباغ كۆۋرۈكىدىن باشلىنىپ چوڭ يولنىڭ ئىككى تەرىپىنى بويلاپ ھېيتگاھ مەيدانىدىن غەربكە قايرىلىپ نۇربېشى يولىغىچە بولغان دائىرىنى ئىچىگە ئالاتتى، تەۋەلىكىدە: يارباغ، تۆمەنبويى، تۆرە يارباغ، ئەنجان كوچا، ئېگىز ئېرىق، نۇربېشى قاتارلىق ئالتە ئاھالىلەر كومىتېتى، 64 ئاھالىلەر گۇرۇپپىسى، 1622 ئائىلە، 5 مىڭ 638 نوپۇس بار ئىدى.

2. ئۆستەڭبويى كوچا باشقارمىسى: ھېيتگاھ مەيدانىدىن تارتىپ، ئۆستەڭبويى يولىنىڭ ئىككى تەرىپىنى بويلاپ غەربكە قاراپ سېپىلنىڭ تۈۋىگىچە بولغان دائىرىسىنى ئىچىگە ئېلىپ، تەۋەلىكىدە ئۆستەڭبويى، باغ كوچا، باغچى كوچا، يومۇلاق شەھەر، ئاغارچى كوچا قاتارلىق بەش ئاھالىلەر كومىتېتى، 48 ئاھالىلەر گۇرۇپپىسى، 1337 ئائىلە، 4827 نوپۇس بار ئىدى.

3. قۇمدەرۋازا كوچا باشقارمىسى: دائىرىسى سېپىل-

نىڭ جەنۇبىدىكى ھەر قايسى كوچىلار بولۇپ، ياغاچ با-
زىرى، پاختا بازىرى، توخۇ-توخۇم بازىرى، تاش بازىرى قا-
تارلىق تۆت ئاھالىلەر كومىتېتى، 43 ئاھالىلەر گۇرۇپپى-
سى، 1056 ئائىلە، 3023 نوپۇسنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى.

4. يېڭى يول كوچا باشقارمىسى: پوچتا ئىدارىسىدىن باش-
لاپ قاسقان بازىرى يولىنىڭ ئىككى تەرىپىنى بويلاپ شىمال-
غا سوزۇلۇپ سەي بازىرى كوچا ئاغزى بىلەن شەرققە قا-
راپ قوناق بازىرى مەكتەپكىچە بولغان دائىرىدە بولۇپ،
تەۋەلىكىدە قاسقان بازىرى، چەكمەنچى كوچا، موپاڭ كوچا،
سەي بازىرى، يېڭى يول، قوناق بازىرى قاتارلىق ئالتە ئاھا-
لىلەر كومىتېتى، 67 ئاھالىلەر گۇرۇپپىسى، 1720 ئائىلە، 6014
نوپۇس بار ئىدى.

5. تۆشۈك دەرۋازا كوچا باشقارمىسى: شامچى كوچا
ئاغزىدىن باشلاپ، ئارىيا يولىنىڭ ئىككى تەرىپىنى بوي-
لاپ، شەرققە قاراپ تۆشۈك دەرۋازا كۆۋرۈكىگىچە بولغان
دائىرىدە بولۇپ، تەۋەلىكىدە شامچى كوچا، ياغ بازىرى،
قازانچى يار بېشى، تۆشۈك دەرۋازا، كوزىچى يار بېشى قا-
تارلىق بەش ئاھالىلەر كومىتېت، 57 ئاھالىلەر گۇرۇپپى-
سى، 1609 ئائىلە، 5573 نوپۇس بار ئىدى.

6. چاسا كوچا باشقارمىسى: شەرقى سېپىلگىچە، جە-
نۇبى ياغ بازىرىغىچە، غەربى ئوردا ئىشكىگىچە، شىمالىي
كىڭگوڭ راۋىقى (بۇلاق بېشى) گىچە بولغان دائىرىدە
بولۇپ، تەۋەلىكىدە كونا دەرۋازا، ئازاد كوچا، چاسا، ئەگ-
لەكچى، ئەۋرىشىمكا قاتارلىق بەش ئاھالىلەر كومىتېتى، 59
ئاھالىلار گۇرۇپپىسى، 1655 ئائىلە، 5993 نوپۇس بار ئىدى.

7. ئامبارچى كوچا باشقارمىسى: ھېيتگاھ مەيدانىدىن

باشلاپ، خام بازىرى يولىنىڭ ئىككى تەرىپىنى بويلاپ شەرققە قاراپ قۇرۇلۇش باشلانغىنىغا بولغان دائىرىدە بولۇپ، تەۋەلىكىدە ئۇردا ئالدى، جانغورغان، دۆڭ مەسچىت، زەرگەرلە، بۇلاق بېشى قاتارلىق بەش ئاھالىلەر كومىتېتى، 54 ئاھالىلار گۇرۇپپىسى، 1354 ئائىلە، 4914 نوپۇس بار ئىدى.

شۇ يىلى، قەشقەر شەھىرىگە تەۋە شەھەر رايونىدا يەتتە كوچا باشقارما، 36 ئاھالىلەر كومىتېت، 392 ئاھالىلەر گۇرۇپپىسى، 10 مىڭ 353 ئائىلە، 35 مىڭ 982 نوپۇس (شەھەر رايونىدىكى ئورگانلارنىڭ نوپۇسى بۇنىڭغا كىرمەيدۇ) بار ئىدى.

شەھەر ئەتراپىدا يېزىنىڭ قۇرۇلمىسى ساقلاپ قېلىنىپ ئەسلىدىكى تۆتىنچى رايون شەھەر ئەتراپى رايونلۇق مەھكىمىسى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. ئۇنىڭ تەۋەلىكىدە تۆت يېزا (شاڭ)، 15 ئالىي يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپ ۋە 25 ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى بار ئىدى.

1958 - يىلى 3 - ئاينىڭ 21 - كۈنى، مەمۇرىي ئورگانلارنى كېمەيتىش روھىغا ئاساسەن، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق كومىتېتىنىڭ تەستىقى بىلەن، قەشقەر شەھىرىنىڭ ئەسلىدىكى يەتتە كوچا باشقارمىسىنى بەش كوچا باشقارمىغا تەڭشىدى. تەڭشەش ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە:

1. يېڭى يول كوچا باشقارمىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، تەۋەلىكىدىكى يېڭى يول، قوناق بازىرى، قاسقان بازىرى ۋە سەي بازىرى قاتارلىق تۆت ئاھالىلەر كومىتېتى قۇمدەرۋازا كوچا باشقارمىسىغا ئۆتكۈزۈۋېتىلدى. ھەمدە قۇمدەرۋازا كوچا باشقارما تەۋەلىكىدىكى ياغاچ بازىرى

ئاھالىلەر كومىتېتى ۋە يېڭى يول ئاھالىلەر كومىتېتىنى ئە-
مەلدىن قالدۇرۇپ، بۇ ئاھالىلەر كومىتېتىغا تەۋە ئاھالە-
لەر ئايرىم ھالدا قوشنا كومىتېتلارغا قوشۇۋېتىلدى (ياغاچ
بازىرى كومىتېتىدىكى ئاھالىلەر تاش بازىرى كومىتېتىغا قوشۇ-
ۋېتىلدى. يېڭى يول كومىتېتىدىكى ئاھالىلەر قاسقان بازىرى
بىلەن قوناق بازىرى كومىتېتىغا قوشۇۋېتىلدى).

2. ئەسلىدىكى يېڭى يول كوچا باشقارمىسىغا تەۋە مو-
پاڭ كوچا، چەكمەنچى كوچا قاتارلىق ئىككى ئاھالىلەر كو-
مىتېتى ئۆستەڭبويى كوچا باشقارمىسىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى.

3. ئامبارچى كوچا باشقارمىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ،
تەۋەلىكىدىكى جانقورغان ئاھالىلەر كومىتېتى ياۋاغ كوچا
باشقارمىسىغا؛ ئوردا ئالدى، دۆڭ مەسچىت، زەرگەرلە،
بۇلاق بېشى قاتارلىق تۆت ئاھالىلەر كومىتېتى چاسا كوچا
باشقارمىسىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى.

4. چاسا كوچا باشقارمىسىغا تەۋە ئەگلەكچى، كونا
دەرۋازا ئىككى ئاھالىلەر كومىتېتى تۆشۈك دەرۋازا كوچا
باشقارمىسىغا قوشۇۋېتىلدى.

تەڭشىلىش بىلەن قەشقەر شەھىرىنىڭ شەھەر رايونىدا
يارباغ، ئۆستەڭبويى، قۇمدەرۋازا، چاسا، تۆشۈك دەرۋازا
قاتارلىق بەش كوچا باشقارما، 34 ئاھالىلەر كومىتېتى
شەكىللەندى.

شۇ يىلى 9 - ئاينىڭ 24 - كۈنى ئاپتونوم رايوننىڭ
تەستىقلىشى ۋە قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ ئۇقتۇرۇشىغا بى-
نائەن يەنە كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ قوغان رايونى (تەۋە-
لىكىدە 15 يېزا، 58 ئالىي كوپېراتىپ بار) بىلەن سەمەن
رايونى (13 يېزا، 34 ئالىي كوپېراتىپ بار) قەشقەرنىڭ

باشقۇرۇشقا ئۆتكۈزۈلۈپ بېرىلدى. قەشقەر شەھىرى-
دىكى ئەسلىدىكى تۆت يېزا بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈپ، شەھەر
ئەتراپىدا قوغان گۇڭشې ۋە سەمەن گۇڭشې قۇرۇلدى. بۇ-
نىڭ ئىچىدە قوغان گۇڭشې تەۋەسىدە توققۇز باشقۇرۇش رايو-
نى (管理区)، ئىككى بىۋاسىتە قاراشلىق دادۈي، سەمەن گۇڭشې
تەۋەسىدە يەتتە باشقۇرۇش رايونى، تۆت بىۋاسىتە قاراشلىق
دادۈي بار بولۇپ، شۇ يىلى، شەھەر ئەتراپىنىڭ يەر كۆ-
لىمى 150 كۋادرات كىلومېتىرغا، تېرىلغۇ يېرى 172 مىڭ 600
موغا، يېزا نوپۇسى 63 مىڭ 623 كىشىگە يەتتى.

1960 - يىلى 4 - ئايدا، شەھەر ئىچىدىكى كوچا باش-
قارمىلار ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، قەشقەر شەھەرلىك شەھەر
ئىچى گۇڭشېسى قۇرۇلدى ھەمدە قەشقەر شەھىرى قۇرۇلغان
ۋاقىتتىكى تۆت رايوننىڭ دائىرىسىدە تۆت باشقۇرۇش را-
يونى تەسىس قىلىنىپ، شەھەر گۇڭشېسىغا تەۋە بولدى.

1962 - يىلى 3 - ئاينىڭ 20 - كۈنى، شەھەرلىك
خەلق كومىتېتىنىڭ قارارىغا ئاساسەن، شەھەر گۇڭشېسىغا
تەۋە تۆت باشقۇرۇش رايونىدىكى 35 ئاھالىلەر كومىتېتى
23 ئاساسىي قاتلام كومىتېتقا تەڭشەلدى. شۇ يىلى 4-ئاي-
دا، توخۇ - تۇخۇم بازىرى ۋە تاش بازىرى بىرلەشتۈرۈ-
لۈپ بىر كومىتېت قىلىنغاندىن باشقا، قالغانلىرىنى يەنە
ئۆز ئەسلىگە ئۆزگەرتتى. شۇ يىلى، قەشقەر شەھىرىنىڭ شە-
ھەر رايونىدىكى شەھەر گۇڭشېسىغا تۆت باشقۇرۇش رايونى،
34 ئاساسىي قاتلام كومىتېت قارايدىغان بولدى.

1962 - يىلى 7 - ئاينىڭ 2 - كۈنى، «60 ماددا»-
غا ئاساسەن، سەمەن ۋە قوغان گۇڭشېسىنى ئەمەلدىن قالدۇ-
رۇپ، سەمەن ۋە قوغان رايونى تەسىس قىلىندى. ئەسلىدى-

نىكى سەمەن ۋە قوغان ئىككى گۇڭشېنىڭ باشقۇرۇش رايونى ئاساسىدا، 11 گۇڭشې قۇرۇلۇپ، سەمەن ۋە قوغان رايونىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى. بۇنىڭ ئىچىدە سەمەن رايونى تەۋەلىكىدە خاڭدى، سەمەن، كۆك ئېرىق، پاختەكلە، شامالباغ قاتارلىق بەش گۇڭشې بار؛ قوغان رايون تەۋەلىكىدە يەخسىن، باغ ئېرىق، قازىرىق، سۇزاق، دۆلەتباغ، قوغان قاتارلىق ئالتە گۇڭشې بار. شۇ يىلى شەھەر ئەتراپىدا جەمئىي ئىككى رايون، 11 خەلق گۇڭشې، 89 ئىشلەپچىقىرىش دادۇيى، 413 ئىشلەپچىقىرىش دۇيى، 160 مىڭ مو يەر، 64 مىڭ 185 نوپۇس بار ئىدى.

1964- يىلى 3- ئايدا، سەمەن رايونى كۆك ئېرىق ۋە سەمەن ئىككى گۇڭشېدا ئېرىسى ئىچىدىن تەڭشەپ تىكەنبېشى گۇڭشې قۇرۇلدى؛ قوغان رايونىدىكى قازىرىق گۇڭشېنى ئىككىگە بۆلۈپ، قازىرىق ۋە چۇمبۇس قاتارلىق ئىككى گۇڭشې قۇردى، سۇزاق گۇڭشېنى ئىككىگە بۆلۈپ يۇقىرىقى سۇزاق ۋە تۆۋەنكى سۇزاق دەپ ئىككى گۇڭشې قۇردى. بۇنىڭ بىلەن سەمەن رايونىدا ئالتە گۇڭشې، قوغان رايونىدا سەككىز گۇڭشې بولۇپ، شەھەر ئەتراپىدا جەمئىي 14 گۇڭشې، 95دادۇي، 70 مىڭ 695 نوپۇس بار بولدى.

شۇ يىلى 10 - ئاينىڭ 23 - كۈنى، گوۋۇيۈەن بەلگىلىگەن شەھەر ئەتراپىدىكى نوپۇس نىسبىتى ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 20 پىرسەنتىنى ئىگىلەش دېگەن بەلگىلىمىگە ئاساسەن، ئاپتونوم رايوننىڭ تەستىقلىشى ھەمدە قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ ئۇقتۇرۇشىغا بىنائەن، قەشقەر شەھىرىنىڭ قوغان ۋە سەمەن رايونىغا تەۋە گۇڭشېلارنىڭ كۆپ قىسمى 66 دادۇي، 46 مىڭ 636 نوپۇس، 122 مىڭ 207 مو

تېرىلغۇ يەر كونىشەھەر ناھىيىسىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى.
قەشقەر شەھىرىگە قالدۇرۇلغىنى سەمەن رايونىدىكى شا-
مالباغ گۇڭشېسىنىڭ ھەممىسى، كۆك ئېرىق گۇڭشېسىنىڭ
كۆپ قىسمى (8- ۋە 9- دادۇيلىرى ئايرىلىپ چىقىپ كەتتى)؛
قوغان رايونىدىكى دۆلەتباغ گۇڭشېسىنىڭ كۆپ قىسمى
(8- ۋە 10- دادۇيلىرى ئايرىلىپ چىقىپ كەتتى)، باغ ئې-
رىق گۇڭشېسىنىڭ 1-، 2- ۋە 5- دادۇيلىرى، پەخسەن گۇڭ-
شېسىنىڭ 9- دادۇيى، قوغان گۇڭشېسىنىڭ 1-، 2-، 3-، 4- ۋە
9- دادۇيلىرى بولۇپ، جەمئىي 29 دادۇي، 24 مىڭ 59 نوپۇس
قالدى. قەشقەر شەھىرىگە قالدۇرۇلغان 29 دادۇي بىرلەش-
تۈرۈلۈپ، شەھەر ئەتراپىدا ئۈچ خەلق گۇڭشېسى ۋە بىر باغ-
ۋەنچىلىك مەيدانى قۇرۇلدى. بۇ ئۈچ گۇڭشې مۇنۇلار: شا-
مالباغ گۇڭشېسى (ئەسلىدىكى شامالباغ گۇڭشېسىنىڭ 1-، 2-،
3-، 4-، 5- دادۇيلىرى ۋە ئەسلىدىكى كۆك ئېرىق گۇڭشې-
سىنىڭ 1-، 2-، 3-، 4-، 5-، 6-، 7- دادۇيلىرى قاتارلىق
جەمئىي 12 دادۇينى ئۆز ئىچىگە ئالغان)؛ نەزەرباغ گۇڭشېسى
(ئەسلىدىكى قوغان گۇڭشېسىنىڭ 1-، 2-، 3-، 9- دادۇيلىرى،
ئەسلىدىكى پەخسەن گۇڭشېسىنىڭ 9- دادۇيى ۋە ئەسلىدىكى
باغ ئېرىق گۇڭشېسىنىڭ 1-، 2-، 5- دادۇيلىرى بولۇپ
جەمئىي سەككىز دادۇينى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)؛ دۆلەتباغ
گۇڭشېسى (ئەسلىدىكى دۆلەتباغ گۇڭشېسىنىڭ 1-، 2-، 3-، 4-،
5-، 6-، 7-، 9- دادۇيلىرى ۋە ئەسلىدىكى قوغان گۇڭشېسىنىڭ
4- دادۇيى قاتارلىق جەمئىي توققۇز دادۇينى ئۆز ئىچىگە
ئالىدۇ). شۇ يىلى 11- ئاينىڭ 3- كۈنى، ئاپتونوم را-
يونلۇق خەلق كومىتېتىنىڭ تەستىقىغا ئاساسەن، قەشقەر
شەھەرلىك خەلق كومىتېتى قارار چىقىرىپ ئەسلىدىكى قەش-

قەر شەھەرلىك خەلق كومىتېتىغا قاراشلىق ئورگان قوشۇم-
چە كەسىپي ئىشلەپچىقىرىش دادۇيىنى قەشقەر شەھەرلىك
سۈپەتلىك ئۇرۇقچىلىق مەيدانى قىلىپ قۇردى. بۇ مەيدان
كۆكتات دەرىجىلىك دۆلەت ئىگىلىكىدىكى مەيدان. شۇ يىلى
قەشقەر شەھىرى ئەتراپىدا ئۈچ كۆكتات ۋە ئىككى يېزا ئىگ-
ىلىك مەيدانى بار ئىدى (مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى مەز-
گىلىدە نەزەرباغ كۆكتاتچىلىقنىڭ نامى دۇڭفېڭ كۆكتات، شامال-
باغ كۆكتاتچىلىقنىڭ نامى خۇڭچى كۆكتات، دۆلەتباغ كۆكتاتچىلىقنىڭ
نامى دۇڭفاڭخۇڭ كۆكتات دەپ ئۆزگەرتىلگەن، مەدەنىيەت
ئىنقىلابىدىن كېيىن ئەسلى نامى ئەسلىگە كەلگەن).

قەشقەرنىڭ قەدىمكى ۋە ھازىرقى زامان مەدەنىيەت - سەنئەت تەرەققىياتىدىن قىسقىچە بايان

ئابدۇرىشىت ھاجى، ئەكبەر مەھەممەتئىمىن

قەدىمكى ۋە يېقىنقى زامان مەزگىلىدە

قەشقەر — ئېلىمىزدىكى مەشھۇر تارىخىي مەدەنىي شەھەر بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۆزىگە خاس ئۇزاق شانلىق مەدەنىيەت - سەنئەت تارىخىغا ئىگە شەھەر. يازمىچە خاتىرىسى شەكىللەنگەندىن بېرى، قەشقەر يەنە تارىختا ئۆتكەن سۇلالىلەرنىڭ غەربىي دىياردىكى يەرلىك ھاكىمىيەتلەرنىڭ مەركىزى بولۇشى بىلەن دۇنياغا مەشھۇر بولغان. يىپەك يولىدىكى قاتناش ئۈستۈنلۈكى بۇ يەرنىڭ ئىگىلىك تەرەققىياتىنى زور دەرىجىدە ئىلگىرى سۈرگەن ھەمدە ئوخشىمىغان ئالاھىدىلىككە ئىگە تۈرلۈك مەدەنىيەتنى بۇ يەرگە جۇغلاپ قەشقەر ئالاھىدىلىكىگە ئىگە ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتنى تېرىپ، تۆرەلدۈرۈپ ئۆستۈرگەندى.

مىلادى I ئەسىرنىڭ بېشىدا، بۇددا دىنى قەشقەرگە كىردى. ۋېي، جىن سۇلالىلىرى مەزگىلىگە كەلگەندە قەشقەردىكى بۇددا دىنى كۈنسايىن ئەۋج ئېلىپ، ئۇدۇن (خوتەن)، كىيۇجە (كۇچا)، ئىدىقۇتلار بىلەن بىر قاتاردا غەربىي دىياردىكى تۆت چوڭ بۇددا مەدەنىيىتى مەركىزى

بولۇپ قالغانىدى.

تىل ۋە ئەدەبىيات جەھەتتە، قاراخانىلار سۇلالىسى مەزگىلىدە ئوردۇ كەنت قەشقەر، ئۇيغۇرلارنىڭ ئوتتۇرا ئەسىردىكى مەدەنىيىتىنى يېڭى بىر پەللىگە كۆتەردى. بۇ مەزگىلدە دۇنياغا كەلگەن داڭلىق ئۇيغۇر شائىرى يۇسۇپ خاس ھاجىپ يازغان بۈيۈك داستان «قۇتادغۇ بىلىك» بىلەن داڭلىق ئالىم، ئۇلۇغ تىلشۇناس مەھمۇت قەشقەرى يازغان تىل قامۇسى «تۈركىي تىللار دىۋانى» تا بۈگۈنگىچە دۇنيانى كۆز تىككۈزۈپ كەلمەكتە. بۇ ئىككى نادىر ئەسەر قەشقەر قەدىمى مەدەنىيىتىنىڭ جۇڭگو مەدەنىيەت تارىخىدىكى ھەتتاكى دۇنيا مەدەنىيەت تارىخىدىكى ئېلىشقا ئېگىشلىك ئورنىنى توغرا ھالدا ئېنىق كۆرسىتىپ بەردى. XI ئەسىرنىڭ ئاخىرى دۇنياغا كەلگەن ئەما ئەدىب ئەھمەت جېنىنى مەھمۇت يۈكنەكى يازغان شېئىرىي داستان «ئەتەبەتۇلھەقايىق» («ھەقىقەت بوسۇغىسى») ئېلىمىزنىڭ غەربىي دىيارىدا ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادا خېلى شۆھرەتكە ئىگە. يۈكنەكى ئۆزىنىڭ ئەسىرىنى «ساپ قەشقەر تىلى بىلەن يازغان» لىقىدىن تولىمۇ پەخىرلەنگەنىدى. مەشھۇر تارىخچى ئابدۇغاپپار بىننى ھۈسەيىن قەشقەرى 1070 — 1080-يىللاردا يازغان «قەشقەر تارىخى» ئەنتايىن يۇقىرى تارىخىي ماتېرىياللىق قىممىتى بىلەن قاراخانىلار سۇلالىسى تارىخىنى تەتقىق قىلىشتا ئاز تېپىلىدىغان تارىخىي ئىلمىي ئەسەر بولۇپ قالغان.

يۈەن سۇلالىسىدىن كېيىن، قەشقەرلىك لۇتفى (1366 — 1465-يىللار) نى بەلگە قىلىپ، پۈتكۈل تىيانشاننىڭ جەنۇب ۋە شىمالىدا، بولۇپمۇ ئوتتۇرا ئاسىيا رايونى-

دا شېئىر ئەدەبىياتىنىڭ «قەشقەر دەۋرى» باشلانغانىدى.
لۇتفىنىڭ ئۆزى كېيىن باش كۆتەرگەن ئوتتۇرا ئاسىيا ئە-
دەبىيات مۇنبەرىنىڭ پىركاملى ئەلىشىر ناۋايى تەرىپىدىن
«سەنئەت ئۇستازى»، «تىل پادىشاھى» دەپ تەرىپلەنگە-
نىدى. لۇتفى ئىجاد قىلغان 2400 مىسرالىق شېئىرىي داس-
تان «گۈل ۋە نەۋرۇز» غەربىي دىيار ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا-
دا كەڭ تارقىلىپ، پۈتكۈل تۈرۈك - ئۇيغۇر ئەدەبىياتى
ئۈچۈن ئاكتىپ تۈرتكىلىك رول ئوينىغان. مۇشۇ مەزگىلدە
قەشقەرلىك ئالىم مىرزا ھەيدەر تۈزگەن مەشھۇر تارىخىي
ئەسەر «تارىخىي رەشىدىيە» مۇ ئوخشاشلا بۈگۈنگىچە ساق-
لىنىپ كەلگەن ھەم تولىمۇ قىممەتلىك مەدەنىي كلاسسىكتۇر.
مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىگە يەتكەن-
دە داڭدار، قورقماس شائىر خىرقىتى قەشقەردە باش كۆ-
تۈرۈپ چىققانىدى، ئۇ شېئىرنى قورال قىلىپ تۇرۇپ ئە-
نى زامانىدىكى زۇلمەتلىك رېئاللىققا جەڭ ئېلان قىلىپ،
ئۆچمەس داستان «مۇھەببەتنامە - مېھنەتكامە» نى يېزىپ
ئەدەبىياتنى دىننىڭ ئاسارىتىدىن قۇتۇلدۇرغانىدى. ئۇ-
نىڭدىكى تېشىپ تۇرغان ئىستىمدات، ئادەتتىن تاشقىرى جا-
سارەت كېيىنكىلەرنىڭ يۇقىرى ھۆرمىتىگە سازاۋەر بول-
غانىدى. خىرقىتىنىڭ شېئىرلىرى XVIII ئەسىرنىڭ 70- يىل-
لىرىدىن كېيىنكى قەشقەرنىڭ، شۇنداقلا تيانشاننىڭ جە-
نۇبىي ۋە شىمالىدىكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ قايتا گۈللى-
نىشى ئۈچۈن ئىنتايىن چوڭ تۈرتكىلىك رول ئوينىغانىدى.
چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە، فېئودال ھۆكۈمرانلار سى-
نىپىنىڭ ۋەھشىيانە ئېزىشى ۋە ھەر خىل بۆلگۈنچى كۈچ-
لەرنىڭ چەت ئەللىك تاجاۋۇزچىلار بىلەن تىل بېرىكتۈرۈپ

شىنجاڭغا، بولۇپمۇ قەشقەرگە قىلغان پاراكەندىچىلىكى ۋە
بۇلاڭ - تالىڭى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قارشى تۇرۇشى ۋە
غەزەپ - نەپرىتىنى قوزغىغانىدى، شۇنىڭ بىلەن «نەپرەت
شائىر يارا تتى». مۇشۇنداق ئارقا كۆرۈنۈش ئاستىدا قەش-
قەرنىڭ مەدەنىيەت-سەنئىتى يەنە مىسلىسىز تەرەققىي قىل-
دى، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغدايدىغان، ئەركىنلىك، بەخت
ئىزدەش يولىدا خەلق ئۈچۈن قەسەم ئىچكەن زور بىر تۈر-
كۈم يازغۇچىلار ۋە شائىرلار بارلىققا كەلدى. XVI ئەسىر-
دىن كېيىن ئالدى بىلەن ئەرەب، پارس تىللىرىنىڭ ئۇي-
غۇر يېزىق تىلىدا كەڭرى تارقىلىشىدەك ھالەتنى ئۆزگەر-
تىش ئۈچۈن، قەشقەرلىك زور بىر تۈركۈم بىلىملىك كى-
شىلەر ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى بولۇشقا
تېگىشلىك ئورنىنى ئومۇمىيۈزلۈك ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈ-
چۈن تىرىشىشقا باشلىغان. مۇشۇ مەزگىلدە دۇنياغا كەل-
گەن مۇتلەق كۆپ قىسىم ئەسەرلەر ئۇيغۇر تىلى بىلەن يې-
زىلغان، ھەتتا پارس، ئەرەب تىللىرىدا يېزىلغان ئەسەر-
لەرنى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىش دولقۇنى بارلىققا
كەلگەنىدى. مەسىلەن: XVI ئەسىردە پۈتكەن «تارىخىي رە-
شىدىيە» 1750- يىلى داڭلىق ئالىم ھاجى ھوشۇر خەلپە
تەرىپىدىن قەشقەردە پارس تىلىدىن ئۇيغۇر تىلىغا تەرجى-
مە قىلىنىپ، بۇ تارىخىي مەشھۇر ئەسەرنىڭ ئۇيغۇرلار ئا-
رىسىدىكى تارقىلىش دائىرىسى ۋە سۈرئىتىنى زورايتقان.
قەشقەرلىك تارىخشۇناس مۇھەممەت سادىق قەشقىرى (1685-
1765- يىللىرى) تارىخىي مەشھۇر ئەسەر «تەزكىرەئى ئەزى-
زان» نى يېزىپ، ئاپئاق خوجىنىڭ يەكەن خانلىقىنىڭ
ھوقۇقىنى قولغا كىرگۈزۈۋالغىنىدىن تارتىپ پەي نەۋرىسى

بۇرھانىددىننىڭ چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىنىڭ ياردىمى بىلەن تىيانشاننىڭ جەنۇب قىسمىنى پۈتۈنلەي قولغا ئالغان تارىخىي جەريانىنى خاتىرىلىگەن. مۇشۇ مەزگىلدە نەتىجىسى ئەڭ يۇقىرى، تەسىرى ئەڭ زور بولغىنى يەنىلا زور تۈركۈمدىكى داڭدار ئۇيغۇر شائىرلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئۆلمەس شېئىرىي ئەسەرلىرى. XVII ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىيات گۈلزارىدىكى ئەڭ ئۇلۇغ شائىر ئابدۇرېھىم نازارى ۋە ئۇنىڭ ئۆلمەس شېئىرىي ئەسەرلىرىدىن باشقا يەنە، نۇرغۇنلىغان داڭلىق مەدەنىيەت ئەربابلىرى مەيدانغا كەلگەن. مەسىلەن: قەشقەرلىك شائىر قاسىمى 1799-يىلى يازغان 2112 مىسرالىق تارىخىي داستان «تەزكىرەئى ئارسلانخان» دا جانلىق قەلەم بىلەن قاراخانىلار سۇلالىسى دەۋرىدىكى كىشى قەلبىنى ھاياجانغا سالىدىغان بىر مەزگىللىك قەھرىمانانە ئىشلار تەسۋىرلەنگەن. قەشقەر قوغانلىق ئىمىر ھۈسەيىن سەبۇرى XVII ئەسىرنىڭ بېشىدا ياشىغان داڭلىق ئىلغار شائىر، ئۇنىڭ بەزى شېئىرلىرى ئۇيغۇر مۇزىكىچىلىقىنىڭ ئانىسى ھېسابلىنىدىغان «12 مۇقام» دا ناخشا قىلىپ ئوقۇلۇپ تا ھازىرغىچە كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ ياخشى كۆرۈپ داۋاملاشتۇرۇشىغا ئېرىشىپ كەلمەكتە. قەشقەردە نامرات ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن مۇنەۋۋەر شائىر غەرىبى (1802 — 1862- يىللار) ئىجاد قىلغان پەلسەپىلىك داستان «كىتابى غېرىب» نى يېقىنقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئەڭ ياخشى نەمۇنىسى دېيىشكە بولىدۇ. XVII ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ياشىغان قەشقەرلىك شائىر كۈمنام يازغان لىرىكىلىق داستان «قەشقەر كېچىسى»مۇ ئۆزىنىڭ گۈزەل تىلى ۋە كۈچلۈك ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسى

جىلەن يېقىنقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىيات گۈلزارىدا يۇقىـ
رى ئورۇن ئالغان.

مۇزىكا ۋە ئۇسسۇل جەھەتتە، قەشقەر قەدىمدىن تارـ
تىپ ئۆزگىچىرەك بولۇپ مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدا كەڭ
تەسىر پەيدا قىلغانىدى. ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە نام چىقارـ
غان «سۇلې كۈيى» V ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىلا ئىچكىرىگە
كىرىپ ئىچكى جايلاردىكى خەلقنىڭ چوڭقۇر ياقتۇرۇشىغا
ئېرىشكەن. «سۇينامە» دىكى خاتىرىلەردىن قارىغاندا، «سۇـ
لې كۈيى» نى «ئورۇنلاشتا چالىدىغان چالغۇلاردىن تىك غوڭـ
قا، بەرباپ، بەشتار، نەي، چېلى، تالدۇمباق، بەلدۇمباق،
كىچىك دۇمباق، چىل دۇمباق قاتارلىق ئون خىل بولۇپ 12
ئادەم ئورۇنلىغان» ئىكەن. تاڭ سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە،
«سۇلې كۈيى» نىڭ ئىچكىرىدىكى داڭلىق ۋەكىللىرىدىن
جىنگۈەن يىللىرىدىكى ئوردا مۇزىكانتى پېي شىنغۇ بىلەن
جىن يۈەن يىللىرىدىكى پېي شىنۇلار ئىلگەرى ـ كېيىن
ئۆتكەنىدى. ئىككىلەن ئوخشاشلا بەرباپ چېلىپ نام
چىقارغان.

مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە، قەشقەر يەكەن خانلىقىنىڭ
باشقۇرۇشىدا تۇرۇۋاتاتتى. بۇ چاغدا مۇزىكا ۋە ئۇسسۇل
سەنئىتى يەنە يېڭى دولقۇنغا يەتتى. قەدىمدە تارقالغان
«سۇلې كۈيى» ئاساسىدا، يەكەن خانلىق دائىرىسىدىكى ئۇيـ
غۇر سەنئەتكارلار دىنىي گۇرۇھلارنىڭ قارشى تۇرۇشى ۋە
بېسىمىغا قارىماي خەلقنىڭ ئارىسىدىكى مۇزىكا مىراسلىرىنى
زور كۈچ بىلەن رەتلىدى. خانلىقنىڭ 2 ـ خانى سۇلتان ئابـ
دۇرېشىتخاننىڭ كىچىك خانىشى ئامانىساخانىڭ قولىدا
رەتلىنىپ تاكامۇللاشقان داڭلىق ئۇيغۇر مۇقاملىرى

بۈگۈنگىچە داۋاملىشىپ ۋەتىنىمىز مۇزىكا خەزىنىسىنىڭ كارامەتلىك گۈلى بولۇپ قالدى. مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلى، قەشقەر «خوجىلار ھاكىمىيىتى» ھۆكۈم سۈرگەن مەزگىلدە قەشقەر ئەتراپىدا ئەۋج ئالغان ساما ئۇسۇلى (ئەرلەر ئۇسۇلى) دىنىي كۈچلەردە بولىدىغان ئالاھىدە مۇراسىم شەكلىدىن خەلق ئۇسسۇلىغا ئۆزگەرگەن. ئەينى چاغدا بۇ ئۇسسۇلغا ھاپىزلەردىن تەشكىل تاپقان خور - مۇزىكا ئەترىتى مەخسۇس تەڭكەش قىلاتتى ياكى ئوقۇيتتى، مۇزىكىلىرىنىڭ رىتىمى مەركەزلىك ۋە ئىخچام، ھەرىكەتلىرىنىڭ ھېسسىيات ئىپادىلىشىدىن ئىخلاسمەنلىك ۋە سۈرلۈك جىمجىتلىق چەقىپ تۇرىدۇ. تاكى بۈگۈنكى كۈنگە كەلگۈچىمۇ ھەر ھېيتتىكى يىغىلىش مەزگىلىدە، قەشقەر شەھىرىدىكى ھېيتگاھ مەيدانىدا مىڭلىغان - ئونمىڭلىغان ئۇيغۇر يىگىتلىرى سەپ بولۇپ تىزىلىپ ساما ئۇسسۇلىنى ئوينايدۇ، قاينام - تاشقىنلىق ھالەت پۈتۈن شىنجاڭنىڭ باشقا جايلىرىدا كەمدىن - كەم ئۇچرايدۇ.

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى يەكەن خانلىقى مەزگىلىدە تۈزۈلۈپ پۈتكەن مۇقام مۇزىكىلىرى يەنە بىر نەچچە ئەسىرلىك ئىش قوشۇش، رەتلەش ئارقىلىق 18 - ئەسىرنىڭ 70 - يىللىرىدىن كېيىن قەشقەردە خىللىنىپ 12 يۈرۈش مۇزىكىغا ئايلانغان، 12 مۇقام شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ نەسەبنامىسى ۋە تۈۋرۈكى دەپ قارىلىپ، پۈتۈن شىنجاڭنىڭ ھەممە يېرىگە كەڭ تارقالغان، شۇنداقلا بۇنىڭدىن بىر قاتار يەرلىك چوڭ سەنئەتلەر تۆرەلگەن. ئەڭ ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە قەشقەر سەنئىتىدىن باشقا

يەرلىك نامىلار بىلەن ئاتالغان تۇرلۇك مۇقاملارمۇ بارلىققا كەلگەن. مەسىلەن: قۇمۇل مۇقامى، كۇچار سەنىمى، قاغىلىق سەنىمى، دولان سەنىمى دېگەندەك. 1870 ـ يىلى قەشقەرلىك مۇزىكانت مۇھەممەت موللا مۇقامنى ئەلىغىچە تارقىتىپ خاس ئۇسلۇبقا ئىگە «ئەلى مۇقامى» نى شەكىللەندۇرۇپ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى يەتتە سۇ ۋادىلىرىدىكى مۇزىكا تەرەققىياتى ئۈچۈن مۇئەييەن تۇرتكىلىك رول ئوينىغان.

XVIII ئەسىرنىڭ 70 ـ يىللىرىدىن كېيىن، چوڭ مۇقامنى شەكىل قىلغان مۇزىكىلار ھەم دەپ راۋاجلىنىۋاتقان پەيتتە ئۇسسۇللۇق مۇزىكىلار ۋە تۇرلۇك مىللىي ئۇسسۇللارمۇ قەشقەر ئەتراپىدا باش كۆتەرگەنىدى. مەشھۇر قەشقەر سەنىمىمۇ مۇشۇ مەزگىلدە قېلىپلىشىشقا باشلىغان. بۇ سەنەم چاققان، تېتىك، جۇشقۇن، قىزغىن ھالدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مىجەز ئالاھىدىلىكىنى تولۇق ئىپادىلەپ بەرگەن، «12 مۇقام» غا ئوخشاش «سەنەم» مۇ ئومۇمىيۈزلۇك ھالدا تىيانشاننىڭ جەنۇب ۋە شىمالىغا تاراپ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ياخشى كۆرۈشىگە ئېرىشكەن ئەنئەنىۋى ئۇسسۇللىرىدىن بىرىگە ئايلىنىپ قالغان. مۇشۇ مەزگىلدە بىر قەدەر يۇقىرى بەدىئىيلىككە ئىگە «شادىيانە» ئۇسسۇلىمۇ ئوردىدىن خەلق ئارىسىغا چىقىپ قەشقەر خەلقىنىڭ كوللېكتىپ سورۇنلاردا ئوينايدىغان نەپىس ئۇسسۇلى بولۇپ قالغان. ھەمدە يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ جايلارغا تارقالغانىدى. روشەن بەزمە خاراكتېرىگە ئىگە قۇرۇق قول ئوينىلىدىغان چوڭ تىپتىكى ئۇسسۇل «مەشرەپ» ۋە سېرىك شەكلىدىكى تۇرلۇك ئۇسسۇللارمۇ خەلق ئارىسىدا ئومۇملاشقان، بەلكى شەھەر ئەتراپىدىكى دېھقانلار ئاممىسىنىڭ ئالاھىدە ياخشى كۆرۈشىگە ئېرىشىپ،

تۇي - تۈكۈندە، مول ھوسۇل تەلتەنەندە، شۇندا قىلا قىشلىق ئارىسال پەسلىدە ئېلىپ بارىدىغان ئاساسلىق كۆڭۈل ئېچىش شەكلىگە ئايلانغاندى.

قەشقەردىن ئىبارەت بۇ ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ مول تۇپرىقى سانىلىغان ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەشھۇرلىرىنى ئۆستۈردى، بۇيەردىكى ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت تىيانشاننىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالىدىكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ تېپىك ۋەكىللى سۈپىتىدە تىل - يېزىقتىن تارتىپ ئەدەبىيات، مۇزىكا، ئۇسسۇلغىچە پۈتكۈل ئۇيغۇر مىللىتىگە نىسبەتەن زور تەسىر كۆرسەتكەن.

ھازىرقى زاماندا

جۇمھۇرىيەت مەزگىلىدە قەشقەردە بىر قىسىم مەدەنىيەت ئورگانلىرى ۋە ئەدەبىي - سەنئەت تەشكىلاتلىرى بارلىققا كېلىپ قەشقەرنىڭ مەدەنىيەت - سەنئەت ئىشلىرىنى تېخىمۇ تەرەققىي قىلدۇردى. قەشقەر ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى، خەنزۇ مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى، قىرغىز - قازاق مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قاتارلىق ئورگانلار ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلدى.

تىياتىرچىلىق جەھەتتە:

1934 - يىلى ئۇيغۇر ئۇيۇشما سانايى نەفىس (كېيىن شىنجاڭ دېموكراتىك ئىتتىپاقى قەشقەر شۆبە ئىتتىپاقى سانايى نەفىسكە ئۆزگەرگەن) قەشقەردە قۇرۇلغان، بۇ، جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە تارىختىن بۇيانقى تۇنجى ئەدەبىي

سەنئەت تەشكىلاتى ئىدى. سانايى نەفىس ئەمدىلا قۇرۇلغان چاغدا سەككىز نەپەرلا ئارتىسى بار ئىدى، تۇرسۇن ئاكا (ئۇيغۇر) ئۆزبېك خەلق ئۇسسۇللىرىنى ۋە ناخشىلىرىنى ئۆگەتكەن ھەمدە قەرەلسىز ھالدا جايلارغا بېرىپ ئويۇن قويغان. 1937 - يىلى سانايى نەفىس ئوبۇلقاسىم قاتارلىق ئون نەچچە كىشىنى سوۋېتكە ئوقۇشقا ئەۋەتكەن. 1938 - يىلى ئۇلار ئوقۇشنى تۈگىتىپ قايتىپ كېلىپ دراما تەييارلاشقا باشلىغان، مۇشۇ مەزگىلدە سانايى نەفىسنىڭ ئارتىستلىرى تەرەققىي قىلىپ 20 دىن ئاشقان، سازەندىلىرى بەش كىشىگە يەتكەن.

قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشما باشلامچىلىق بىلەن مەبلەغ چىقىرىپ ھەمدە جەمئىيەتتىكى ھەرقايسى ساھەنى قوزغىتىپ ياسىغان قەشقەر خەلق كۇلۇبى 1940- يىلى ئىشقا كىرىشتى. كۇلۇب پۈتۈپ پات ئارىدىلا قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشما سانايى نەفىس ئۆمىكى كۆچۈپ كىرىپ ئويۇن قويۇشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن قەشقەرنىڭ سەنئەت ماھىرلىرى كونسېرت نومۇرلىرىدىلا ئورۇنلاپ چوڭراق سەھنە ئەسەرلىرىنى ئورۇنلىيالمايدىغان «چايخانا سەنئىتى» بىلەن مەڭگۈ ۋىدالاشتى. كۇلۇب چايخانىنىڭ ئورنىنى، سەھنە چاي شىرەسىنىڭ ئورنىنى، دراما - ئوپېرالار كونسېرتنىڭ ئورنىنى ئالدى. قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشما سانايى نەفىس قەشقەردىكى كەڭ خەلق ئاممىسىغا «غېرىب - سەنەم»، «تاھىر - زۆھرە»، «رابىيە - سەئىدىن»، «ئارشىن مال ئالان»، «سامساق ئاكاڭ قاينايدۇ» قاتارلىق چوڭ ۋە ئوتتۇراتىپتىكى دراما، ئوپېرالارنى تەقدىم قىلغان.

1949 - يىلدىن بۇرۇن، گەرچە قەشقەر ئۇيغۇر ئۇ-

يۇشما سانائى نەفىس سەنئەت خادىملىرىنى تەربىيلەش، ئۆز رايونىنىڭ ئەدەبىي - سەنئەت ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش جەھەتتە كۆپلىگەن خىزمەتلەرنى قىلغان بولسىمۇ لېكىن، تارىخىي چەكلىمىلىك تۈپەيلىدىن، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ يەردىكى ئۇغۇل - قىزلارنىڭ فېئوداللىق ئىدىيىسى بىر قەدەر ئېغىر بولۇش (ئۇ چاغدا ئاياللارنىڭ رولىنى ئەرلەر ئېلىپ ئويۇن قويغانىدى) سەۋەبىدىن تەرەققىيات ئاستا بولغان. 1934 - يىلىدىن 1949 - يىلغىچە بولغان 16 يىل جەريانىدا قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشما سانائى نەفىس ئارتىستلىرى كۆپىيىپ ئاران 30 غا يېقىنلاشقان. قويغان تىياتىرى 22 گە، كونسېرتى ۋە ئېپىزوتلار بولۇپ 50 نەچچىگە يەتكەن.

كىنوچىلىق جەھەتتە:

1924 - يىلى قەشقەردە تۇنجى قېتىم كىنو قويۇلدى. قەشقەرلىك تەرەققىپەرۋەر زات مەتنىياز مەخسۇم قاتارلىقلار 1930 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدا «كىنو تەرەققىيات شىركىتى» قۇرۇپ 1931 - يىلىدىن باشلاپ سوۋېت ئىتتىپاقىدىن سېتىۋالغان كىچىك تىپتىكى قول بىلەن ئايلاندۇرۇپ توك ھاسىل قىلىدىغان ماتور، كىنو قويۇش ئاپپاراتى قاتارلىق بىر يۈرۈش ئۈسكۈنە بىلەن ئاۋازسىز كىنو قويۇشقا باشلىغانىدى. 1937 - يىلى ئەتىيازدا بىر نەچچە بايلار بىرلىشىپ قەشقەر يارباغدا 500 تاماشىبىن سىغدۇرالايدىغان بىر كىنوخانا ياساپ نامىنى «قەشقەر كىنوخانىسى» دەپ ئاتىغانىدى، كېيىن تاقىۋېتىلگەن. 1947 - يىلى بۇ كىنوخانا گىرازدانلار جەمئىيىتىگە سېتىپ بېرىلىپ نامى «سوۋېت گىرازدانلار كىنوخانىسى» دېيىلگەنىدى، رېمونت قىلىپ ئەسلىگە كەلتۈرگەندىن كېيىن

سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئاۋازسىز كىنولىرى قويۇلغان. 1939-يىلى قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشما، قازاق-قىرغىز ئۇيۇشما مەبلەغ يىغىپ 1700 تاماشىبىن سىغدۇرالايدىغان بىر كىنوخانا (يەنى بۈگۈنكى قەشقەر شەھەرلىك ھېيتگاھ كىنوتىياتىرخانىسى) ياسىغان، 1940-يىلى پۈتۈپ ئىش باشلىغان، كىنو ۋە ئەدەبىي سەنئەت نومۇرلىرىنى قويۇپ، قەشقەردىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مەدەنىي تۇرمۇشىنى مول لاشتۇرغانىدى.

گېزىتچىلىك جەھەتتە:

1933-يىلى، تەرەققىيپەرۋەر شائىر، ژۇرنالىست قۇتلۇق ھاجى شەۋقى ئاقارتىش تەربىيىسىنى ئاساسىي مەقسەت قىلغان «ئەركىن ھايات» گېزىتىنى چىقارغان؛ 1934-يىلى 8-ئايدا يەنە قۇتلۇق ھاجى شەۋقى باش مۇھەررىرلىكىدە ئىجتىمائىي زۇلمەتكە قارشى تۇرۇپ خەلقنى مەدەنىيەت جەھەتتىن ئاقارتىشنى ئاساسىي مەقسەت قىلغان «يېڭى ھايات گېزىتى»گە ئۆزگەرتىپ تارقىتىلدى؛ 1937-يىلى مەزكۇر گېزىت «قەشقەر-شىنجاڭ گېزىتى»گە ئۆزگەرتىلىپ بارلىق چىقىملىرى قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشما تەرىپىدىن تەمىن ئېتىلىپ «خەلپەت سۈزۈك ھاجى (سوۋېتتە ئوقۇپ كەلگەن) قاتارلىقلار تەھرىرلىكىنى قىلغان. گېزىت تارقىتىلىشتا ئىشچى-دېھقانلار ئاممىسىغا يۈزلەنگەن، شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا خەنزۇچە گېزىتىنىڭ شاپىگراف باسمىسى نەشر قىلىنىپ جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىدا ئاكتىپ تەسىر پەيدا قىلغان. 1946-يىلى 5-ئايدا «قەشقەر-شىنجاڭ گېزىتى» «ئاڭ» گېزىتىگە ئۆزگەرتىلگەن، ئىلگىرى

كېيىن بولۇپ ئەمەت زىيا، ئالىم ئاخۇن (شىنجاڭ «خەلق ئىنقىلابىي پارتىيىسى» قەشقەر ياچېيكىسى ئەزاسى) لار باش مۇھەررىر بولغان. 1947 - يىلى، قايتا «قەشقەر شىنجاڭ گېزىتى» گە ئۆزگەرتىلىپ ئەمەت زىيا گېزىتخانا باشلىقى، ھامۇت سىدىق مۇئاۋىن باشلىقى بولغان. 1949 - يىلى شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولۇشىغا ئەگىشىپ چىقىرىلىشتىن توختىتىلغان.

نەشرىياتچىلىق جەھەتتە:

XVII ئەسىرنىڭ ئاخىرى، بىر تۈركۈم ئىلغار ئۆلىمالارنىڭ تەشەببۇسى ۋە باۋۇدۇن باينىڭ ئىقتىسادىي ياردىمى بىلەن قەشقەردە «مەتبەئىي خۇرشىد»، «مەتبەئىي نۇر» دېگەن تاش مەتبەئەخانا بارلىققا كېلىپ ئۇزاق ئۆتمەي تاقىلىپ قالغانىدى. 1910 - يىلى ئاتاقلىق پېداگوك، ئالىم ئابدۇقادىر داموللا يېڭىسارلىق نۇر ھاجىم بىلەن بىرلىكتە قەشقەردە «نۇر» مەتبەئەخانىسىنى ئېچىپ، ئۇيغۇر يېزىقىدا تۈزۈلگەن دەرسلىك ماتېرىياللارنى باسقانىدى. 1933 - يىلى قەشقەر «يېڭى ھايات» گېزىتىنىڭ بارلىققا كېلىشىگە ئەگىشىپ باسما زاۋۇتىمۇ قۇرۇلغانىدى. مۇشۇ ئەسىرنىڭ 30 - يىللىرى ئاخىرى قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ ئىچىدىمۇ مەتبەئەخانا ئېچىلىپ، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىغا لازىملىق كىرىم ئالۇنى، چىقىم تالۇنى، ھېساب دەپتىرى قاتارلىقلارنى باسقاندىن سىرت يەنە «ھەدىيەك شەرىف» نىمۇ باسقان.

كۆنتۆپچىلىك جەھەتتە:

قەشقەردە كۆنتۆپچىلىك (كىتاب ساقلاش، كىتابخانىلارنىڭ ئوقۇشىغا ئارىيەت بېرىش) كەسپى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە. بۇنىڭدىن خېلى بۇرۇنلا يەنى 1260 - يىللاردا

چاغتاي ئۇلۇسىنىڭ باشبوغىسى مەسئۇد كىتابلار تەرىپىدىن ۋەيران قىلىۋېتىلگەن «ساچىيە» بىلىم يۇرتىنىڭ ئورنىغا «مەسئۇدىيە» بىلىم يۇرتىنى ياساتقاندا يېنىغا «سائادەت» كۈتۈپخانىسىنىمۇ ياساپ، ئۇرغۇنلىغان داڭلىق ئەسەرلەرنى يىغىپ ساقلىتىپ، «مەسئۇدىيە» بىلىم يۇرتىنىڭ تالىپلىرىنىڭ ئوقۇشىغا، پايدىلىنىشىغا قولايلىق ياراتقان.

مۇشۇ ئەسىرنىڭ بېشىدا، ئومۇمەن قەشقەردە ياسالغان ئىلكى مەدرىسلەر كۈتۈپخانا تەسىس قىلىپ كىتاب - ماتېرىيال يىغىپ ساقلاپ تالىپلارنىڭ ئوقۇشىنى تەمىنلەيتتى.

مۇشۇ ئەسىرنىڭ 30 - يىللىرىنىڭ بېشىدا، يېڭىچە مەدەنىي مائارىپ ئىشلىرىنىڭ ئەۋج ئېلىشىغا ئەگىشىپ قەشقەردە ھەرقايسى جايلاردا كۈتۈپخانىلار بارلىققا كېلىشكە باشلىغان. 1936 - يىلى، قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى ئەنجان كوچىدا كۈتۈپخانا ئېچىپ مۇھەممەت خانىنى باشقۇرۇشقا مەسئۇل قىلغانىدى. كۈتۈپخانىدا ساقلانغان كىتابلاردىن سوۋېت ئىتتىپاقىدا نەشر قىلىنغان ئۇيغۇرچە، تاتارچە يېزىقتىكى كىتابلار بار ئىدى. 1940 - يىلى «قەشقەر خەلق كۇلۇبى» پۈتۈپ ئىشلىتىلىشكە باشلىغاندىن كېيىن، ئىچىدە خېلى يوروق ئازادە كىتاب ئامبىرى ۋە قىرائەتخانا تەسىس قىلىنغانىدى، كۈتۈپخانا ھەر دائىم جەمئىيەتكە ئېچىلاتتى. باشقۇرۇشقا ئابدۇسالام مەسئۇل بولغانىدى. كېيىن يەنە خەلق مائارىپ يۇرتى قۇرۇلۇپ ئىچىدە قىرائەتخانىمۇ تەسىس قىلىنىپ جەمئىيەتكە ئېچىۋېتىلگەن. گەرچە ئازادلىقتىن بۇرۇن قەشقەردە يۇقىرىقى كۈتۈپخانىلار بولغان بولسىمۇ، لېكىن نەشرىيات ئىشلىرى تەرەققىي قىلمىغاچقا كىتاب چىقىرىش تولىمۇ چەكلىك ئىدى، ساقلانغان كىتاب ۋەبا قىلاش ئەسلىھەلىرىمۇ ئىنتايىن چەكلىك بولغانىدى.

30 - يىللاردا قەشقەر جەمئىيىتىدە كۆرگەن-ئاڭلىغانلىرىم ھەققىدىكى ئەسلىمىلەردىن پارچە

ماتېرىيال بەرگۈچى: ئابدۇرېھىم رازى*

رەتلىگۈچى: ئابدۇرېشىت ھاجى

مەن 1913 - يىلى تۇغۇلغان. 17 يېشىمغىچە ئائىلىدە، دىنىي مەكتەپتە، يېڭى مەكتەپ تەربىيىسىدە بولدۇم. كېيىن جەمئىيەتكە چىقىپ 60 يىل ئىشلىدىم، ئۆمرۈمنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكى مائارىپچىلىق بىلەن ئۆتتى. پېنسىيىگە چىققاندىن كېيىن پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ سەمىمىي غەمخورلۇقى بىلەن ئاخىرقى ئۆمرۈمنى خۇشال ئۆتكۈزمەكتىمەن. ياخشى تۇرمۇش ئۆتكۈزۈۋاتقان مۇشۇ كۈنلەردە مەكتەپتە ئوقۇغان چاغلىرىم، ئەمەلىي خىزمەتكە چىققان ۋاقتىتا قەشقەر جەمئىيىتىدە كۆرگەن-ئاڭلىغانلىرىم ئىختىيارسىز ھالدا كۆز ئالدىمدا قايتا نامايەن بولۇشقا باشلىدى: مېنى ئوقۇتۇپ، مەن بىلەن بىرگە خىزمەت ئىشلەپ كېيىن شېڭ شىسەينىڭ تۇرمىسىدە ناھەق ئۆلتۈرۈلگەن ئۇستاز ۋە سەبداشلىرىم يادىمغا يەتتى. شۇڭا قولۇمغا قەلەم ئېلىپ چالا، سىستېمىلىق بولمىغان بۇ ئەسلىمە پارچىلىرىنى يې-

---

* ئابدۇرېھىم رازى قەشقەر كونىشەھەر ناھىيىسى ياباغ يېزىسىدىن، پېنسىيىگە چىققان پېشقەدەم ئوقۇتقۇچى.

زىپ چىقتىم. قېرىغاندا سىڭدۈرگەن بۇ ئازراق ئەجرىم ياش ئەۋلادلارغا قارىتا جەمئىيەت تارىخى تەربىيەسى، ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيەسى ئېلىپ بېرىشتا، قەشقەرلىك 30 ـ يىللاردىكى جەمئىيەت ئەھۋالىنى تەتقىق قىلغۇچىلارغا ئازراق ياردەم بېرەلىسە ھەن تولىمۇ پەخىرلىنىمەن.

ۋەتەنپەرۋەر زىيالى ـ يۈسۈپ زىيايى

يۈسۈپ زىيايى 1890 ـ يىلى قەشقەر كونىشەر (بۈگۈنكى قەشقەر شەھىرىدە) كونا ئوردا كوچىسىدىكى ئوراھىم ئاخۇن سەرراپ (تىجارەتچى) ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئوقۇش يېشىغا يەتكەندىن كېيىن ئوراھىم سەرراپ ئوغلى يۈسۈپنى دىنىي مەكتەپكە ئوقۇشقا بەرگەن. بىلىم ئېلىشقا تەشنا يۈسۈپ دىنىي مەكتەپتە دىنىي ساۋاتىنى چىقارغاندىن كېيىن ئاتىسىنىڭ قوللىشى ۋە ياردىمى بىلەن تۈركىيەگە چىقىپ بىلىم ئاشۇرغان. تەخمىنەن 1920 ـ يىللىرى ۋەتەنگە قايتىپ كېلىپ، دادىسىنىڭ تىجارەت ئىشلىرىغا ياردەملەشكەن. 1928 ـ يىلدىن 1932 ـ يىلغىچە يارباغدىكى ئابدىرېھىم بايۋەتچى دۇكىنىدا بوغالتىر بولۇپ ئىشلىگەن. مەزگىلدە بىر تەرەپتىن دۇكاندا ئىشلىسە يەنە بىر تەرەپتىن ئىشتىن سىرتقى ۋاقىتتىن پايدىلىنىپ ئۆز ئۆيىدە بوغالتىر ھەۋەسكارلىرىنى تەربىيىلەش كۇرسى ئاچقان. 1933 ـ يىلى نوربېشىدا تۇنجى پەننىي مەكتەپ قۇرۇلغاندا، ئابدۇكېرىمخان مەخسۇمنىڭ تەكلىپى بىلەن مەزكۇر مەكتەپنىڭ ھېساب مۇئەللىمى بولغان. كېيىنچە دوغىبەگ كۆلبېشى مەكتىپىگە يۆتكىلىپ، مەكتەپ مۇدىرى بولۇپ ئىشلىگەن. 1937 ـ يىلى شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن ناھەق قولغا ئېلىنىپ تۈرمىدە پاجىئەلىك ئۆلتۈرۈلگەن.

ئۇستازىم يۈسۈپ زىيائى ئۆزىنىڭ چەكلىك ھاياتىدا خەلق ئۈچۈن، مىللەت ئۈچۈن، ۋەتەن ئۈچۈن ئۆزىنىڭ بىر كىشىلىك تۆھپىسىنى قوشقانىدى:

1. 1928- يىلدىن 1932- يىلغىچە، يارباغدا ئابدىرېھىم باي ۋەتچە دۇكىنىدا ئىشلەۋاتقان ۋاقتىدا بىر تەرەپتىن ئىشلەپ، يەنە بىر تەرەپتىن ئىشتىن سىرتقى ۋاقتىدا ئۆز ئۆيىدە بوغالتىر ھەۋەسكارلىرىنى تەربىيىلەش كۇرسى ئاچقان. ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ 4-5 قارار كۇرس ئېچىپ، ھەر قاراردا، 15 - 20 كىچە ھېسابچى تەربىيىلىگەن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا قەشقەردىكى داڭلىق ھېسابچى رىشاتخان ئېلىمۇ مۇشۇ يۈسۈپ زىيا يىنىڭ قولىدا دەسلەپكى بوغالتىرلىق بىلىمىنى ئىگىلىگەنىكەن.

2. نۇر بېشى مەكتەپ، دوغىبەگ كۆلبېشى مەكتەپلەردە ئوقۇتقۇچىلىق ۋە رەھبەرلىك خىزمىتى ئىشلىگەن مەزگىلىدە، ئوقۇغۇچىلارغا ھەمىشە ياخشى ئۆگىنىش، ئىلىم - پەن ئىگىلەش، ئىتتىپاق بولۇش ھەققىدە تەربىيە بېرەتتى ھەم شۇ مەزمۇندىكى شېئىر-قوشاقلارنى دېكلىماتسىيە قىلىپ، ئوقۇغۇچىلارغا ئۆگىتەتتى، مېنىڭ ئېسىمدە قالغانلىرىدىن بىر ئىككى كۇپلېتى تۆۋەندىكىچە:

يوق بىزلەردە ئىتتىپاق، شۇڭلاشقا مىللەت زەبۇن،
يوق بىزلەردە ئىلىم - پەن، شۇڭلاشقا مىللەت زەبۇن،
يوق بىزلەردە ھۆنەر-سانائەت، شۇڭلاشقا مىللەت زەبۇن،
يوق بىزلەردە مەدەنىيەت، شۇڭلاشقا مىللەت زەبۇن.

3. 1936 - يىلى كۈزدە، قەشقەر دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ شىۋېتسىيە دىنكەشلىرىگە قارشى ئېلىپ

بارغان. نامايىشنى ئاكتىپ قوللىغان ۋە ئاساسلىق ئەشكى-
لىنگۈچىلەرنىڭ بىرى بولغان.

4. 1933 - يىلدىن كېيىن، قەشقەردە يېڭى مائارىپ دول-
قۇنى قوزغىلىپ، ھەممە يەردە مەكتەپ سېلىش ئەۋجىگە چىق-
قان ۋاقىتتا، يۇسۇپ زىيايى ئۆزىنىڭ ئوقۇتقۇچىلىق خىز-
مىتىنى ياخشى ئىشلىگىنىنىڭ سىرتىدا، يەنە شەھەر ئەتراپىغا
چىقىپ يېڭى مەكتەپلەرنى لايىھىلەش، ياساشقا پىلان-
مەسلىھەت بەرگەن.

5. يېڭىچە مەكتەپلەر سېلىپ يېڭى ئوقۇغۇچىلار كۈن-
سايىن كۆپىيىۋاتقان ئەھۋالدا دەرسلىك يېتىشمەسلىكنىڭ
ئىنتايىن بىر گەۋدىلىك مەسىلە بولغانىدى. دەل مۇ-
شۇ چاغدا يۇسۇپ زىيايى مەكتەپلەرنىڭ ئۆزىگە دەرس-
لىك تۈزۈشكە يېتەكچىلىك قىلغان ھەم شەخسەن ئۆزى
قول سېلىپ ئىشلىگەن.

شىۋېت ئەجنەبىيلىرىگە قارشى نامايىش

1936 - يىلى قەشقەردە دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچى-
لىرىنىڭ شىۋېت ئەجنەبىيلىرىگە قارشى نامايىشى كۆتۈرۈلگەن.
قىسقىچە ئۆتمۈشى مۇنداق: ئۇ چاغدا، قەشقەر دارىلمۇئەل-
لىمىن ھازىرقى ئوردا ئىشىكى يولىدىكى «قەشقەر شەھەرلىك
ئوردا ئىشىكى باشلانغۇچ مەكتىپى» ئىچىدە ئىدى. قەشقەردە شى-
ۋېتسىيە ئەجنەبىيلىرىنىڭ دىن تارقىتىش ئورگىنى بولۇپ،
خەلق تىلىدا «شىۋېتنىڭ جايى» دېيىلەتتى. «شىۋېتنىڭ جايى»
بۈگۈنكى خەلق غەربىي يولىنىڭ شىمالىدىكى «سوخوسودا سار-
يى» نىڭ تۇۋىگە توغرا كېلىدۇ. «شىۋېتنىڭ جايى»، دوختۇرلۇق

بىلەن دىن تارقىتىشنى تەڭ تۇتقان ئورۇن بولۇپ، خىرىس-
تىئان دىنى مۇخلىسلىرىنى تەربىيىلەشنى دوختۇر تەربىيە-
لەش بىلەن بىرىكتۈرۈپ ئېلىپ بارىدىكەن، قەشقەرلىك «ھەسەن
شىۋېت» تەرجىمانلىقىنى قىلىدىكەن. «شىۋېتنىڭ جايى»دا
تەنتەربىيە مەيدانى بولۇپ، ھەر كۈنى ئىشتىن چۈشكەندىن
كېيىن پۇتبول ئوينىلىدىكەن. شەھەرنىڭ ھەر قايسى كوچى-
لىرىدىن چىققانلار بۇ يەرگە كېلىپ پۇتبول كۆرىدىكەن.
شـۇ يـىـلـلـىـرى كـۈز ئـايـلـىـرىـنـىـڭ
بىر كۈنى ئىدى. دەرستىن چۈشۈپ، مەن يەنە توققۇزاقلىق
ساۋاقداشلاردىن ئۆرايىم توختى، قاسىم مەممەت قاتارلىق
ئون نەچچە ئوقۇغۇچى بىرلىكتە «شىۋېتنىڭ جايى»غا پۇتبول
كۆرگىلى باردۇق. توپ مەيدانىنىڭ تۆت ئەتراپىدا نۇر-
غۇن كىشىلەر پۇتبول كۆرۈۋاتاتتى. شۇ پەيتتە بىر شىۋېت
بىز تۇرغان جايغا يېقىن يەردە توپ تېپىۋېتىپ يىقىلىپ
چۈشتى. ئارقىدىنلا تاماشىبىنلار ئارىسىدا قاتتىق كۈلكە سا-
داسى كۆتۈرۈلدى. ئىزادىن ئاچچىقى كەلگەن شىۋېت كۈل-
گەنلەرنى تۇتۇۋېلىپ ئۇچۇقداپ ئاچچىقىنى چىقارماق بو-
لۇپ بىزنى قوغلىدى. تاماشىبىنلار تەرەپ-تەرەپكە قاچتى،
بىزمۇ قاچتۇق. شۇ ئارىلىقتا شىۋېتلەر ساۋاقداش قاسىم
مەممەت بىلەن ئۆرايىم توختى ئىككەيلەننى تۇتۇۋاپتۇ. ئار-
قىدىنلا ھەممە شىۋېتلەر بىرلىشىپ بۇ ئىككەيلەننى قاتتىق
ئۇرۇپ يىقىتىپ قويۇپتۇ. كەچ بولغاندا ياخشى نىيەتلىك
ھارۋىكەشلەر بۇ ئىككى بالىنى ھارۋىغا سېلىپ دارىلمۇ-
ئەللىمىن مەكتىپىگە ئاپىرىپ قويۇپتۇ. بۇ خەۋەر مەكتەپ
ئىچىدە تارقالغاندىن كېيىن، بىر قىسىم ئوقۇغۇچىلار ئا-
رىسىدا چەت ئەل ئەجنەبىيلىرىگە قارشى غەزەپ-نەپرەت

قايناپ تېشىپ كېچىلەپ بېرىپ ئۈچ ئاي ئالماق بولۇشتى. كېيىن ئوقۇتقۇچىلار نەسىھەت قىلىپ توسۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، تەشكىللىك نامايىش قىلىشقا كۆندۈردى. ئەتىسى دارىلمۇئەللىمىن مەكتەپ، نور بېشى مەكتەپنىڭ 500 دەك ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىسى تىزىلىپ كوچىغا چىقىپ نامايىش قىلدۇق. شەھەر ئىچىدىكى ئاساسلىق كوچىلارنى ئايلىنىپ «يوقالسۇن جاھانگىرلار»، «يوقالسۇن ئەجنەبىيلەر يالاقچىلىرى»، «ئەجنەبىيلەر قەشقەردىن چىقىپ كەتسۇن» دېگەن شوئارلارنى ياڭرىتىپ «شىۋېتنىڭ جايى» ئالدىغا كەلگەندە، ئەجنەبىيلەر دەرۋازىنى تاقاپ ئۆزىنى دالدىغا ئېلىپ، تەرجىمان ھەسەن شىۋېت (ھەسەن ئەسلى قەشقەرلىك ئادەم، ئۇ شىۋېتلەرگە تەرجىمانلىق قىلغىنى ئۈچۈن يەرلىك كىشىلەر ھەسەن شىۋېت دەيتتى) نى ئالدىمىزغا چىقىرىپ «ناماقۇل» بولدى. بىز «شىۋېتنىڭ جايى» ئالدىدا نامايىش قىلىپ، شوئار توۋلاپ، ھەيۋىمىزنى يەنە بىر مەرتىۋە كۆرسىتىپ قويۇپ، قايتىپ كىردۇق. ئەتىسى «شىۋېتلەر» مەكتەپكە ئادەم كىرگۈزۈپ تاياق يېگۈچىلەرنى، گۇۋاھچىلارنى چىللاپ «شىۋېتنىڭ جايى» غا ئېلىپ چىقتى. بىز چىققاندىن كېيىن ئالدى بىلەن «شىۋېتلەر» نىڭ كاتىبېشى يەنە ناماقۇل بولۇپ بىزگە ئۆزرە ئېيتتى. مۇشۇ ئىش يۈز بېرىپ ئۇزاق ئۆتمەي «شىۋېتلەر» قەشقەردىن قايتىپ كەتتى.

ئابلا رازى، ئىسمائىل ھەققى ۋە «تاش موللام»

ئابلا رازى، ئىسمائىل ھەققى (قەشقەردە ئۆتكەن ئاتاقلىق ئىجتىمائىي پائالىيەتچى قۇتلۇق شەۋقىنىڭ ئىنىسى)

ۋە مەن 1935 ــ يىلىدىن 1937 ــ يىلىغىچە توققۇزاق يېزىسىدا بىر-
لىكتە مائارىپچىلىق قىلغان سەبداشلىرىمىز، ئابلارازى، ئىسمائىل
ھەققى ئەينى ۋاقىتتا ئۇستۇن ئاتۇشلۇق ئاكا - ئۇكا مۇ-
سابايوۋلار ئاچقان «ھۆسەينىيە» دارىلمۇئەللىمىن سىنىپىدا
ئوقۇپ يۇرتىغا قايتىپ، يېڭى مائارىپ ھەرىكىتى قوزغال-
غاندا مائارىپچىلىق قىلغانلار ئىدى. ئىسمائىل ھەققى
يەنە توققۇزاق شۆبە ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىدا مۇدىر بولۇپمۇ
ئىشلىگەن. بۇ ئىككى نەپەر سەبدىشىم 1937 ــ يىلى شىڭ
شىسەي ئېلىپ بارغان چوڭ تۇتقۇندا تۇتۇلۇپ كېتىپ، قەش-
قەر كونىشەھەر ياغباغدىكى تۈرمىدە پاجىئەلىك ئۆلتۈرۈلگەن.

«تاش موللام» — كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ توققۇزاق،
زەمىن، ئوغۇساق ئەتراپىدىكى نادانلىق، خۇراپاتلىق، ئا-
سارەتلىك، زالالەتلىكنىڭ تىپىك سىمۋولىدۇر. ئۇنىڭ
ئورنى بۈگۈنكى زەمىن يېزىسىنىڭ يېڭىشەھەردىق كەنتىگە توغرا
كېلىدۇ. «تاش موللام» بىر مازارنىڭ نامى بولۇپ، خېلى
ئۇزۇن يىللار بۇرۇن بۇ ئورۇندا ئېگىزلىكى بىر مېتىردىن
كۆپرەك، ئايلانمىسى بىر مېتىردىن چوڭراق كېلىدىغان بىر ئۆرە
تاش بولغان. مازار شەيخلىرى ئۆرە تاشنىڭ ئۈستىگە يەنە
بىر يۇمىلاق تاشنى ئېلىپ قويۇپ «سەللە» ياسىغان، ئاستى
تەرەپتە ئىككى يانغا يەنە ئىككى پارچە ئۇزۇنچاق تاشنى
قويۇپ «كەش» قىلىپ بەرگەن. ئارقىدىنلا ھاسىل بولغان
بۇ شەكىلگە «تاش موللام» نامىنى بېرىپ بىر ئەپسانە تو-
قۇغان: «بۇ ‹موللام› سۇ مۇئەككىلى، ‹موللام› تۈۋىدە نە-
زىر-چىراغ ئۆتكۈزۈپ، سۇ تىلىسەك سۇ كۆپىيىدۇ، ئاندىن
دېھقانچىلىق ئوخشايدۇ». بۇ ئەپسانە كەڭ تارقىلىپ خەلقنى
ئىشەندۈرگەن. شۇنىڭدىن كېيىن ھەر يىلى قۇرغاقچىلىق

يۈز بەرسە، بىر نەچچە نۆۋەت «تاش موللام» غا بېرىپ،
«سۇ ئىلەش» خەلق ئارىسىدىكى ئادەتكە ئايلانغان. ئابلا
رازى، ئىسمائىل ھەققى 30 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىسىدا، بۇ
«تاش موللام» نىڭ سىرىنى يەشكەن: ئۇلار ئوقۇغۇچىلارنى
باشلاپ بېرىپ «تاش موللام» نى ھارۋىغا بېسىپ توققۇزاق
بازىرىغا ئەكىلىپ بازار ئوتتۇرىسىدا 15 كۈن «توختىتىپ»
قويغان. كېيىن تازا قىزىق بازار بولغان بىر كۈنى «تاش
موللام» نىڭ ئۈستىگە ئوتۇن دۆۋىلەپ كۆيدۈرۈپ راسا قى-
زىغاندا ئۈستىدىن سوغۇق سۇ قۇيۇپ نەچچە پارچىغا
پارچىلىنىۋېتىپ «تاش موللام» نىڭ سىرىنى ئاممىغا
ئاشكارىلىغان. بۇ ئەمەلىي مىسالدىن تەربىيە ئالغان خەلق
شۇنىڭدىن ئېتىبارەن «تاش موللام» دا نەزىر - چىراغ قى-
لىدىغان ماددىي نەرسە ۋە پۇللارنى ئېرىق - ئۆستەڭ قې-
زىش، سۇ قۇرۇلۇشىغا ئىشلىتىپ، قۇرغاقچىلىق مەسىلىسىنى
ھەل قىلغان.

يارباغ تۈرمىسىدە كۆرگەن ۋە ئاڭلىغانلىرىم

تاغام يۈسۈپ زىيايى 1937 - يىلى يارباغ تۈرمىسىدە
شىڭ ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن، تۈرمە
تەرەپ چىقارغان «جەسەتنىڭ ئىگىلىرى ئېلىپ كەتمىسە،
تۈرمە تەرەپ مەسئۇل بولۇپ دەپنە قىلىدۇ» دېگەن ئېلانغا ئاسا-
سەن بىز ئۇرۇق - تۇغقانلار بىلەن بىرگە جەسەت يۆتكەپ
كېتىشكە تۈرمىگە كەلدۇق. ئاتۇشلۇق مەمتىلى تەۋپىقنىڭ
تۇغقانلىرىمۇ مەرھۇمنىڭ جەسىتىنى ئېلىپ كېتىشكە كەل-
گەنىكەن. مەمتىلى تەۋپىق ئەپەندىمنىڭ تۇغقانلىرى «ئە-

پەندى ياتقان كامېرنى كۆرىمىز» دەپ تەلەپ قىلىپ تۇ-رۇۋالغاندىن كېيىن، تۈرمە تەرەپ كامېرنى كۆرۈشكە يول قويغانىكەن. ئەپەندىنىڭ تۇغقانلىرىغا ئەگىشىپ بىر مۇنچە كىشىلەر شۇ كامېرنى كىرىپ كۆردى. مەنمۇ شۇ قاتاردا ئەگىشىپ كىرىپ كۆردۈم. قارىساق كامېر ئىشىكىنىڭ كەي-نىگە چاپلىما بىلەن بىر كۇبلېت شېئىر يېزىلغانىكەن. ئۇ-نىڭدىن مۇنۇ ئىككى مىسرا تاھازىرغىچە ئېسىمدىن چىقمايدۇ:

تاقىتىم تاق ئولدى، مەھبۇسلارنىڭ كىشەن ساداسىدىن،
يۈرەكىم چاك بولدى، بۇلارنىڭ سەھەر تارتقان ئاھۇ زارىدىن.

كامېر سىرتىغا چىققاندىن كېيىن باشقىلاردىن مەرھۇم تەۋپىق ئەپەندى جان تالىشىۋاتقان پەيتتە مۇنداق بىر پارچە شېئىر يېزىپ قالدۇرۇپتىكەن دېگەننى ئاڭلى-دىم. كېيىن شېئىرغا قىزىقىش ھېسسىياتىم بىلەن باشقى-لاردىن تىڭ - تىڭلاپ يۈرۈپ مۇنداق بىر نەچچە مىسرا شېئىرنى يادقا ئېلىۋالغانىدىم:

نەچچە يىل كەزگەنىدىم، دىيارى غۇربەتنى،
كۆرمىگەنىدىم، مۇندىكى ئازاب-ئوقۇبەتنى.
ئاقىۋەت يۇرتقا كېلىپ خەلق ئۈچۈن قىلىپ خىزمەت،
مۇكاپات ئۈچۈن ئالدىم، بۇ ئازابى - كۈلپەتنى.
قۇلاقلىرىم كاس بولدى مۇندە خەلقنىڭ ئاھۇ-پىغانىدىن،
نە بولۇر يوقالسا زالىم، مەھكۇم ئەلنىڭ داد-پەريادىدىن.

كېيىن تاغام يۇسۇپ زىيايىنىڭ جەسىتىنى ئېلىپ چى-قىپ كېتىپ، كېپەنلەپ، ئاپئاق غوجام مازارلىقىغا دەپنە قىلدۇق. ئەپسۇسلىنارلىقى شۇ بولغانكى، ھېلىقى سەبداش-لىرىم ئابلا رازى بىلەن ئىسمائىل ھەققىلەرنىڭ جەسەت-تىنى ئىزدەپمۇ تاپالمىغانىدۇق. شۇنداق قىلىپ بۇ ئىككى نەپەر سەبدىشىم قەبرىسىز قالدى.

ئازادلىقتىن بۇرۇنقى قەشقەر تامۇژنىسى

شۆنجۇنروك ئېيتىپ بەرگەن، يىجىيالڭ رەتلىگەن

قەشقەر ئەزەلدىن بېرى يىپەك يولىدىكى مۇھىم بازارلارنىڭ بىرى بولۇپ كەلدى. XVII ئەسىرنىڭ ئاخىرى XX ئەسىرنىڭ باشلىرىدا چېگرىدىن كىرىپ - چىقىدىغان چەت ئەللىك سودىگەرلەر بارغانسېرى كۆپەيگەنىدى، قەشقەر رايونىدىكى چېگرا ئېغىزلار تەكشۈرۈش پونكىتى يەنى ئەڭ دەسلەپكى تامۇژنا ئېھتىمال مۇشۇ مەزگىلدە قۇرۇلغان بولسا كېرەك. قەشقەر تامۇژنىسى دەسلەپتە قۇرۇلغانىدا كونىشەھەر تاش بازىرى (بۈگۈنكى قەشقەر شەھىرى تاش بازىرى كوچىسى) غا قۇرۇلغان، ھازىرقى ۋىلايەتلىك ماددىي ئەشيالار ئىدارىسىنىڭ ئورنى شۇ. ئەينى چاغدىكى تامۇژنىدا بىرلا كىچىك قورو بولۇپ، ئۆي ئىگىلىگەن كۆلەم تەخمىنەن 150 كۋادرات مېتىر كېلەتتى. ھەممىسى خام قىشتىن سېلىنغان ئادەتتىكى ئۆيلەر ئىدى، ئارقا ھويلىدا بىر كىچىك بېغى بولۇپ 200 كۋادرات مېتىر كېلەتتى. تامۇژنىدا بار-يوقى تۆت نەپەر ئىشچى-خىزمەتچى بولۇپ، بىرەيلەن تامۇژنا باشلىقى ئىدى؛ قارىمىقىدا ئۈچ چېگرا ئېغىز باشقۇرۇش ئاپپاراتى تەسىس قىلىنغانىدى. يەنى قاغىلىق تارماق تامۇژنا، تاشقورغان تارماق تامۇژنا، ئەركەشتام تارماق تامۇژنىدىن ئىبارەت بولۇپ، ھەر بىر شۆبە تامۇژنىدا بىردىن خىزمەتچى خادىم بار ئىدى، ئۇلار باج

ئىشلىرى ئىدارىسى بىلەن ماسلىشىپ بىرلىكتە خىزمەت
ئىشلىگەن.

ياڭ زېڭشىنىڭ ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن مەزگىلدە، قەش-
قەردىن چەت ئەلگە چىقىدىغانلار ئۆتىدىغان بارلىق چېگرا
ئېغىزلىرىنى باج ئىشلىرى ئىدارىسى باشقۇراتتى. چېگرا
مۇداپىئە پونكىتلىرىدىكى باشقۇرغۇچى خادىملار ھەمىشە
چېگرىدىن كىرگەن - چىققانلاردىن ۋە ئېلىپ ماڭغان سودا
ماللىرىدىن خالىغانچە باج ئالاتتى، ئەتكەسچىلەر بىلەن
باجگىرلار ئۆز ئارا تىل بىرىكتۈرۈۋېلىپ ھەددى-ھېسابسىز
بېيىپ كەتكەن، ھەتتا ئەنگلىيىلىك ئەتكەسچى سودىگەر-
لەر جەنۇبىي شىنجاڭغا زور مىقداردا ئەپيۇن
كىرگۈزۈپ، ئۇنى يەنە ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە
يۆتكەپ، ھەر مىللەت خەلقىنى ئۇزاق مەزگىلگىچە زەھەر-
لەپ كەلگەنىدى. شېڭ شىسەي ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن مەز-
گىلدە چېگرا مۇداپىئە قوشۇنى كۆپەيتىلگەن. قەشقەر را-
يونلۇق تامۇژنا بىردىن خىزمەتچى خادىمنى ئاجرىتىپ باج
ئىشلىرى ئىدارىسىغا ماسلىشىپ، ئۈچ چېگرا ئېغىزىغا بې-
رىپ چېگرىدىن كىرگۈچى-چىققۇچى خادىملارنى قاتتىق تەك-
شۈرگەن. جۇمھۇرىيەتنىڭ 36- يىلى 4- ئاينىڭ 4- كۈنى
(يەنى 1947- يىلى 4- ئاينىڭ 4- كۈنى) قەشقەر تامۇژ-
نىسى « ئەپيۇن چەكلەشتە جەرىمانە قويۇش، مۇكاپاتلاش
چارىسى » نى ئېلان قىلىپ، تۆۋەندىكىلەرنى بەلگىلىگەن:

بىرىنچى ماددا، ئەپيۇن چەكلەش جەرىمانىسى زە-
ھەرلىك بۇيۇملارنى چەكلەش جەرىمانىسىنىڭ ئىچىدە ئا-
لىندۇ. مۇكاپاتلاش تۆۋەندە دېيىلگەن چارە بويىچە
تەقسىملىنىدۇ، ئەپيۇن، زەھەرلىك بۇيۇملار ئەنە

زىسى تۆپەيلىدىن مۇسادىرە قىلىنىشقا ھۆكۈم قىلىنغان مۇ-
لۈكلەرنىڭ قىممىتى ئۆزگەرسە بۇ ئەپيۇننى مەنئى قىد-
لىش جەرىمانىسى بىلەن ئوخشاش قارىلىدۇ.

ئىككىنچى ماددا، ئەپيۇن چەكلەش جەرىمانىسى تۆ-
ۋەندىكى ئۆلچەم بويىچە تەقسىم قىلىنىدۇ:

① پاش قىلغۇچى كىشىنىڭ دوكلات قىلىشى بىلەن
پاش بولۇپ قولغا چۈشكەن جەرىمانە پۇلدىن 50 پىرسەنتى پاش
قىلغۇچىغا مۇكاپات قىلىپ بېرىلىدۇ؛ 20 پىرسەنتى مەزكۇر ئەنب-
زدنى قولغا چۈشۈرگەن خادىم، ساقچىغا مۇكاپات قىلىپ بې-
رىلىدۇ؛ 10 پىرسەنتى شۇ باشقۇرغۇچى ئورۇننىڭ سوت قىلغۇچى
ئورگىنىغا ئومۇمىي خىراجەت ئۈچۈن بېرىلىدۇ؛ ئېشىپ قال-
غان 20 پىرسەنتى شۇ جاينىڭ ئەپيۇن، زەھەرلىك بويۇملىرىنى
تازىلاشتىكى كېيىنكى خىزمەتلىرى ئۈچۈن راسخوت قىلىپ
بېرىلىدۇ.

② تەكشۈرۈشكە مەسئۇل بولغان خادىم، ساقچى ئۆ-
زى قولغا چۈشۈرگەن جەرىمانە بولسا، ئۇنىڭ 50 پىرسەنتى تەك-
شۈرۈپ قولغا چۈشۈرگەن مەسئۇل خادىم، ساقچىغا مۇكاپات قىلىپ
بېرىلىدۇ؛ 10 پىرسەنتى ھەمكارلاشقۇچى خادىمغا مۇكاپات قى-
لىپ بېرىلىدۇ، 10 پىرسەنتى شۇ باشقۇرغۇچى ئورگاننىڭ سوت قىل-
غۇچى ئورگىنىغا ئومۇمىي خىراجەت ئۈچۈن بېرىلىدۇ. قال-
غان 30 پىرسەنتى شۇ جايدىكى ئەپيۇن، زەھەرلىك بۇيۇملارنى تا-
زىلاش كېيىنكى خىزمەتلىرى ئۈچۈن راسخوت قىلىپ بېرىلىدۇ.

ئۈچىنچى ماددا، ئالدىنقى بەلگىلىمە بويىچە مۇكا-
پات بېرىلىشتا تېگىشلىك بولۇپ، مۇكاپات بېرىلىشنى خالىمى-
غان ياكى بېرىلىشتا تېگىشلىك بولىشى بىر يىلغىچە ئېلىنمى-
غان بولسا، بۇ مۇكاپات سوممىسى شۇ جايدىكى ئەپيۇن،

زەھەرلىك بۇيۇملارنى تازىلاش كېيىنكى ئىشلارنى ئىشـ
لەش ئۈچۈن ئاجرىتىپ بېرىلىدۇ.

تۆتىنچى ماددا، سوت ئورگانلىرى ھۆكۈم قىلغان ئەپـ
يۇن چەكلەش جەرىمانىسى تەكشۈرۈپ تەستىقلىنىپ ئىجرا
قىلىنىشقا يوللانغاندا باشقۇرغۇچى شۇ ناھىيە، شەھەرلىك
ھۆكۈمەت ئىككىنچى ماددىدىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن ھېسـ
ابلاپ چىقىپ سانىنى ئېلان قىلىپ تەقسىملەپ بېرىدۇ.

بەشىنچى ماددا، ھۆكۈم قىلغۇچى ئورگان ئىجرا قىـ
لىش جەريانىدا ئېلىنغان ئەپيۇن چەكلەش جەرىمانىسىنى
كۈنلەر بويىچە جەدۋەللەشتۈرۈپ، ئايدا ئېلان قىنلىشى
ھەمدە يۇقىرى دەرىجىلىك باشقۇرغۇچى ئورۇننىڭ ئىچكى
ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ تەكشۈرۈپ بېكىتىشىگە يوللاپ بېـ
رىش ئۈچۈن دوكلات قىلىشى، ئىككى نۇسخا جەدۋەل تۈـ
زۈپ يوللىشى لازىم.

ئالتىنچى ماددا، مەزكۇر چارە ئېلان قىلىنغان كۈنـ
دىن باشلاپ يولغا قويۇلىدۇ.

پەرمان ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، تاموژنا خىزمەتـ
چى خادىملىرىنىڭ ئاكتىپچانلىقى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى، كەشـ
كىن خىزمەت تۈزۈمى، ئەتكەسچىلەرگە، زەھەرلىك بۇيۇمـ
لار ھايانكەشلىرىگە بەلگىلىك زەربە بەردى. بۇنىڭدىن ئىلـ
گىرى باش تاموژنا مەھكىمە ئىچكىرى ئۆلكىلەردىن خىزـ
مەت ئىقتىدارى كۈچلۈك، ئىنگلىزچە تىل بىلىدىغان، مۇسـ
تەقىل خىزمەت ئىقتىدارى بار نەچچە ئونلىغان تاموژنا خاـ
دىمىنى يۆتكەپ كېلىپ، شىنجاڭدىكى ھەر قايسى تاموژنا
ئېغىزلىرىغا تەقسىم قىلىپ، تاموژنىنىڭ ۋەزىيىتى ۋە نوـ
ۋۇقىنى ئايدىڭلاشتۇرغانىدى. لىيۇ جەنشۈن تاشقۇرغان تارـ

ماق تاموژنا باشلىقى؛ ليۇ فىڭجاڭ قاغىلىق تارماق تا-
موژنا باشلىقى، ۋاڭ دىڭمىڭ ئەركەشتام تارماق تاموژ-
نا باشلىقى بولغان.

شۇ چاغدا سوۋېت-گېرمان ئۇرۇشى پارتلاپ، سوۋېت
ئىتتىپاقىنىڭ خەلققە ئېھتىياجلىق بۇيۇملارنى ئىشلەپچى-
قىرىدىغان نۇرغۇنلىغان زاۋۇتلىرى ھەربىي سانائەت ئىش-
لەپچىقىرىشىغا ئۆزگەرتىلىپ، دۆلەت ئىچىدە كۈندىلىك بۇ-
يۇملار ئىنتايىن قىس بولۇپ كەتكەنىدى، سوۋېت بىلەن
قەشقەر يۇشەن شۆبە سودا شىركىتى ئالاقىلىشىپ مال سېتى-
ۋېلىپ كېتەتتى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردە تۇرۇش-
لۇق كونسۇلخانىسى ھەر ئايدا، ئىككى ئايدا بىر قېتىم ما-
شىنا ئەۋەتىپ سوۋېت چېگرىسىدىن كونسۇلخانىغا ئېھتى-
ياجلىق بولغان بېنزىن، نېفىت، قەنت، ئاماكا، ھاراق، رەخت
قاتارلىق بۇيۇملارنى ھەم پوچتا يوللانمىلىرىنى ھۆججەت،
خەت-چەك، گېزىت-ژۇرنال قاتارلىق نەرسىلەرنى بىر
فۇلۇك باجسىز ئالاھىدە ئېتىبار بىلەن چېگرىدىن كىرگۈزۈپ
چىقىراتتى. بىراق، بىر قېتىم تارماق تاموژنا باشلىقى
ۋاڭ دىڭمىڭ سوۋېت تەرەپتىن كىرگەن كونسۇل خادىم-
لىرىنى تەكشۈرۈپ، بىر نەپەر تاشقى ئىشلار ئەمەلدارى-
نىڭ قورال ئېلىپ كىرگەنلىكىنى بايقىغان، بەلگىلىمە بو-
يىچە چېگرىدىن خالىغانچە قورال ئېلىپ كىرىشكە ياكى
ئەپچىقىپ كېتىشكە يول قويۇلمايتتى؛ ۋاڭ دىڭمىڭ ئۇنى
يۈز تۇرانە ھالدا قورالنى تاپشۇرۇشقا دەۋەت قىلغان.
شۇنىڭدىن باشلاپ، سوۋېت تەرەپ ئەمەلدارلىرى تاموژنا خا-
دىملىرىغا سوغۇق مۇئامىلە قىلىدىغان بولۇپ قالغان. ئەر-
كەشتام تارماق تاموژنىسىنىڭ ئىشلىرى كۆپ، ئادەم ئاز

بولغاچقا، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەينى چاغدا ئۈچ ۋىلايەت ئىنق-
ىلابىنىڭ ئۇرۇشى جىددىي بولغاچقا، قەشقەر تاموژنىسى
تارماق تاموژنا باشلىقىنى كۆتۈلمىگەن ھادىسىگە يولۇقۇپ
قالارمىكىن دەپ قورقۇپ، ۋاڭ دىڭمىڭنى قەشقەرگە قايت-
تۇرۇپ چۈشكەن، كېيىن كونسۇلخانا ئىلتىماس قىلىپ چېگ-
رىدىن كىرىدىغان ئاپتوموبىللار چازا ساقلايدىغان قىسىم-
لار تەرىپىدىن قوغداپ قەشقەرگە ئېلىپ كېلىپ شۆبە تا-
موژنىدا رەسمىيەت بېجىرىلىدىغان بولغان. بىرىنچى قېتىم
سوۋېت تەرەپ ئەمەلدارلىرىنى قوغداپ چېگرىدىن كىرگۈز-
گەندە، يولدا ئۈچ ۋىلايەت جەڭچىلىرىدىن 30 نەپەر كىشى
ئۇلارنى قورشىۋالغان، شۇندىن كېيىن سوۋېت تەرەپنىڭ
ئەركەشتام چازىسىدىن مال يۆتكىشى بىر مەھەل تەس بولۇپ
كېتىپ، تاشقورغان، قاغىلىقتىن ئىبارەت ئىككى تارماق
تاموژنا ئارقىلىق مال سودىسى قىلىنغان. ھەر يىلى تەخمىنەن
300دىن ئارتۇق ئادەم، 300 نەچچە مىڭ يۈەندىن ئاشىدى-
غان مال سىرتقا چىقىرىلىپ، كېيىن
يەنە چەت ئەلدىن قەشقەر خەلقىگە
ئېھتىياجلىق بولغان ھەر خىل دورا ماتېرىياللىرى، رەخت،
رومال، دوپپا تىكىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان زەرلىك مەشۇت
يېپ قاتارلىقلار، يەنە ئاز مىقداردا ياۋروپاچە داۋالاش
دورىلىرى كىرگۈزۈلەتتى.

1948 - يىلى، ئۈچ ۋىلايەت قوشۇنى تاشقورغانغا
ھۇجۇم قىلىپ، ناھىيە بازىرىنى ئىگىلىگەن، تاشقورغان
تارماق تاموژنا باشلىقى ليۇ جەنشۈن قېچىپ كېتىۋاتقاندا
ئۆلتۈرۈلگەن. شۇندىن ئېتىبارەن تاشقورغان تارماق
تاموژنىدا رەسمىي ئەمەلدار بولمىدى، ئالاھەزەل يېرىم

يىلدىن سەل ئاشقاندىن كېيىن قەشقەر شۆبە تاموژنا بىر نەپەر ئىش بېجىرگۈچىنى ئەۋەتىپ تارماق تاموژنا خىزمىتىگە دەسسەتكەن. قاغىلىق تاموژنىسى ئاساسلىقى يەكەن، خوتەن ئەتراپىدىكى چېگرىدىن كىرگەن-چىققان سودىگەرلەر ۋە ھەج قىلغۇچىلارنى تەكشۈرەتتى. 1948-يىلى، ئۈچ ۋىلايەت قوشۇنى تاشقورغاننى ئىگىلىۋالغاندىن كېيىن تاغ يولى بىلەن ئايلىنىپ ئۆتۈپ قاغىلىقنى ھۇجۇم بىلەن ئىگىلىگەن، تارماق تاموژنا باشلىقى لىۋ فىڭجاڭ ئات بىلەن گۇمىغا قېچىپ بېرىپ پاناھلىنىپ تۇرۇپ، ئۈچ ۋىلايەت قوشۇنى قاغىلىقتىن چېكىنگەندىن كېيىن ئاندىن تارماق تاموژنىغا قايتىپ كېلىپ خىزمەت قىلغان.

1949-يىل 9-ئايدا، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى شىنجاڭغا كىردى، شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولۇش ئەرپىسىدە، ئۈرۈمچى تاموژنىسى قەشقەر شۆبە تاموژنىسىغا تېلېگرامما ئەۋەتىپ، چېگرا تاموژنىلارنى دەرھال تاقاپ، تاموژنا خادىملىرىنى پۈتۈنلەي ئۈرۈمچىگە چېكىندۈرۈپ كېلىشنى، ياللاپ ئىشلەتكەن يەرلىك كىشىلەرنى بىردەك ئەسلى يۇرتىغا قايتۇرۇشنى ئۇقتۇرغان. 9-ئاينىڭ 27-كۈنى بارلىق رەسمىيەتلەر تاماملىنىپ، ئىچكىرىدىن كەلگەن خادىملار ماشىنا بىلەن ئۈرۈمچىگە يولغا چىققان. جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ھەرقايسى ئېغىزلار تاقىلىپ، شۇ جايدا تۇرۇشلۇق قىسىملار ساقلىغان.

ئازادلىقتىن كېيىن، 1950-يىلى، شىنجاڭ تاموژنىسى ئۈرۈمچىدە قايتىدىن قۇرۇلغاندا يەنە بىر تۈركۈم خادىملارنى قەشقەرگە ئەۋەتتى. شۇ يىلى 5-ئاينىڭ 25-كۈنى قەشقەر شۆبە تاموژنىسى قۇرۇلدى. ئۇنىڭ قارمىقىدا

ئەركەشتام ئارماق ئامۇرا تەسىس قىلىنىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان نورماللىق سودا ئالاقىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. سوۋېت ئىتتىپاقى جەنۇبىي شىنجاڭنى بېنزىن، دېھقانچىلىق سايمانلىرى، پاختا رەخت، پولات ماتېرىياللىرى، كۈندىلىك تۇرمۇش مال قاتارلىقلار بىلەن تەمىنلىدى. جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلىرىدىن قۇرۇق مېۋە - چېۋە، يۇڭ - تېرە قاتارلىقلار يەنە سوۋېت ئىتتىپاقىغا توشۇلدى. شۇ يىلى قىش پەسلىدە قاتتىق قار يېغىپ تاغ يوللىرى ئېتىلىپ كېتىپ توشۇش توسالغۇغا ئۇچرىغانلىقتىن، يول ئۆزگەرتىلىپ تورغات ئېغىزى ئارقىلىق مال ئالماشتۇرۇلدى. ھىندىستان، پاكىستانغا قارىتىلغان سودا ئېغىزى، ئەينى چاغدا ھىندىستان، پاكىستان ھۆكۈمىتى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنى تېخى رەسمىي ئېتىراپ قىلمىغانلىقتىن، جەنۇبىي شىنجاڭد تۇرۇشلۇق ھىندىستان، پاكىستان مۇھاجىرلىرى ھەم قەشقەردە تۇرۇشلۇق ھىندىستان، پاكىستان ئەلچىخانىسىنىڭ ئەمەلدارلىرى ئارقا - ئارقىدىن ئۆز دۆلىتىگە قايتىپ كەتكەن، چېگرىدىن چىقىدىغان - كىرىدىغان سودىگەرلەر، ھەج تاۋاب قىلغۇچىلار پۈتۈنلەي توختىتىلغان.

(سۇلتان داۋۇت تەرجىمىسى، ئابدۇرېشىت ھاجى سې-
لىشتۇرۇپ بېكىتكەن)

قەشقەرنىڭ يېقىنقى ۋە هازىرقى زامان تارىخىدىكى چوڭ ئىشلار

ۋاڭ شىياڭ رەتلىگەن

جۇمھۇرىيەت (1912 - 1949 - يىل) دەۋرى

1912 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 1 - يىلى)

1 - ئاينىڭ 7 - كۈنى، ياڭ زەنشۇ قاتارلىقلار باشچىلىقىدىكى ئىلى بۇرژۇئازىيە ئىنقىلابىي پارتىيىسىدىكىلەر قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ جۇمھۇرىيەتكە تەۋە بولىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى.

3 - ئاينىڭ 8 - كۈنى، چىڭ سۇلالىسىنىڭ شىنجاڭدىكى سابىق باش مۇپەتتىشى يۈەن داخۇا بېيجىڭغا تېلېگرامما يوللاپ جۇمھۇرىيەتنى ئېتىراپ قىلىدىغانلىقىنى ھەمدە ۋەزىپىسىدىن ئىستېپا سورايدىغانلىقىنى، قەشقەرنىڭ دوتيىسى يۈەن خۇڭيۇنى ئۆز ۋەزىپىسىنى ئۆتكۈزۈۋېلىشىنى مەخپىي تۇتۇشنى ئۆتۈندى. 15 - كۈنى، بېيجىڭ ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى تېلېگرامما بۇيرۇقى ئەۋەتىپ شىنجاڭدىكى باش مۇپەتتىشنى تۇتۇققا ئۆزگەرتتى.

4 - ئاينىڭ 25 - كۈنى، يۈەن داخۇانىڭ ئىستېپاسىنى تەستىقلاپ، قەشقەرنىڭ دوتيىسى يۈەن خۇڭيۇنىڭ شىنجاڭنىڭ تۇتۇقى بولۇشىغا بۇيرۇق كەلدى.

5 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى، قەشقەر كېلاۋخۇي (ئاغىلار جەمئىيىتى) كاتتىبېشى بېيەن يۈنفۇ، ۋېي دېشى كۆپچىلىكنى باشلاپ ئىش تۇغدۇرۇپ، سەپەرگە ئاتلانمىش ئالدىدا تۇرغان شىنجاڭ تۇتۇقى يۈەن خۇڭيۇ ئەر ـ خوتۇنىنى، شۇندا قىلاغان شىنجاڭ مەسلىھەتچى سەركەردە تاڭ دىيەنخىڭ، يېڭىشەھەرنىڭ ئامبىلى جاڭ بىڭدې قاتارلىقلارنى ئۆلتۈردى.

5 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى، ياڭ زېڭشىن شىنجاڭنىڭ باش تۇتۇقى، قوشۇمچە ئاۋام ئىشلىرى باشلىقلىقىنى ئۈستىگە ئالدى، ۋاڭ شۈزىڭنى قەشقەرنىڭ دوتەيلىكىگە، جۇۋجۇدېنى كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئامباللىقىغا قويدى.

5ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى، پېتەربۇرگدىن كەلگەن تېلېگراممىغا ئاساسەن، روسىيە ئەلچىسى: شىنجاڭ ـ قەشقەردىكى ئەنگىزچىلىك تۈپەيلىدىن جۇڭگو ھۆكۈمىتىگە نوتا تاپشۇردۇق، «مەزكۇر جايدىكى يەرلىك ئەمەلدارلار روسىيە سودىگەرلىرىنىڭ مال ـ مۈلكىنى قوغدىيالمايۋاتىدۇ، ئەگەر بۇنداق بولۇۋەرسە روسىيە تەرەپ نائىلاج ئەسكەر ئەۋەتىدۇ» دېدى. 24ـ چېسلا شاڭخەي «مىنلىباۋ» گېزىتى يۇقىرىقى خەۋەرنى كۆچۈرۈپ باستى.

6 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى، جۇڭگو تاشقى مۇناسىۋەت مىنىستىرلىكى روسىيە ئەلچىسى بىلەن ئۇچرىشىپ: روسىيىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسىدا ئەزەلدىن ئەسكەر تۇرغۇزۇش ھەققىدە بەلگىلىمە بولغان ئەمەس، ئەگەر قوغداش ئەترىتى كەلگەن بولسا دەرھال چېكىندۈرۈپ كېتىپ تىنچلىقنى قوغداش لازىم، دېدى. روسىيە ئەلچىسى بۇ كەپلەركە پەرۋا قىلماي ئەسكەر ئەۋەتىپ تىنچىتىش مەيدانىدا چىڭ تۇردى.

6 ـ ئايىنىڭ 13 ـ كۈنى، قەشقەر كونىشەھەردىكى گىلاۋخوي ئەزاسى جىڭ كۈنشەن قاتارلىقلار ئادەم توپلاپ يەرلىك ئەمەلدارلارنى ئۆلتۈرۈشنى قەستلىدى، جىڭ كۈنشەن قولغا ئېلىنىپ ئۆلتۈرۈلدى.

6 ـ ئايىنىڭ 21 ـ كۈنى قەشقەر ۋىلايىتىگە تەۋە كىرىيە ناھىيە چەردىيە كەنتى خەلقىنىڭ چاررۇسىيىگە قارشى كۈرىشى پارتلىدى. قەشقەر گىلاۋخوينىڭ كاتىپى بېيەن يۈگفۇ، ۋېي دېشى ئادەم ئەۋەتىپ ياردەم بەردى.

6 ـ ئايىنىڭ 22 ـ كۈنى رۇسىيىنىڭ ئاتلىق، پىيادە قوشۇنلىرىدىن 840 كىشى زەمبىرەك، پىلىمۇت، جەڭ ئېتى، ماشىنا قاتارلىقلارنى ئېلىپ، مىڭيول قاراۋۇلخانىدىن قەشقەرگە كەلدى، يەتتە ئورۇنغا بۆلۈنۈپ كونىشەھەرنىڭ يارباغ دەرۋازىسىغا ئورۇنلاشتى. ياڭ زېڭشىڭ قەشقەر ياساۋۇل بېگى بىلەن دوتەيگە تېلېگرامما بېرىپ، رۇسىيە ئەسكەرلىرى چېگرىدىن كىردى، بىز تەرەپنىڭ ئەسكەر كۈچەيتىش زۆرۈرىيىتى يوق، ئىچكى جەھەتتىن تۈزەشكە ھەققىي تۇتۇش قىلىشىڭلارنى تەۋسىيە قىلىمەن، ئىچكى جەھەتتىن سۈزۈلسە تاشقى ئاپەت ئۆزلۈكىدىن تۈگەيدۇ، دېگەن.

7 ـ ئايدا ياڭ زېڭشىڭ تاشقى ئالاقە مىنىستىرلىكىدىن سوراپ رۇسىيە تەرەپ بىلەن كەسكىن ئالاقىلىشىشنى ئۆتۈندى. رۇسىيە تەرەپ تەپتارتماي يەنە بىر قېتىم قەشقەرگە 500 ئەسكەر كۈچەيتىپ ئەۋەتىپ، دوتەي يامۇلىغا توپ، زەمبىرەك، پىلىمۇتلارنى توغرىلاپ قويۇپ، ئاپئاشكارا تەھدىت سالدى. 15 ـ كۈنى قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇل سوكوۋ بېيجىڭدىكى رۇسىيە ئەلچىسى ئارقىلىق يۈەن شىكەينى چەردىيە

كەنتىدە يۈز بەرگەن ۋەقەلەرنىڭ «قاتىللارنى جازالاش»-
قا، زىيانلانغۇچىلارغا ئۆزرە ئېيتىش، تەۋەققە بېرىشكە قىسـ-
تىدى. شۇ ئاينىڭ ئاخىرى ۋاڭ بىڭكۇنىڭ قەشقەرگە دو-
تەي بولۇشىغا بۇيرۇق كەلدى.

7- ئاينىڭ 31- كۈنى، قەشقەر ياساۋۇل بېگى جياۋ-
داجۇ، دوتەي ۋاڭ بىڭكۇنلەرنىڭ قەشقەر كېلاۋخۇيچىلار-
نىڭ ئەمەلدارلارنى ئۆلتۈرمەكچى بولغان تەنزىسىنى بىر-
تەرەپ قىلىش چارىسى تەستىقلاندى.

8- ئاينىڭ 8- كۈنى، ياڭ زېڭشىنىڭ مەركەزگە تېلېگ-
راممىا يوللاپ: روسىيە ئەلچىسىگە نوتا تاپشۇرۇپ، «بۇنىڭ
پەقەت جۇڭگونىڭ ئىچكى ھەرىكىتى ئىكەنلىكىنى، چەت ئەللەر
بىلەن قىلچە مۇناسىۋىتى يوق» لۇقىنى، ئەگەر شىنجاڭ-
قەشقەرگە ئەسكەر ئەۋەتسە بۇنىڭ «ئېلىمىزنىڭ ئىگىلىك
ھوقۇقىغا تاجاۋۇز قىلىپ قويۇپ، مۇناسىۋەتنى ياخشىلاشقا
دەخلى يەتكۈزۈپ قويۇش» ئېھتىماللىدىن ساقلىنىشنى ئېيـ-
تىشنى ئۆتۈندى.

8- ئاينىڭ 19- كۈنى، ياڭ زېڭشىنىڭ ئىلى ئىنقىلابىي
ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتىدىكى ياڭ زەنشۈگە تېلېگراممىا ئەۋە-
تىپ، ئۇنىڭ قەشقەرگە ياساۋۇل بېگى، قوشۇمچە جارچىسىلاۋ-
چى بولۇشىنى ئۈمىد قىلدى.

8- ئاينىڭ 27- كۈنى، روسىيە ئارمىيىسى گراژدان
سودىگەرلەرنى قوغداش باھانىسى بىلەن قەشقەر كونىشەھەرنىڭ
يارباغ دەرۋازىسىنى پارتلىتىۋەتتى، كۆتۈرۈلگەن ئۇلۇغ ئوت
بەختكە يارىشا يامغۇردا ئۆچۈپ قالدى. روسىيە قوشۇنلى-
رى غالغۇيتۇپ شەھەرگە كىرىپ ئىغۋاگەرچىلىك قىلدى.
قەشقەردىكى ھەرساھە كېلاۋخۇيچىلارنى ئوتتۇرىغا چىقىرىپ،
ئوڭ- سول ئىككى ئامانلىق ساقلاش باتالىيونى تەشكىللەپ

بېيەنيۇڭفۇ، ۋۇپېيدېشلەرنى باش قىلدى، روسىيە ئارمىيەسى ئالاقزادىلىشىپ يەنە مەنگەدىن كۆپرەك ئەسكەر يۆتكەپ قەشقەرگە ياردەمگە ئەۋەتتى، قەشقەر ياساۋۇل بېگى جياۋداجۇ ياڭ زېڭشىڭنىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن روسىيىلىكلەرگە ئۆزرە ئېيتتى ھەمدە چىرىيە ۋەقەسىدىكى جۇڭگو تەرەپ ئەمەلدارىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى.

9- ئاينىڭ 25- كۈنى، روسىيە ئارمىيەسى يەنە بىر نۆۋەت قەشقەر يارۋاغ دەرۋازىسىنى پارتلىتىپ، شەھەر ئىچىگە كىرىپ ئىغۋاگەرچىلىك قىلدى.

9- ئاينىڭ 28- كۈنى، ياڭ زېڭشىڭ گېلاۋخۇيچىلاردىن بېيەنيۇڭفۇ، ۋۇپېيدېشى ئىككىسىنى باتالىيوننى ئېلىپ ئۆلكە شەھىرى ئۈرۈمچىگە يۆتكىلىشكە بۇيرۇق قىلدى.

10- ئاينىڭ 1- كۈنى، ھەر قايسى ئوبلاست، ناھىيەلەرنىڭ ھۆكۈمەت خىراجىتى بەلگىلەپ بېرىلدى: يەكەن، سۇلى مەھكىمىلىرى بىرىنچى دەرىجە قىلىنىپ ئايلىق ھۆكۈمەت خىراجىتى 600 سەر، كونىشەھەر قاتارلىق ناھىيىلەر ئىككىنچى دەرىجە قىلىنىپ ئايلىق ھۆكۈمەت خىراجىتى 500 سەر قىلىپ بېكىتىلدى. بۇنىڭدىن باشقا دائىملىق چىقىملاردىن مەكتۇپ يەتكۈزگۈچىلەر، چاكارلارنىڭ ئوزۇق-تۈلۈك قاتارلىق چىقىملىرى ئاۋۋالقىدەك چىقىم قىلىنىۋېرىدىغان بولدى؛ بۇرۇنقى كەم بېرىلگەنلىرى، مەھكىمە مۇراسىمى، يېقىلغۇ سەرپىياتى، سىلىق چېچىش، قوشۇمچە ياردەم قاتارلىق تۈرلەرگە بېرىلىدىغان راسخوتلار شۇ كۈندىن باشلاپ بىردەك بىكار قىلىنىدى، بۇرۇنقى چەك سۇلالىسى ۋاقتىدا بېكىتىلگەن دىيانەتلىك مائاش، ھۆكۈمەت راسخوتىدىن چىقىم قىلىنىدىغان تولۇقلىما قاتارلىقلارغا

بېرىلمىدىغان كۆمۈش توختىتىلمىدىغان بولدى.

10_ ئاينىڭ ى_ كۈنى، ماجەنكۈيىنىڭ قەشقەر كونىشەھەر ئوتتۇرا قوشۇنىنىڭ ياردەمچى ئورۇن باسار سانغۇنى بولۇشقا بۇيرۇق كەلدى.

10_ ئاينىڭ 29_ كۈنى، ياڭ زەنشۇنىڭ قەشقەرنىڭ ياساۋۇل بەگلىكىنى ۋاقىتلىق ئۆتەپ تۇرۇشقا، ۋەزىپىگە بېرىشتىن بۇرۇن قەشقەر كونىشەھەردىكى ياردەمچى ئورۇن باسار سانغۇن ياڭ دېشىڭنىڭ مۇۋەققەت ئۆتەپ تۇرۇشقا بۇيرۇق كەلدى.

شۇ يىلى، قەشقەر ۋىلايىتىدە بەزىلەر گومىنداڭ پارتىيە تەشكىلىنى قۇرۇشنى تەشەببۇس قىلدى. ياڭ زېڭشىڭ كەسكىن رەت قىلدى ۋە ئەمەلدىن قالدۇرۇشقا بۇيرۇق قىلدى.

1913_ يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 2_ يىلى)

1_ ئاينىڭ 10_ كۈنى دوتەي تەپتىشكە ئۆزگەرتىلدى. ۋاڭ شۈزىڭ قەشقەر تەپتىشلىكىدىن قېلىپ، شىنجاڭ ئوردا ئىشلار مەھكىمە باشلىقى بولدى.

1_ ئاينىڭ 28_ كۈنى، ياڭ زەنشۇ ئىلىدىن قەشقەرگە كەلدى، قۇرۇقلۇق ئارمىيە جۇڭجياڭ (كەپتاۋۇل) ئۇنۋانى بىلەن قەشقەرنىڭ ياساۋۇل بېگى، تاشقى مۇناسىۋەت ئالاھىدە خادىمى بولدى.

1_ ئاينىڭ 30_ كۈنى، روسىيە كېنېراللىرىدىن سونىدېس قازاق ئاتلىق قوشۇنىدىن مىڭدەك ئادەمنى، توپچىلار قىسمىدىن 500 دەك ئادەمنى باشلاپ قەشقەرگە كەلدى. ئاي ئاخىرىغىچە روسىيىنىڭ قەشقەردىكى قوشۇنى 3000 دىن ئاشتى. قەشقەر ۋىلايىتىدىن

ۋاڭ بىڭكۆن روسىيە تەرەپ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ، ئۇلار-
نى ئەسكەر چېكىندۈرۈشكە كۆندۈردى ھەمدە يول بويى
جۇڭگو قوشۇنلىرى قوغداپ ئۇزىتىپ قويۇشقا ماقۇل
بولدى .

2- ئاينىڭ 28- كۈنى، ياڭ زەڭشۇ تاشقى مۇئاسىۋەت
مىنىستىرلىكىگە چىزدىيە كەنتىدە يۈز بەرگەن ۋەقەنىڭ
ئەينىنى تېلېگراممىا بىلەن يەتكۈزدى ھەمدە قەشقەردە
سوت ئېچىپ بۇ ئەنزىنى سوتلىدى . روسىيە كونسۇلى
يولسىز چاتاق چىقىرىپ سوتلاشنى ئۈزۈپ قويدى.

3- ئاينىڭ 5- كۈنى ، ۋاڭ بىڭكۆن قەشقەرنىڭ مۇ-
پەتتىشى بولدى . روسىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇ-
لى ۋاڭ بىڭكۆنگە نوتا يەتكۈزۈپ: جۇڭگو - روسىيە داۋ-
شىن بانكىسى ھازىر تىللا قويۇۋاتىدۇ (ئاساسلىقى بەش
خىل پۇل بار ئىكەن)، ئومۇمىي سانى 8 مىليون سەردىن
9 مىليون سەرگىچە . مۇشۇ يىلىنىڭ 1- ئېيىدىن باشلاپ ،
ئومۇمەن جۇڭگو ئەمەلدارلىرى ، سودىگەرلىرى قەشقەر ،
ئىلى ، تارباغاتاي ئۈچ شۆبە بانكىدا تىللاغا تېگىشىپ
ساقلاپ قويسا بولىدۇ ، دېگەن . ياڭ زېڭشىڭ تېلېگراممىا
ئارقىلىق گوۋۇيۈەنگە مەلۇم قىلىپ تەستىقلاتمىغان.

4- ئاينىڭ 1- كۈنى ، قاتناش مىنىستىرلىكى مەم-
لىكەت بويىچە تېلېگراف ئىدارىلىرىنى تەكشۈرۈپ بېكىت-
كەندە قەشقەر 2- خىلدىكى B دەرىجىلىك تېلېگراف ئىدا-
رىسى بولغان ، كونىشەھەر ناھىيىسى 3- خىل B دەرىجە-
لىك تېلېگراف ئىدارىسى بولغان .

4- ئاينىڭ 26- كۈنى ، جاڭ چۇشەن قەشقەر كونا-
شەھەر كۆرەسىنىڭ باش دىۋان ياردەمچىلىكىگە

يۆتكەلگەن .

5 ـ ئايىنىڭ 6 ـ كۈنى، جۇۋ چىردې ۋەزىپىسىدىن ئايرىلىپ، جاڭ يۈگۈچىڭ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئامبال ـ لىقىغا تەيىنلەنگەن .

7 ـ ئايىنىڭ 1 ـ كۈنى، لى شى كونىشەھەر ناھىيە ـ سىنىڭ ئامباللىقىغا يۆتكەلدى . شۇ ئايدا، قەشقەر ھەر ساھە خەلقى جۇۋ جىيارۇينى كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئام ـ باللىقىغا سايلاپ لى شىنى قالدۇرۇۋەتتى . ياڭ زېڭشىڭ ئۇققاندىن كېيىن 8 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى بۇيرۇق چۈشۈ ـ رۈپ دېموكراتىك سايلام ئېلىپ بېرىشنى مەنئى قىلدى . جۇۋ جىيارۇيمۇ ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلىنىپ، لى شى ئام ـ باللىقنى قىلىۋەردى .

8 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى، ۋاڭ بىڭكۈننىڭ ۋەزىپىسى ئېلىنىپ، جۇرۇيچى مۇۋەققەت تەيىنلەش بولدى .

8 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى، ياڭ زېڭشۇ بىر نەچچە ئاي ۋەزىپە ئۆتەپلا ياڭ زېڭشىڭ تەرىپىدىن مەجبۇرىي ۋەزىپىسىدىن ئايرىۋېتىلىپ، ياڭ دېشىڭ قەشقەرنىڭ مۇ ـ ۋەققەت ياساۋۇل بېگى بولۇشقا بۇيرۇق كەلدى .

9 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى، جۇرۇيچى ۋەزىپىسىدىن قال ـ دۇرۇلۇپ، جاڭ يۈگۈچىڭنىڭ قەشقەرنىڭ مۇۋەققەت تەيى ـ نىشى بولۇشىغا بۇيرۇق كەلدى .

9 ـ ئايدا، سېتەمىن 3 ـ قېتىم ئوتتۇرا ئاسىيانى كې ـ زىپ تەكشۈرۈپ قەشقەرگە كەلدى، كېيىنكى ئاينىڭ 9 ـ كۈنىگە بارغاندا قەشقەردىن ئايرىلىپ مارالبېشىغا كەتتى .

10 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى، قەشقەر كونىشەھەرگە تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەن نەچچە مىڭ روسىيە ئەسكەرلىرىنىڭ

كۆپ قىسمى قايتتى، پارتلىتىۋېتىلگەن يارباغ دەرۋازىسى روسىيىلىكلەر تەرىپىدىن ياساپ بېرىلدى.

12-ئاينىڭ 20-كۈنى، بېيجىڭ ھۆكۈمىتى قات-ناش باشلىقى جۇ زىچى روسىيىنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق ئەلچىسى كوپېنسكى بىلەن بېيجىڭدە «جۇڭگو-سوۋېت سىم-لىرىنى ئەركەشتامدا ئۇلاش شەرتنامىسى» نى ئىمزالاپ، غەربىي قىسىم چېگرىلىرىنىڭ تېلېگراف سىملىرىنى ئۇلاپ جۇڭگو-قەشقەر بىلەن روسىيە چېگرىسى ئىچىدىكى ھەر قاي-سى جايلارنىڭ باردى-كەلدى تېلېگرامما ئالاقىسىنى يەت-كۈزۈشكە قولايلىق شارائىت يارىتىشنى بەلگىلىگەن.

شۇ يىلى، قەشقەر تەپتىشى بىلەن ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى بىرلىكتە چېگرا ئىچى-دىكى ئەنگلىيە پۇقرالىرىنى ئېنىقلىدى، ھەقىقىي ئەن-گلىيە پۇقرالىرىغا گۇۋاھنامە تارقىتىپ بېرىپ ئەنگە ئالدى؛ ئومۇمەن پاسپورتى بولمىغان ۋە جۇڭگو تەرەپتىن چېگرى-دىن كىرىشكە گۇۋاھنامە بەرگەنلەر تىزىملانمىدى.

1914-يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 3-يىلى)

4-ئاينىڭ 1-كۈنى، شياۋ جيەنجاڭ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئادبېلى بولدى.

5-ئاينىڭ 6-كۈنى، روسىيە، ئەنگلىيە سودى-گەرلىرى قەشقەر سودا مۇئامىلە ئىدارىسىغا بېرىپ گۇ-ۋاھنامە ئالماي، ئەنگلىيە-روسىيە تەرەپ شاگىرتلىرى قالايمىقان تارقىتىپ بەرگەن بېلەتلەرنى مال يۆتكەش ئاساس قىلىۋالغانلىقتىن، ياڭ زېڭشىڭ جاڭ يۈگىچىڭغا تېلېگرامما بېرىپ: روسىيە، ئەنگلىيىلەرنىڭ قەشقەردە

تۆرۈشلۈق كونسۇللىرى بىلەن كۆرۈشۈپ، چەت ئەل سودى-
گەرلىرىنىڭ ئۇششاق بېلەتلەر بىلەن چېگرىدىن كىرىپ سودا
قىلىشىنى مەنئى قىلىشنى، يەرلىك باج ئىشلىرىنى داۋام-
لاشتۇرۇشنى بۇيرىدى.

5-ئاينىڭ 23-كۈنى، قەشقەردىكى تەپتىش يەنە
دوتەيگە ئۆزگەرتىلدى.

6-ئاينىڭ 10-كۈنى، جاڭ يۈكچىڭ قەشقەرنىڭ
مۇۋەققەت دوتەيى بولۇشقا بۇيرۇق كەلدى.

7-ئايدا، ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق باش
كونسۇلى ماجىيې ھەر قايسى يەرلەردىن قەشقەرگە كەل-
گەن 651 نەپەر جۇڭگولۇقنى قىزدىتتۇرۇپ قانۇنسىز ھالدا
ئەنگلىيە دۆلەت تەۋەلىكىگە كىرگۈزدى.

10-ئاينىڭ 9-كۈنى، ياڭ زېڭشىڭ كۇچار ئامبىلى ما-
شاۋۇۋغا تېلېگىرامما يوللاپ قەشقەردىكى كېلاۋخويچىلارنىڭ
كاتتىبېشى بىيەن يۈڭفۇنى قاتتىق نازارەت قىلىشنى بۇي-
رىدى.

10-ئاينىڭ 17-كۈنى، ياڭ دېشىڭ قوروقلۇق ئار-
مىيە مايورى ئۇنۋانى بىلەن قەشقەرنىڭ ياساۋۇل بەگلى-
كىگە، قوشۇمچە قەشقەر قوروقلۇق ئارمىيەلۇيجاگۇلمىقىغا رە-
سمىي تەيىنلەندى.

11-ئاينىڭ 11-كۈنى ياڭ زېڭشىڭ قەشقەر دوتەيى-
گە كۆرسەتمە بېرىپ، ئۇنىڭ ھەر قايسى چەت ئەل كىرازى-
دانلىرىنىڭ يايلاقلاردا بېقىۋاتقان بارلىق چارۋىلىرىغا
بەلگىلىمە بويىچە باجنى تولۇق تاپشۇرۇشنى بىلدۈرۈشنى
بۇيرىدى.

12-ئاينىڭ 22-كۈنى، ياڭ زېڭشىڭ تېلېگىرامما ئە-

ۋەتىپ، قەشقەردىكى كېلاۋخۇيچىلارنىڭ ئەمەلدارلىرىنى ئۆل-
تۈرمەكچى بولغان ئەنزىدىكى ئاساسلىق جىنايەتكار. چىن-
دىكۇگنىڭ گەنسۇدىكى ئەسلى يۇرتىدا زەمبىرەك بىلەن ئې-
تىپ ئاشلىنىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى.

مۇشۇ يىلدا، قەشقەر كونىشەھەردە داۋاملىق تۇرۇ-
ۋاتقان روسىيە ئەسكەرلىرى 2000 غا، زەمبىرەكى ئونغا يېتەت-
تى؛ ھىندىستاننىڭ تۇرۇۋاتقان ئەسكىرى 1000 نەپەر ئىدى.

قەشقەردىن چىقىرىلغان ماللارنىڭ قىممىتى 2 مىليون
870 مىڭ يۈەن، كىرگۈزۈلگەن ماللارنىڭ قىممىتى 2 مىليون
830 مىڭ يۈەن بولغان.

1915- يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 4- يىلى)

1- ئاينىڭ 6- كۈنى، ياڭ زېڭشىڭ سابىق قەشقەردو-
تەيى ۋاڭ بىڭكۈننى يېڭىسارنىڭ جەنۇبىنى تا خوتەنگىچە
كۆزدىن كۆچۈرۈپ چىقىشنى، قەشقەر دوتەيى جاڭ يۇڭچىڭ-
نى كونىشەھەر، يېڭىشەھەر، پەيزاۋات، مارالبېشى قاتارلىق
جايلارنى كۆزدىن كۆچۈرۈپ چىقىشقا ئەۋەتتى.

4- ئاينىڭ 5- كۈنى، روسىيە پۇقراسى ئابدۇ قاتار-
لىقلار ئەنجاندىن قەشقەرگە كېلىپ ئۇيغۇر پۇقرا رەھىم-
ھاجىنىڭ ئىگىدارلىقىدىكى زېمىننى ئەسلىدە بىزنىڭ ئى-
دى، دەپ تۇرۇۋالغان، ھەم ئىسپاتى يوق ئەھۋالدا دەۋا
قىلىپ زورلۇق بىلەن ئىگىلىۋالغان. ياڭزېڭشىڭ جاڭ يۇڭ-
چىڭغا كۆرسەتمە بېرىپ يوللۇق ئالا قىلىنىشىنى بۇيرىغان.
7- ئاينىڭ 26- كۈنىگە كەلگەندە يەنە بىر قېتىم جاڭ دو-
تەيگە تېلېگرامما ئەۋەتىپ، روسىيە پۇقراسىنىڭ جۇڭگو زې-
مىننى مۇتەھەملىك بىلەن ئىگىلىۋالغانلىقىنى قەتئىي رەت

قىلىشنى، ئاخىرىغىچە چىڭ تۇرۇشنى بۇيرىغان.

5- ئاينىڭ 28- كۈنى، قەشقەر ياساۋۇل بېگى ياڭ دېشىڭ جۇڭجىياڭ (كەپتاۋۇل) ئۇنۋانىغا كۆتۈرۈلدى؛ شۇ يىلى 8- ئاينىڭ 8- كۈنى قەشقەردە تۇرۇشلۇق روسىيە كونسۇلىنىڭ روسىيە ھۆكۈمىتىنىڭ پەرمانىغا بىنائەن ياڭدېشىڭغا كۆمەر يولتۇز ئوردېنى تەقدىم قىلىشىغا رۇخسەت قىلىندى.

5- ئاينىڭ 29- كۈنى، ياڭ زېڭشىنىڭ قەشقەر دوتەيىگە خەلققە ماتا سېلىقى چېچىشتەك ئىشلارنى قاتتىق تەكشۈرۈپ مەنئى قىلىشنى بۇيرىدى.

5- ئاينىڭ 31- كۈنى، ئېتىمىن تۇرپاندىن قەشقەر كونىشەرگە قايتىپ كەلدى، 7- ئاينىڭ 6- كۈنىگە كەلگەندە قولغا كىرگۈزۈۋالغان 182 چوڭ ساندۇق مەدەنىي يادىكارلىقلارنى ئېلىپ، ئۇلۇغچات ئېغىزى ئارقىلىق چىقىپ دۆلىتىگە قايتىپ كەتتى.

8- ئاينىڭ 1- كۈنى، ياڭ زېڭشىنىڭ قەشقەر دوتەيىگە ئەنگلىيە، روسىيە دۆلەتلىرىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇللىرى بىلەن ئۇچرىشىپ، جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى چەت ئەل پۇقرالىرىنى ئوغرىلىقچە ئەپيۇن تېرىشقا يول قويماسلىقنى بۇيرىدى.

8- ئاينىڭ 20- كۈنى، ياڭ زېڭشىنىڭ قەشقەر دوتەيىگە روسىيە كونسۇلى بىلەن ئۇچرىشىپ جۇڭگو يايلاقلىرىنى ئىگىلەپ تۇرغان روسىيە پۇقرالىرىنىڭ يايلاق بېجىنى چوقۇم تاپشۇرغۇزۇشنى بۇيرىدى.

9- ئاينىڭ 4- كۈنى، ماشاۋۇ كۇچاردىن كونىشەھەر ناھىيىسىگە ئامبال بولۇپ كەلدى.

9 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى، قەشقەر ۋىلايىتىگە تەۋە ئۈستۈن ئاتۇش كەنتىدە ئۇر كىيىلىك ئەخمەتنى مەكتەپكە كېلىپ «قۇرئان كەرىم» دىن، قوشۇمچە مەدىنىيەتنى ۋە ھېسابتىن دەرس ئۆتۈشكە تەكلىپ قىلغاچقا، ياڭ زېڭشىنىڭ: بۇنىڭدىن كېيىن جۇڭگولۇقنى دەرس سۆزلەشكە تەكلىپ قىلىش، تۇر-كىيىلىكنى مەڭگۈ دەرس ئۆتۈشكە تەكلىپ قىلىشقا رۇخسەت قىلماسلىققا بۇيرۇق چۈشۈردى.

9 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى، روسىيەنىڭ قەشقەردە تۇرۇش-لۇق كونسۇلى مىشكىن جاڭ دوتەيگە نوتا تاپشۇرۇپ، روسىيە پۇقرالىرىنىڭ جۇڭگو زېمىنىدا مال باققاندا جۇڭ-گو پۇقرالىرىغا ئوخشاش يايلاق بېجىنى بەردەك تولۇق تاپ-شۇرۇشقا قوشۇلدى.

12 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى، ياڭ زېڭشىنىڭ يېقىن سىر-دىشى، خۇيزۇ قوشۇننىڭ چېرىك بېشى مافۇشىڭ بۇيرۇققا بىنائەن 20 نەچچە باتالىيون ئەسكەرنى كۆچۈپ باشلاپ قەشقەرگە كەلدى، 6 ـ كۈنى، سابىق ياساۋۇل بېگى ياڭ دېشىڭ تامغۇ، ئالاقە ماتېرىياللارنى تاپشۇردى. 15 ـ كۈ-نى، ياڭ دېشىڭ ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلدى؛ مافۇشىڭنىڭ قەشقەرنىڭ ياساۋۇل بېگى بولغانلىق بۇيرۇقى چىقىپ، قەش-قەر يېڭىشەھەردە تۇردى. ئوغلى ماجىۋ دوتەي ياردەمچى-لىككە بەلگىلىنىپ، كونىشەھەردە تۇردى. شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا ياڭ زېڭشىنىڭ يەنە ئىنىسى ياڭ زېڭبىڭنىڭ قەش-قەرگە كېلىپ مۇۋەققەت دوتەي بولغانلىقى ھەققىدە بۇي-رۇق چىقاردى.

12 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى، قەشقەر ۋىلايىتىگە تەۋە قا-غىلىقتىكى روسىيە سودىگەرلىرى ياقۇببەگنىڭ ۋاقتىدا تار-

قىلىپ بەرگەن خەتكە ئاساسەن جۇڭگو پۇقرالىرى بىلەن يالاق تالىشىپ مەجبۇرىي ئىجارە ئالغاچقا يالاڭ زېمىنلىك جاڭ دوتەيگە تېلېگرامما بېرىپ، روسىيە كونسۇلى بىلەن قائىدىلىنىك يوسۇندا كەسكىن ئۇچرىشىشقا تىرىشىشنى، جۇڭگو ھۆكۈمىتىنىڭ بۇزۇنىقى ئاسىيلارتا رقاتقان ئىسپاتلارنى قەتئىي ئېتىراپ قىلمايدىغانلىقىنى ئېيتىشنى بۇيرىدى.

1916 - يىلي (جۇمھۇرىيەتنىڭ 5 - يىلى)

2 - ئاينىڭ 6 - كۈنى، ۋاڭ مىنچۈەن ياڭ شىڭۋۇنىڭ ئورنىغا قەشقەر كونىشەھەر كۆرە بېگى ياردەمچىسى بولدى (2 - يىلى 9 - ئايدا ماشاۋ ئىز باستى).

3 - ئاينىڭ 17 - كۈنى، سابىق شىنجاڭ مەمۇرىي ئېشلار نازارىتىنىڭ نازىرى شۆشەن جاڭ يۈچېنىڭ ئورنىغا قەشقەرگە مۇۋەققەت دوتەي بولدى.

4 - ئاينىڭ 13 - كۈنى، سىماۋنىرۇن شېي دېخېينىڭ ئورنىغا قەشقەر كونىشەھەر كۆرەسىنىڭ باش دىۋان ياردەمچىسى بولدى.

5 - ئاينىڭ 22 - كۈنى، قەشقەر ياساۋۇل بېگى مافۇشىڭغا قۇرۇقلۇق ئارمىيە جۇڭجياڭى ئۇنۋانى بېرىلدى. 6 - ئاينىڭ 4 - كۈنى رەسمىي تەيىنلىنىش بۇيرۇقىنى تاپشۇرۇۋالدى.

6 - ئايدا، روسىيە پېتېربورگ كانچىلىق مەكتىپىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى موسكاتوۋ ئىمپېرىيە كانچىلىق ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ ھەۋەتىشى بىلەن قەشقەرگە كېلىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى.

8 - ئايدا روسىيىگە تەۋە ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقى ئەسـ
كەر ئېلىشقا قارشى قوزغىلاڭ كۆتەردى، ئـون نەچچە مىڭ
ئادەم قېچىپ قەشقەر چېگرىسىغا كىرىۋالدى.

9 - ئاينىڭ 13 - كۈنى، ياڭ زېڭشىڭ قەشقەردىكى شۇ
دوتەيگە تېلېگرامما بېرىپ: روسىيە كونسۇلى مىشكىن،
مۇئاۋىن كونسۇل شى جىلىلەر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ چېگـ
رىغا يېقىن جايغا روسىيە مۇساپىرلىرىنى يىغىۋېلىشنى
بۇيرىدى.

10 - ئايدا، ئەينى ۋاقىتتىكى چېرنىيە ۋە قەسىنىڭ ئۆـ
چىنى ئېلىش ئۈچۈن روسىيە ئەسكەرلىرى قەشقەرگە تاجاـ
ۋۇز قىلىپ كىرىپ، 500 دىن ئارتۇق ئۇيغۇر پۇقراسىنى
ئۆلتۈردى؛

12 - ئاينىڭ 31 - كۈنى، جاڭ سەيتىنىڭ چىن يىلىن
تۇرىنغا قەشقەر كونشەھەر ئوتتۇرا كورەسىنىڭ ياردەمچى
تۇرۇن باسار سانغۇنى بولدى.

1917 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 6 - يىلى)

1 - ئاينىڭ 8 - كۈنى، ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇـ
رۇشلۇق باش كونسۇلى ماجىيې خەت - ئالاقە پونكىتىنى
قوغداش باھانىسى بىلەن، كانجۇتنىڭ كاتتىبېشىنى 15 ئادەمـ
نى باشلاپ بىزنىڭ چېگرا پونكىتىمىزغا تۇرۇشقا ئەۋەتتى.
ياڭ زېڭشىڭ تېلېگرامما يوللاپ ئۇلارنىڭ چېكىنىپ
كېتىشىنى بۇيرىدى.

1 - ئاينىڭ 13 - كۈنى، جۇرۇيچى قەشقەرگە دوتەي
بولدى. كېلىشتىن بۇرۇن ياڭ زېڭشىڭنىڭ مۇۋەققەت بولۇپ
تۇرۇشىنى بۇيرىدى.

1 ـ ئايدا، روسىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلى مافۇشىڭنى ئۇچتۇرپانغا ئەۋەتىپ روسىيە ئارمىيىسىگە ھەمكارلىشىپ ئاسىيلار كاتتىبېشىنى تۇتۇپ بېرىشكە تەكلىپ قىلسا ياڭ زېڭشىڭ رۇخسەت قىلمىدى. روسىيە مۇئاۋىن كونسۇلى شى جىلى قارا كۆل ئەمەلدارلىرى بىلەن 60 نەپەر ئاتلىقنى ئېلىپ چېگرىدىن ئۆتۈپ ئاقسۇغا بېرىپ قاچقانلارنى تازىلىدى.

2 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى، لۇدىيەنكۈي ماناشۋۇنىڭ ئورنىغا كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئامبىلى بولدى (4 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى ئىش ئۆتكۈزۈشۈپ بولغان).

2 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى، ياڭ زېڭشىڭ مافۇشىڭغا تېلېگرامما بېرىپ، روسىيىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلىغا: روسىيە ئەسكەرلىرى مۇساپىرلارنى ھىمايە قىلىپ چېگرىدىن چىقىرىۋېتىشنى، جۇڭگو چېگرىسى ئىچىدە ئاسىيلار كاتتىبېشىنى تۇتۇشقا بولمايدىغانلىقىنى يەتكۈزۈپ قويۇشنى بۇيرىدى.

2 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى، ئالدىنقى يىلى قەشقەرگە قېچىپ كەلگەن روسىيە مۇساپىرلىرىدىن 1100 ئائىلە، 20 مىڭدىن ئارتۇق ئادەم، 200 مىڭ تۇياقتىن كۆپرەك چارۋا بىلەن بىرگە دۆلىتىگە قايتۇرۇۋېتىلدى. ياڭ زېڭشىڭ تېلېگرامما يوللاپ، روسىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلى مىشكىننى تارتۇقلاشنى تەكلىپ قىلدى، مەزكۇر كونسۇل ئۇچرىشىش ئىشلىرىدا ئادىل ئىش قىلغان، شۇڭا ئەتىۋارلاپ 2 ـ دەرىجىلىك جىياخې ئوردېنى تەقدىم قىلىشنى تەكلىپ قىلدى.

5 ـ ئايدا، مابەيلىن قەشقەر كونىشەھەر كۆرەسىنىڭ

رسول قاراۋۇل مىكىبىشى بولدى.

6 - ئاينىڭ 5 - كۈنى، يالڭ زېڭشىنىڭ قەشقەر دوتەيى جۇ رۇيچىڭگە: قەشقەردىن روسىيىگە تەۋە ئوش، ئەنجانغا بېرىپ ئىشلەمچىلىك قىلىدىغان جۇڭگو مۇھاجىرلىرىنىڭ تاپقان كىرىمى قورساق بېقىشقا يەتمەيتتۇ، بۇنىڭدىن كېيىن چەتكە چىقىپ ئىشلەيدىغانلارنىڭ سانىغا چەكلىمە قويۇشنى بۇيرىدى.

6 - ئايدا، قەشقەرنىڭ ھەر قايسى ناھىيىلىرىدە تارقىلىپ چىققان كېسەللىكلەر ئەۋج ئېلىپ كېتىپ، ئۆلگەنلەر بىر ناھىيىدە كۆپ بولغاندا نەچچە ئون مىڭ، ئاز بولغاندا 10 مىڭ ئەتراپىدا بولدى. بەزىلەر پۈتۈن ئائىلە بويىچە ئۆلۈپ كەتتى. ئۆلكە شەھەردىن ئۈچ دوختۇر ئەۋەتىپ ئاپەت ئېغىر بولغان خوتەنگە باردى.

7 - ئاينىڭ 23 - كۈنى، ماجۇڭيىڭنىڭ قەشقەر كونا شەھەر ئۆك قاراۋۇل مىكىبىشى بولۇشقا بۇيرۇق چىقتى.

12 - ئايدا، تاشقورغان ناھىيىسىدە ئەنگلىيە مۇھاجىرى مەمەت بىلەن نەبزۇللا ئىككىسىنىڭ ئوغۇرلۇقچە 22 بولاق ئەپيۇنىنى ئەككىرگىنى تەكشۈرۈپ تۇتۇلدى. قەشقەر كونا شەھەرگە يالاپ ئەكىلىپ چوڭ كوچىدا كۆيدۈرۈلدى. ئەپيۇن جىنايەتچىسى ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلىنىڭ ئۆزىنىڭ جازالىنىشىغا تاپشۇرۇپ بېرىلدى. 25- كۈنى، يالڭ زېڭشىنىڭ جۇ دوتەيگە تېلېگرامما ئەۋەتىپ، ئەنگلىيە كونسۇلىغا نوتا تاپشۇرۇپ، ئەنگلىيىگە تەۋە يەرلىك ئەمەلدارلىرىغا قارىتا ھۆججەت چۈشۈرگۈزۈپ، ئەپيۇننىڭ چېگرىدىن كىرىشىنى قەتئىي مەنئى قىلىشنى تەلەپ قىلىشنى بۇيرۇلدى.

شۇ يىلدا، شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ قەشقەر كونىشەھەردىن ئەركەشتامغىچە بولغاق تېلېفون، تېلېگرامما مەخسۇس لىنىيىسىنى ئۆزىمىز تارتىپ پۈتكەنىدى، بۇنىڭ بىلەن جۇڭگو-قەشقەر بىلەن روسىيە ئوتتۇرىسىدىكى تېلېگرامما بىۋاسىتە يەتكۈزۈلىدىغان بولغان.

قەشقەردىكى چوڭ سودىگەر ئۆمەرباي كونىشەھەر يارباغ دەرۋازا سىرتىدا قۇرغان پاختا زاۋۇتى روسىيىلىك بىر تېخنىكنى ياللاپ ئىشلەتكەن؛ زاۋۇتتا سۇ كۈچى بىلەن ھەرىكەتلىنىدىغان تۆت ماشىنا بولۇپ ھەر بىرى كۈنىگە 12 مىڭ جىڭ پاختا چىقىرالايتتى. تىيەنجىنلىك سودىگەرلەر بۇ زاۋۇتنىڭ يېنىدا تۆگشىڭخې سودا بانكىسىنى ئاچقان.

كېرمانىيىلىك شېرمېرنىڭ شۇنغا بانكىسى قەشقەر كونىشەھەردە ماگىزىن ئېچىپ تېرە، ئۈچەي سېتىۋېلىپ يېرىم مەھسۇلات قىلىپ تەييارلاپ كېرمانىيىگە ئېلىپ كېتەتتى؛ ئاندىن مىلىچ مال، ئويۇنچۇق قاتارلىقلارنى توشۇپ كېلەتتى.

قەشقەرنىڭ ئېكسپورتى 1 مىليون 310 مىڭ يۈەنگە، ئىمپورتى 4 مىليون 750 مىڭ يۈەنگە يەتكەن.

قەشقەر دوتەيى جۇ زۇيىچى ئىمبراھىم ئاخۇننى تاشكەنت بىلەن ئالاقىلاشقۇچى قىلىپ بېكىتىپ ئەنجاندىكى جۇڭگولۇق سودىگەرلەر باشلىقى ئابدۇللا، ئوشتىكى جۇڭگولۇق سودىگەرلەر باشلىقى مامۇت، نارىندىكى جۇڭگولۇق سودىگەر باشلىقى مىرياقۇپ ھەممە تۈركىستان تەكشۈرگۈچىسى، قوشۇمچە قەشقەر ۋىلايەتلىك مەھكىمە باش تەرجىمانى لەي خاۋ قاتارلىقلار بىلەن بىرگە روسىيە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ھەر قايسى شەھەرلەرگە ئەۋەتىپ جۇڭگو مۇھاجىرلى-

رىنىڭ زىيانلىنىش ئەھۋالىنى تەكشۈرتكۈزدى؛ ئۇلار روسىيە-
تەرەپ بىلەن قائىدىلىنىك تالىشىپ، جۇڭگو مۇھاجىرلىرى-
نىڭ روسىيىدىكى مەنپەئەتىنى جەھلى بىلەن قوغداپ، روسىيە-
تەرەپنى خاتالىقنى گەدىنىگە ئېلىپ تۆلەپ بېرىشكە مەج-
بۇر قىلدى. ياڭ زېڭشىنىڭ تېلېگرامما يوللاپ ئېبراھىم ئا-
خۇنغا 7 - دەرىجىلىك جىياخې ئوردېنى بېرىشنى، قالغان-
لارنىمۇ ئايرىم - ئايرىم مۇكاپاتلاشنى تەكلىپ قىلدى؛
يەنە قەشقەردىكى جۇدوتەينى روسىيىنىڭ قەشقەردىكى كون-
سۇلىغا نوتا تاپشۇرۇپ، مەسئۇلىيەتنى سۈرۈشتۈرۈپ تۆ-
لۇتۇشنى بۇيرىدى ھەمدە ئەھۋالغا ئاساسەن بېيجىڭغا
يوللاپ روسىيە ئەلچىسى بىلەن كېسىشىپ ئۇچراشتى.

1918 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 7 - يىلى)

2 - ئاينىڭ 4 - كۈنى، ياڭ زېڭشىنىڭ قەشقەر ۋىلايە-
تىدىكى قاراشلىق جايلارغا ئەمر قىلىپ تۈزۈپ چىقىلغان يې-
پەك ئىشلەش ھەققىدىكى قوللانمىنى خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە
تەرجىمە قىلىپ ئېلان قىلىشنى، چوقۇم شۇ بويىچە ئىجرا
قىلىشنى بۇيرىدى. بۇ قوللانما ئەتىيازلىق ۋە يازلىق،
كۈزلۈك يىپەك ئىشلەش ئىككى خىل ئۇسۇلىنى ئىچىگە ئالغان.

2 - ئاينىڭ 18 - كۈنى، ياڭ زېڭشىنىڭ بېيجىڭغا تې-
لېگرامما يوللاپ، روسىيىدىن جۇڭگو - قەشقەرگە بارىدىغان
پاسپورتنى بىردەك توختىتىۋېتىشكە رۇخسەت قىلىشنى ئىل-
تىجا قىلغان.

3 - ئاينىڭ 31 - كۈنى، قەشقەر ياساۋۇل بېگى ما-
فۇشىڭغا قۇرۇقلۇق ئارمىيە شاڭجياڭ ئۇنۋانى قوشۇلدى.

6 - ئاينىڭ 20 - كۈنى، ياڭ زېڭشىنىڭ تاشقى مۇنا-

سوۋېت مىنىستىرلىكىگە ئىلگىرىمۇ جاۋاب قايتۇرۇپ، روسىيە ئەلچىسىگە روسىيە سودىگەرلىرىنىڭ قەشقەردە زاۋۇت قۇرۇپ مال ئىشلەش ئىلتىماسىنى رەت قىلىشىنى ئۆتۈندى.

6 - ئاينىڭ 27 - كۈنى، ئەنگلىيىلىك بىرلىلى 28 ئادەم ۋە 80 ئۇلاغ يۈكنى ئېلىپ قەشقەرگە كەلمەكچى بولغان، يۈكنىڭ ئىچىدە كۆپرەكى ھەربىي كىيىم - كېچەك بار ئىدى ھەمدە 30 نەچچە مۇھاپىزەتچى بىرگە كەلمەكچى ئىدى. ياڭ زېڭشىنىڭ تاشقى مۇناسىۋەت مىنىستىرلىكىگە تېلېگراممى ئەۋەتىپ، ئالاقىلىشىپ توسۇشنى ئۆتۈندى.

8 - ئاينىڭ 5 - كۈنى، روسىيىنىڭ ئىچكى قىسمى مالىمانىلىشىپ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق ئەلچىسى قايتىپ كەتكەن. ياڭ زېڭشىنىڭ جورۇيىچىغا بۇيرۇپ، بۇنىڭدىن كېيىن روسىيىدە تۇرۇشلۇق جۇڭگو مۇھاجىرلىرى زىيان - زەخمەتكە ئۇچرىسا جۇڭگولۇق شاڭيىلار يېقىن تۇرۇپ تۆلەپ بېرىشنى تەلەپ قىلسا بولىدىغانلىقى، يەنە بىر تەرەپتىن شۇ يەردىكى يەرلىك ئەمەلدارلار جۇڭگونىڭ روسىيىدە تۇرۇشلۇق كونسۇلى بىلەن ئۇچراشسا بولىدىغانلىقى ھەققىدە ئىجازەت بولدى.

8 - ئاينىڭ 8 - كۈنى، ئەنگلىيە بىر ئەترەت قوغداش ئەسكىرىنى ھىندىستاندىن ئەۋەتىپ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسىدا تۇرغۇزدى. بېيجىڭدىكى ئەنگلىيە ئەلچىسى تاشقى مۇناسىۋەت مىنىستىرلىكىگە جاۋاب قايتۇرۇپ، قەشقەرنىڭ بىخەتەرلىكى ئەسلىگە كەلگەندىن كېيىن دەرھال چېكىندۈرۈلىدۇ، دېدى.

8 - ئاينىڭ 12 - كۈنى، قەشقەردىكى ئۇيغۇر تايىنخان ئەسلى روسىيە مۇھاجىرى ئىكەن، قەشقەر كونىشەھەردە خانىقا ياساپتۇ؛ ئەمەتخەلپە يېڭىشەھەردە خانىقا ياساپ،

مەنئى قىلىنمىغۇ قايتىدىن ئېچىۋېتىلدۇ؛ شوخ ھەزرەتلىرىدە
كونىشەھەردىكى خانىقاسى 1500 ـ 1600 غىچە ئادەم سىغ-
دۇرالايدىكەن؛ جان قۇۋانىنىڭ كونىشەھەردە قۇرغان خا-
نىقاسى 7 ـ 8 يۈز ئادەم سىغدۇرالايدىكەن؛ يېڭىدىن قۇ-
رۇلغان خانىقالارغا ئەنگلىيە، روسىيە، تۈركىيە تەۋەل-
كىدىكى كىشىلەر سوقۇنۇپ كىرىۋاپتۇ، دېگەندەك خەۋەر-
لەرنى ئاڭلاپ، ياڭ زېڭشىڭ تەكشۈرۈپ پېچەتلەش ھەققىدە
بۇيرۇق چۈشۈرگەن.

10 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى، قاتناش مىنىستىرلىكى بى-
لەن ئەنگلىيە ماكىنىسى سىمسىز تېلېگراف ھەسسىدارلىق
شىركىتى لەنجۇ، ئۈرۈمچى، قەشقەر ئۈچ ئورۇندا سىمسىز
تېلېگراف ئاپپاراتى ئورنىتىش ھەققىدە دوگۋار تۈزگەن،
يىل ئاخىرى ئىش باشلىغان.

شۇ يىلى، ماجۇن لۇ دىيەنگۈي ئورنىغا كونىشەھەر
ناھىيىسىنىڭ ئامبىلى بولغان.

قەشقەرنىڭ ئېكسپورتى 1 مىليون 468 مىڭ 655 يۈەن،
ئىمپورتى 585 مىڭ 200 يۈەن بولغان.

1919 ـ يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 8 ـ يىلى)

2 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى، ياڭ زېڭشىڭ تېلېگرامما
ئارقىلىق جۇرۇيچېڭغا: ئەگەر روسىيە كوممۇنىستلىرى
ئادەم ئەۋەتىپ قەشقەر بىلەن سودا قىلىشنى تەلەپ قىلسا،
ئۇلارغا ئاق ئورۇس پاخشى ئەسكەرلىرىنى ۋە مۇساپىرلىرىنى
قاراۋۇلخانىلار قويۇپ بەرمەسلىكى كېرەك، دېگەن بۇيرۇق-
نى بەرگەن.

3 ـ ئايدا، قەشقەر يانساۋۇل بېگى مافۇ-

شىنىڭ 15 باتتالىيون ئەسكەر چىقىرىپ روسىيىگە ئەۋەتىپ ئاق ئورۇس قالدۇق باندىتلىرىغا ياردەملەشتۈرمەكچى بولغاندا ياڭ زېڭشىنىڭ تېلېگراممىسى ئەۋەتىپ توسقان.

6- ئاينىڭ 11- كۈنى، قەشقەرلىك ئۇيغۇر سودىگەر موختەر قاتارلىق 11 كىشى 11 ئاتنى مىنىپ سەككىز ئۇلاغ مالنى ئېلىپ تېكەس ساھىلىغا سودا قىلىشقا بارغان، مېڭىپ ئىلى دەرياسىنىڭ جەنۇبىدىكى خۇنخەي دېگەن يەرگە بارغاندا ئاق ئورۇس ئەسكىرى پروۋىسكىنىڭ قول ئاستىدا ئىشلەيدىغان باندىتلار ئۆلتۈرۈۋەتكەن، مال- مۈلۈك، ئات- ئۇلاغلىرى پۈتۈنلەي بۇلانغان.

7- ئاينىڭ 2- كۈنى، ياڭ زېڭشىنىڭ مافۇشىڭغا تېلېگراممىسى بېرىپ، مەيلى ئاق ئورۇسنىڭ پاخشى ئەسكىرى بولسۇن ياكى ئۆزىنى مۇساپىر دەۋالغانلار بولسۇن بىردەك توسۇپ چېگرىدىن كىرگۈزمەسلىك كېرەك. يەنە، روسىيىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلى قايتىپ كەتتى، مەيلى كونا- يېڭى پىرقىۋازلار بولسۇن بېيجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئالاقىسى بولمايدىكەن، ئېتىراپ قىلىنماسلىقى كېرەك، دەپ بۇيرۇق بەردى.

10- ئاينىڭ 18- كۈنى، روسىيىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلى قەشقەردىكى جۇدوتەيگە نوتا تاپشۇرۇپ، روسىيە كونا پىرقىسىنىڭ شياۋجياڭى موخانوپ قاتارلىق بىرنەچچە كىشى ئەركەشتام قاراۋۇلخانا ئارقىلىق قەشقەرگە كىرىپ قىشلىق كىيىم- كېچەك سېتىۋالماقچى، يول بەرسەڭلار، دېگەن. ياڭ زېڭشىنىڭ تېلېگراممىسى بېرىپ رەت قىلىشنى بۇيرىغان.

10- ئاينىڭ 25- كۈنى، موخانوپ بىرنەچچە يۈز

پاخشى ئەسكەرنى باشلاپ زورلۇق بىلەن قاراۋۇلخانىدىن
ئۆتمەكچى بولغان، ياڭ زېڭشىنىڭ تېلېگرامما بېرىپ، خەلق-
ئارا ئورتاق قانۇنغا ئاساسەن ئۇلارنى قورالسىزلاندۇرۇپ
چېگرىدىن كىرگۈزۈپ ئورۇنلاشتۇرۇشنى بۇيرۇغان ھەمدە
روسىيە تەرەپ بىلەن بەش ماددىلىق كېلىشىم ھاسىل قىلغان-
دىن كېيىن مېڭىشقا يول قويغان.

11 - ئاينىڭ 5 - كۈنى، ياڭ زېڭشىنىڭ بېيجىڭگە جىد-
دىي تېلېگرامما ئارقىلىق مەلۇم قىلىپ، ھەربىي ياراق تار-
قىتىشنى ھەمدە ئۇچتۇريان، كۇچاردىن قەشقەرگە ئاتلىق قو-
شۇن ماڭدۇرۇپ ئاق ئورۇس پاخشى ئەسكەرلىرىنى توسۇشنى،
چېگرا مۇداپىئەسىنى كۈچەيتىشنى تەلەپ قىلغان. كۇچاردىكى
ئورۇنباسار سانغۇن جاڭ سەيتىڭ، مارالبېشىلىق سەييارى
زەربىدار ياڭ شۈچى، تورغات قاراۋۇلخانا لىيەنجاڭى خې-
رۇيلىن قاتارلىقلار ئۆز قوشۇنلىرىدىكى ئاتلىق قىسمىنى
باشلاپ قەشقەرگە كەلگەن.

شۇ يىلى، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەرقايسى يۇرت بەگ-
لىرىنىڭ ۋەزىپە ئۆتەش مۇددىتىنىڭ ئالتە يىلدىن ئېشىپ
كەتمەسلىكى بەلگىلەندى. ئەركەشتام قاراۋۇلخانىدىكى رو-
سىيە تەرەپ باجگىرى بىر قېتىمدىلا قەشقەرلىك سودىگەر-
لەرنىڭ 338 ئۇلاغ مېلىنى، 150 مىڭ يۈەن روسىيە پۇلىنى
تۇتۇپ قالغان؛ يەنە، قەشقەرلىك ھەسەن موللامىنىڭ 120
مىڭ يۈەن روسىيە پۇلىمۇ مۇشۇ قاراۋۇلخانا تەرىپىدىن تۇ-
تۇپ قېلىنغان. قەشقەر دوتەيى جۇرۇيچى روسىيە تەرەپكە
نوتا تاپشۇرۇپ ئولۇق سانى بويىچە قايتۇرۇپ بېرىشنى تە-
لەپ قىلغان؛ روسىيىگە تەۋە ئوش، ئەنجان قاتارلىق جاي-
لاردىكى ئۇيغۇر مۇھاجىرلاردىن ئاچ - يالىڭاچ قالغانلار

1500 ـ 1600 گە يەتكەن، ياڭ زېڭشىنىڭ جۇرۋيىچىگە ئادەم ئەۋەتىپ 5 مىڭ سەر كۈمۈش ئېلىپ بېرىپ قۇتقۇزۇشنى ھەمدە مۇھاجىرلاردىن 500 نەپەرچىنى قايتۇرۇپ كېلىشنى بۇيرىغان. قايتىپ ئەركەشتامغا كەلگەندەيەنە روسىيە تەرەپتىن خالىغانچە ئاختۇرۇلۇپ تەگىمىسلىگەندىتا قالدۇرۇلغان. ئەنگلىيە قەشقەرگە ئالاھىدە ئەلچىلەر ئۆمىكى ئەۋەتىپ، جەنۇبىي شىنجاڭنى ئەنگلىيە سۆيۈرغاللىقىدىكى ھىندىستانغا قوشۇۋېلىش ئىمكانىيىتى بار ـ يوقلۇقىنى سىناپ باققان.

لۇدىيەنكۆي ماجۇڭيىڭنىڭ ئورنىغا كونىشەھەر داھىيسىگە ئامبال بولغان.

1920 ـ يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 9 ـ يىلى)

ئەتىيازدا، سوۋېت ئىتتىپاقى قەشقەر ۋە ئىلى چېگرى ئېغىزلىرىغا ۋەكىل ئەۋەتىپ شىنجاڭ بىلەن «سوۋېت ـ شىنجاڭ ۋاقىتلىق سودا ئالماشتۇرۇش كېلىشىمى» ئىمزالىغان؛ كېلىشىمدە مۇنداق بەلگىلەنگەن: بېجىرمەكچى بولغان سودا ئىشلىرى ئىلى بىلەنلا چەكلىنىدۇ، قەشقەرگە چېتىلماسلىقى كېرەك؛ قەشقەر بىلەن تاشكەنتتە ۋاقىتلىق سودا خادىمى ۋە ئۆچراشقۇچى تەسىس قىلىش ئىشى ۋاقىتىنچە سەل كېيىنرەك بېجىرىلىدۇ.

4 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى، خوتەن قاتارلىق شەھەرلەر قەشقەر ۋىلايىتىدىن ئايرىپ چىقىلىپ خوتەن ۋىلايىتى قۇرۇلغان.

7 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى، جىڭ شۇرېن كونىشەھەر داھىيىسىگە ئامبال بولغان (9 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى لۇدىيەنكۆي

بىلەن تاپشۇرۇپ ئۆتكۈزۈۋېلىشقان).

شۇ يىلى ئاق ئورۇس ئوفىتسېرى نازاروپ قوشۇن باشلاپ قېچىپ تورغات قاراۋۇلخانىسىغا كەلگەندە بىز تەرەپتىن توسۇۋېلىنىپ قايتۇرۇلغان.

1921 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 10 - يىلى)

3 - ئاينىڭ 16 - كۈنى، ياڭ زېڭشىنىڭ قەشقەردىكى جۇ دوتەيگە: 4 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ شىنجاڭدىكى بارلىق ئەنگلىيە سودىگەرلىرى روسىيىلىك سودىگەرلەرگە ئوخشاش ئىمپورت - ئېكسپورت بېجىنى تولۇق تاپشۇرۇش لازىم ھەمدە جامائەتكە ئاشكارىلاپ مۇشۇ يول بىلەن ھوقۇقنى قوغداپ قىلىش لازىم. ئېلىنغان چېگرا باج جاكىجا كۇدا روسىيە مېلىدىن ئېلىنغان باجقا ئوخشاش، شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ چېگرا مۇداپىئە ھەربىي راسخوتى قىلىنىدۇ. ھەمدە، ئاشقان قىسمى ئارقىلىق شىنجاڭ ئۆلكىسى تارقاتقان قەغەز پۇل يىغىۋېلىنىدۇ، دەپ بۇيرۇق بەرگەن.

11 - ئاينىڭ 1 - كۈنى، ياڭ جۇڭشىن كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ مۇۋەققەت ئامبىلى بولۇپ تەيىنلەندى.

شۇ يىلى، قەشقەر پوچتىخانىسى 1 - دەرىجىلىك پوچتىخانىغا كۆتۈرۈلۈپ، جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ پوچتا ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان مەركەزگە ئايلاندى.

1922 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 11 - يىلى)

1 - ئاينىڭ 3 - كۈنى، تۇگۇچىيۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئامباللىقىغا يۆتكەلدى.

5 - ئاينىڭ 1 - كۈنى، ۋېي چىڭيا ۋە تۇگۇچىيۇنىڭ

ئورنىغا ئامبال بولدى.

1923 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 12 - يىلى)

9 - ئاينىڭ 1 - كۈنى، چەن روبىن ۋېي چىڭياۋنىڭ ئورنىغا كونىشەھەر ناھىيىسىگە ئامبال بولدى.

شۇ يىلى ياساۋۇل بەگ مافۇشىڭ قەشقەر يېڭىشەھەردىكى ياساۋۇل بەگ يامۇلى ئىچىدە كاتتا كۆلەملىك خۇيزۇ مەسچىتى ياساتتى، بۇنىڭغا سەككىز يىل ۋاقىت كەتتى. مافۇشىڭنىڭ جېجياڭلىق خوتۇنى يۇرتىغا قايتىپ تۇغقان يوقلاپ بېيجىڭگە بېرىپ، ئارمىيە زومىگەرى ساۋكۇن بىلەن كۆرۈشكەن، ساۋكۇن مافۇشىڭغا يەتتە قىرلىق شەمشەر، بىر قۇر ھەربىي كىيىم تەقدىم قىلىپ ياڭ زېڭشىنىڭ ئىچىنى قايناتتىپ ئۆچمەنلىكىنى قوزغىغان.

1924 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 13 - يىلى)

يىل بېشىدا، مافۇشىڭ يېڭىشەھەر ۋە كونىشەھەر ناھىيىسىدىن 3 مىڭ ئەسكەر ئېلىپ ياڭ زېڭشىنىڭ ئۆزىنى قەستلىشىنىڭ ئالدىنى ئالدى. ياڭ زېڭشىڭ بۇيرۇق چۈشۈرۈپ ئۇچتۇرپان ناھىيىسىنىڭ ئامبىلى ماشاۋۇنى ئۈرۈمچىگە چاقىرتىپ تۇتۇق مەھكىمىنىڭ ئىچكەركى مەخپىي خانىسىدا پىلان تۈزۈپ، ئۇنىڭغا ئەسكەر باشلاپ قەشقەرگە بېرىپ مافۇشىڭنى باش ئەگدۈرۈشنى بۇيرىدى؛ يەنە پەرماندار ئي يىنىڭ، مەسلىھەتچى بېشى جاڭ زىچېڭلەرنى 12 باتالىيون ئەسكەر ئېلىپ ماشاۋۇغا ياردەملىشىشكە بۇيرىدى. 4 - ئاينىڭ 29 - كۈنى، ماشاۋۇ قىسىملىرى پەيزاۋاتقا كەلگەندە ئىككى يولغا بۆلۈنۈپ ماڭدى. بىر يول

كونىشەھەر ناھىيىسىگە ھۇجۇم قىلىپ مافۇشىڭنىڭ ئوغلى ما-
جۇۋۇنى ئېتىپ تاشلىدى؛ ماشاۋۇ ئۆزى بىر يول ئەسكەر-
نى باشلاپ يېڭىشەھەر ناھىيە شەھىرىنى ئېلىپ مافۇشىڭنى
تىرىك تۇتتى.

4 - ئاينىڭ 30 - كۈنى، ماشاۋۇ مافۇشىڭنى يېڭىشە-
ھەر ناھىيە شەھىرىنىڭ شىمالىي دەرۋازا سىرتىغا يالاپ ئا-
پىرىپ ئېتىۋەتتى.

6 - ئاينىڭ 10 - كۈنى، ياڭ زېڭشىنىڭ قەشقەر ياسا-
ۋۇل بېگى مافۇشىڭنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى تېلېگرامما ئارقى-
لىق بېيجىڭ ھۆكۈمىتىگە يەتكۈزدى.

شۇ يىلى، ياڭ زېڭشىنىڭ قەشقەردىكى ياساۋۇل بەگلىك
ئەمەلنى بىكار قىلىۋېتىپ، ھەربىي، مەمۇرىي ھوقۇقنى قەش-
قەر دوتەيىگە مەركەزلەشتۈردى. ماشاۋۇ قەشقەرنىڭ دوتەيى
بولدى.

1925 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 14 - يىلى)

قىشتا، ئەنگلىيە ماكىنى سىمسىز تېلېگراف شىركىتى
قوراشتۇرغان قەشقەر سىمسىز تېلېگراف ئاپپاراتى ئۈسكۈنى-
سىنى سىنىدى، لېكىن ئۈنۈمى ياخشى بولمىدى.

شۇ يىلى، جۇڭگو-سوۋېت دوستانە ھەمكارلىقى ئەسلى-
گە كەلدى، سوۋېتنىڭ قەشقەر، كونىشەھەردىكى كونسۇلخا-
نىسىنىڭ ئەسلىگە كېلىشىگە رۇخسەت قىلىندى، سوۋېت ئىتتى-
پاقىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسى بۇرۇنقى روسىيىنىڭ
قەشقەردىكى كونسۇلخانىسى ئورنىدا ئېچىلدى، سوۋېت ئىت-
تىپاقى كونىشەھەر ناھىيە شەھرىگە مۇتەخەسسىسلەرنى ئەۋەتىپ

«سوۋېت تۈرك» ياۋروپاچە داۋالاش ئامبولاتورىيەسىنى ئاچتى.

ياڭ زېڭشىڭ قەشقەردە نەمۇنىچى ئالىي باشلانغۇچ مەكتەپتىن بىرنى قۇرۇپ قەشقەر ۋىلايىتى تەۋەسىدىكى ئىپتىدائىي باشلانغۇچنى پۈتتۈرگەن بالىلارنى يېقىنىراق يەردە ئوقۇشقا كىرىشكە ئىجازەت قىلدى. راسخوتى قەشقەر ئەمەلدارىغا تەۋە سوخو يېرىدىن ئېلىنغان ئىجارە ئاشلىقىتىن ئاجرىتىلىدىغان بولدى.

1926 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 15- يىلى)

3 - ئاينىڭ 1 - كۈنى، دېڭ زۇنشيەن چىن رۇبىننىڭ ئورنىغا كونىشەھەر ناھىيىسىگە ئامبال بولدى.

1927 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 16- يىلى)

5 - ئايدا، قەشقەر ئاتۇش يېزا ئىكساقتىكى پۇتبول كوماندىسى قەشقەرگە كېلىپ مۇسابىقىلىشىپ، ئەنگلىيەنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانا پۇتبول كوماندىسىنى يېڭىۋالدى.

6 - ئايدا، ئامېرىكا شەرقىي ئەللەر ئالىمى، موڭغۇلىيە ۋە ئىچكى ئاسىيا تارىخى نوپۇزلۇقى لاتتمور ئايالى ئېلىنىنا بىلەن شىنجاڭغا تەكشۈرگىلى كېلىپ قەشقەرگە كەلگەن.

شۇ يىلى، دوتەيلىك ئەمەلدىن قېلىپ ھەر قايسى دوتەيلىك جايلار مەمۇرىي رايونغا ئۆزگەردى، كونىشەھەر ناھىيە شەھىرىدە قەشقەر مەمۇرىي باشلىق مەھكىمىسى تەسىس قىلىندى. ماشاۋۇ قەشقەر مەمۇرىي باشلىقى بولدى، ئامبال ھاكىمغا ئۆزگەردى.

سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرا ئاسىيا فەرغانە ئەتراپىدا

توپىلاڭ يۈز بېرىپ، جانبەك قازى، خېسىن خوجا، قادىر
ھېيتەم باراق باشچىلىقىدىكى توپىلاڭچىلار قالدۇقى چېگ-
رىدىن ئۆتۈپ قەشقەرگە كەلگەن.

1928 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 17 - يىلى)

7 - ئاينىڭ 7 - كۈنى ياڭزېڭشىنىڭ ئۈرۈمچىدە ئۆل-
تۈرۈلدى، ئۇزاق ئۆتمەي جىڭشۇرېن شىنجاڭدا ھاكىمىيەت
يۈرگۈزدى.

شۇ يىلى، ئۇلۇغچات تەۋەسىدىكى قىرغىز ياش ئىس-
ھاقبەك، ماتى، شابدا قاتارلىقلار سوۋېتكە بېرىپ ھەربىي
ئىشلارنى ئۆگەندى.

1929 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 18 - يىلى)

يىل ئاخىرىدا، يېڭىشەرنىڭ ھاكىمى فەن زۇخۇەن ئەن-
گلىيىنىڭ قەشقەردىكى باش كونسۇلى بىلەن ئۇچرىشىپ،
جىڭشۇرېن ئۇچۇن ھىندىستاندىن يېڭى مىلتىق (10 ئاتار)-
دىن ئۈچ مىڭنى، 2 مىليون پاي ئوقنى 900 مىڭ
يۈەنگە سېتىۋالدى.

شۇ يىلى، سوۋېت مۇھاجىرى ئىركى، تاشقى موڭغۇل-
دىن قەشقەرگە كەلگەن نامان ئەپەندى قاتارلىقلار بىرلى-
شىپ قەشقەردە بىرىنچى بولۇپ ياۋروپاچە دوختۇرخانا ئاچتى،
ئورنى كونىشەھەر ئىچىدىكى ئۆمەرباينىڭ خۇسۇسىي قورۇ-
سىدا بولغان، نامى «ھىلال ئەھمەر» دەپ ئاتالغان.
قەشقەردىكى ھەر ساھە ۋە سوۋېتنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق
كونسۇلخانىسى قوللىغانىدى.

1931 ـ يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 20 ـ يىلى)

8 ـ ئايدا، چۇمەنيى بىلەن قادىر باشچىلىق قىلغان جۇڭگو ـ فرانسىيە ئىلمىي تەكشۈرۈش ئۆمىكى شىنجاڭغا كې-رىپ قەشقەردە ئۇچراشقان.

10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى، جىڭ شۇرېن سوۋېت ـ شىنجاڭ سودا ئالماشتۇرۇش كېلىشىمىنى تەستىقلاپ، سوۋېت سودىگەرلىرىنىڭ قەشقەر ۋىلايىتىدە ئەركىن سودا قىلىشىغا يول قويغان؛ ئۇنىڭ ھۆججىتىدە يەنە، سوۋېتنىڭ قەشقەردە مالىيە ئور-گىنى قۇرۇپ ئىككى تەرەپنىڭ سودا ئالماشتۇرۇشىغا قولاي-لىق يارىتىش قاتارلىقلارغا قوشۇلغان.

شۇ يىلى، ما جۇڭيىڭ بىرىنچى قېتىم شىنجاڭغا كىرگەن. جىڭ شۇرېن تېلېگىرامما بېرىپ قەشقەر قۇرۇقلۇق ئارمىيە دىۋىزىيەسىنىڭ باشلىقى ئېيى يەڭنىي تېز مېڭىپ ئۈرۈمچىگە ئۆلگۈرۈپ كېلىشىنى، ئۆزىنىڭ ئىنىسى جىڭ شۇجۈنى قەشقەر-دىكى قۇرۇقلۇق ئارمىيە دىۋىزىيەسىنىڭ باشلىقى بولۇشى-نى بۇيرىغان.

قەشقەر سەمەن رايونىنىڭ خىلۋاپ كەنتىدە چۇما تار-قىلىپ، ناھىيە شەھىرىگە تەھدىت سالغان، تۇرۇشلۇق قىسىم-لار كېسەل رايوننى قامال قىلىپ، ھىلال ئەھمەر دوختۇر-خانىسى بىلەن سوۋېت تۈرك ئامبولاتورىيىسى پۈتۈن كۈچ بىلەن قۇتقۇزۇشقا ئاتلىنىپ كېسەل ئەھۋالىنى كونترول قىلغان.

1932 ـ يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 21 ـ يىلى)

5 ـ ئايدا، سېنتەبىر 4 ـ قېتىم شىنجاڭغا كېلىپ تەكشۈ-رۈش ئېلىپ بېرىپ، ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتىنىڭ يەنە بىر گۇ-رۇپپا ئەزالىرى بىلەن قەشقەردە ئۇچراشقان، ئاي ئاخى-

رىدا قەشقەردىن ئايرىلىپ تاشقورغانغا بارغان، ئۇنىڭ خوتەندىن قېزىپ تاپقان قەدىمكى ھىندى سانسكرىت يېزىقى ۋە خەنزۇچە يېزىقتىكى باميۇك تارشا پۈتۈكلىرى بىز تەرەپتىن تۇتۇپ قېلىنغان.

1933 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 22 - يىلى)

2 - ئاينىڭ 5 - كۈنى، ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىدىكى ماشىمىن ئىككىنچى قېتىم شىنجاڭغا كىرگەن، كۇچارلىق تۆمۈر ۋە ماشىمىن قىسىملىرى ماجەنساڭ قاتارلىقلار بىلەن «جىڭشۇرىنغا قارشى ئاۋام ئارمىيىسى» تەشكىللەپ ئاقسۇغا ھۇجۇم قىلغان. ئاقسۇنىڭ مەمۇرىي باشلىقى قەشقەردىكى دۇتۇزىيە باشلىقى جىڭ سۇجۇغا جىددىي مەلۇم قىلغان.

2 - ئاينىڭ 15 - كۈنى، مەھەممەت ئىمىن خوتەندە قوزغىلاڭ قىلىپ خان بولۇۋالغان، جىڭ شۇجىرنىڭ يۇرىكى دەككە - دۈككىدە پوچولىنىپ زەھەر ئىچىپ ئۆلۈۋالغان. جىڭ شۇرىن قەشقەر مەمۇرىي باشلىقى ماشاۋۋۇنى جەنۇبىي شىنجاڭ پاندىت تازىلاش سىلىكى قىلىپ تەيىنلىگەن. ماجەنساڭ تۆمۈرلەر بىلەن ئەسكىرى كۈچىنى بىرلەشتۈرۈپ قەشقەرگە ھۇجۇم قىلغان. ماشاۋۋۇ قىرغىز باتالىيون باشلىقى ئوسمان بىلەن جانبېكنى چاقىرتىپ 800 ئەسكەر بىلەن قەشقەرنى ساقلاتتى.

4 - ئاينىڭ 10 - كۈنى، «خوتەن خانى» مەھەممەت ئىمىننىڭ ھەمتاۋىسى سابىت داموللا ئەسكەر باشلاپ شىمال تەرەپكە يول ئېلىپ، ماجەنساڭ، تۆمۈرلەر بىلەن بىرلىشىپ قەشقەرگە ھۇجۇم قىلغان.

4- ئاينىڭ 12- كۈنى، جىڭ شۇرىن ئۆرۈمچىدە سىيا-

سىنى ئۆزگەرتىش تۈپەيلىدىن تەختتىن چۈشتى. شىڭ شىسەي‑نىڭ شىنجاڭغا بولغان ئەمەلىي ھاكىملىقى باشلاندى.

5- ئاينىڭ 2- كۈنى، ئوسمان نەيزىنى ئارقىغا قارىتىپ، تۆمۈر، ماجەنساڭ، مەھەممەت ئىمىن قىسىملىرى بىلەن بىرلىشىپ قەشقەر كونىشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەرگە ھۇجۇم قىلدى. ماجەنساڭ ماشاۋۇنىڭ يېڭىشەھەرنى بېسىپ يېتىشىنى قوغدىدى، تۆمۈر بىلەن ئوسمان، مەھەممەت ئىمىن ئۈچ تەرەپ كونىشەھەردە ياتتى.

6- ئايدىن 7- ئايغىچە، خوتەن خانى مەھەممەت ئىمىننىڭ ھەمتاۋۇقى سابىت داموللا قەشقەردە ئۆز ئالدىغا بۆلۈنمە ھاكىمىيەت تىكلىمەكچى بولغانىدا تۆمۈر تەرىپىدىن تۇتۇلۇپ نەزەربەنت قىلىپ قويۇلدى. تۆمۈر ئۆزىنى دىۋىزىيە باشلىقى، قوشۇمچە چېگرا مۇداپىئە باش قوماندانى ئاتاپ، تۇرپانلىق يۇنۇسنى قەشقەرنىڭ مەمۇرىي باشلىقى بولۇشقا بۇيرۇق چىقاردى. ئوسمان، ماجەنساڭلار بۇنىڭغا تولىمۇ قايىل بولمىدى.

8- ئاينىڭ بېشىدا، تۆمۈر ماجەنساڭ بىلەن بىرلىشىپ ئوسمانغا ھۇجۇم قىلدى. ئوسمان قىسىملىرىنى باشلاپ تاغقا قېچىپ كەتتى.

8- ئاينىڭ 9- كۈنى، تۆمۈر ئوسماننى قوغلاپ يېتەلمەي قايتىپ كېلىۋاتقانىدا، يولدا ماجانساڭنىڭ مۆكتۈرمىسى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى. ماجەنساڭ قەشقەر كونىشەھەرگە ھۇجۇم قىلدى، ماشاۋۇ يەنە مەمۇرىي باشلىق بولدى.

8- ئاينىڭ 16- كۈنى، ئوسمان تۆمۈرنىڭ قالدۇق قىسىملىرى بىلەن ئورتاق ھالدا ماجەنساڭغا ھۇجۇم قىلىپ كونىشەھەرنى قايتۇرۇۋېلىپ قاماقتىكى سابىت داموللا قا‑

تارلىقلارنى قويۇپ بەردى، ئوسمان ئۆزىنى دىۋىزىيە باشلىقى، قوشۇمچە قوماندان دەپ ئاتىدى. ماجەنساڭ يېڭىشەھەرگە قايتىپ كېتىپ ساقلاپ ياتتى. 8- ئاينىڭ 18- كۈنى خوتەن خانى مەھەممەت ئىمىن شەخسەن ئۆزى قوشۇن تارتىپ قەشقەرگە كەلدى، تۆمۈر قىسىملىرىنىڭ پولك باشلىقى سىيىت ۋادىرجان بىلەن بىرلىشىپ ئوسماننى ئالداپ تۇتۇۋالدى، ئۇنىڭ قىرغىزلاردىن بولغان قىسىملىرىنىڭ قوراللىق كۈچىنى تارقىتىۋەتتى.

8- ئاينىڭ 19- كۈنىدىن 31- كۈنىگىچە، خوتەن خانى مەھەممەت ئىمىن سابىت داموللىنى چىقىرىپ مۇستەقىل ھۆكۈمەت تەشكىللەتتى. سابىت داموللا «خوتەن ھۆكۈمىتىنىڭ قەشقەر باشقۇرۇش ئىدارىسى» نى قۇردى، ئۆزى ئىدارە باشلىقى بولدى.

ئەنگلىيە ھىندىستان ئارقىلىق زور بىر تۈركۈم جاسۇسلارنى قەشقەرگە ئەۋەتىپ 5 يۈز 10 مىڭ رۇپىيە تەشۋىقات راسخوتى چىقىرىپ، كۈچ تەشكىللەپ «پان تۈركىزم» نى ۋە «ئىسلامى بۈيۈك» ئىدىيىسىنى كۈچەپ ماختىدى.

9- ئايدا، سابىت داموللا قەشقەردە «شەرقىي تۈركىستان مۇستەقىل ئۇيۇشمىسى» قۇرۇپ، ئۆزى رەئىس بولدى ھەمدە بۇ ئۇيۇشمىنىڭ مەقسىتى «شەرقىي تۈركىستان مۇستەقىل ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» قۇرۇش، دەپ تەرغىپ قىلدى.

11- ئاينىڭ 12- كۈنى (ھىجرىيىنىڭ 1352- يىلى 7- ئاينىڭ 24- كۈنى) كېچىدە، «شەرقىي تۈركىستان مۇستەقىل ئۇيۇشمىسى» قەشقەر كونىشەھەردە يىغىن چاقىرىپ «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» نىڭ قۇرۇلغانلىقىنى رەسمىي جاكارلىدى، «تەشكىلىي پروگراممىسى»

قاتارلىق ھۆججەتلەرنى ماقۇللىدى.

11- ئاينىڭ 13- كۈنى، چۈشتىن بۇرۇن «شەرقىي تۈركىستان» ھاكىمىيىتى قەشقەر كونىشەھەر تۆمەن بويى يارباغ كۆۋرۈكىنىڭ يېنىدا 20 مىڭ كىشىلىك چوڭ يىغىن ئېچىپ «بايراق تىكلەش مۇراسىمى» ئۆتكۈزۈپ، «شەرقىي تۈركىستان» ھۆكۈمىتى ئەزالىرىنىڭ ئىسىملىكىنى ئېلان قىلدى. سابىت داموللا ئۆزى «دۆلەت ئىشلىرى باش مىنىستىرى»، ئاقسۇدىن تېخى كېلەلمەي يىغىنغا قاتناشمىغان خوجىنىياز ھاجى «زۇڭتۇڭ» بولدى.

سابىت داموللا ئۇزۇن نۇتۇق سۆزلىدى، يىغىن ئاخىرلىشىپ شەھەر ئىچىدە نامايىش قىلىندى.

11- ئاينىڭ 15- كۈنى، سابىت داموللا قۇتلۇق ھاجىنى باش مۇھەررىر قىلىپ ئىشلىتىپ، شۋېتسىيەكاتولىك دىن تەشكىلاتىنىڭ قەشقەردىكى ئىش بېجىرىش ئورنىنىڭ مەتبەئەسىدىن پايدىلىنىپ «شەرقىي تۈركىستان ھەپتىلىك گېزىتى» (بىر دېيىلىشتە «ئەركىن ھايات» دېگەن گەپمۇ بار) نى چىقارغۇزغان؛ يېرىم ئايدىن كېيىن يەنە «ئىستىقلال» ئايلىق ژۇرنىلىنى تارقىتىپ، «شەرقىي تۈركىستان» رەھبەرلىرىنىڭ ئىسىملىكى ۋە مۇھىم ھۆججەتلىرىنى بېسىپ، كەڭ كۆلەمدە جامائەت پىكرى تەييارلىغان.

12- ئايدا، ئەنگلىيە قەشقەردىكى كونسۇلخانىسى ئارقىلىق سابىت داموللىغا 10 مىڭ تال مىلتىق، 200 ئەسكەر ياردەم بەرگەن.

«شەرقىي تۈركىستان» ھاكىمىيىتى قەشقەردە قەغەز پۇل، لاتا پۇل، «شەرقىي تۈركىستان» خەتلىرى ئويۇلغان قۇيما داچەن پۇل قاتارلىقلارنى چىقىرىپ، شىنجاڭ

ئۆلكىسى بۇرۇن تارقاتقان پۇللار بىلەن تەڭ باھادا ئالـ
ماشتۇرۇپ، يېڭى پۇل ئىشلىتىشنى ئېلان قىلغان. يىل ئا-
خىرىدا، قومۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ داھىسى خوجىنىياز
ھاجى ئاقسۇدا ئەسكەر تۇتۇپ يېتىپ، سابىت داموللىنىڭ
«شەرقىي تۈركىستان زۇڭتۇڭى» بولۇش ھەققىدىكى تە-
لىپىگە سوغۇق قارىدى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردىكى
كېنسۇلخانىسىنىڭ ھەربىي ياردىمىگە ئىگە بولغاندىن كې-
يىن، قەشقەرگە يۈرۈش قىلدى.

1934- يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 23- يىلى)

1- ئاينىڭ 7- كۈنى، خوجىنىياز قىسىملىرى ئاتۇش
يازىرىغا ئورۇنلىشىپ، قەشقەردىن سابىت داموللا ئەۋە-
تكەن ۋەكىللەر بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزدى ھەمدە بىرنەچچە
كۈن رەتلەش ئېلىپ باردى.

1- ئاينىڭ 13- كۈنى، خوجىنىياز ئۆزىگە تەۋە 3-4 مىڭ
ئادەمنى باشلاپ قەشقەر كونىشەھەرگە كىردى (بۇ دەل روـ
زى ھېيت كۈنى ئىدى).

1- ئاينىڭ 15- كۈنى، خوجىنىياز ئەسكەر چىقىرىپ يېڭى
شەھەردىكى ماجەنساڭغا ھۇجۇم قىلدى، ئون نەچچە كۈن
جىددىي جەڭ قىلغان بولسىمۇ غەلىبە قىلالمىدى.

2- ئاينىڭ 6- كۈنى، ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىدىن ماشە-
مىڭ، ماخۇيۋەنلەر ماجەنساڭ، ماشاۋۋۇلار بىلەن بىرلىشىپ
قايتۇرما ھۇجۇم قىلىپ غەلىبە قىلدى، خوجىنىياز ئاتۇشقا
چېكىندى، مەھەممەت ئىمىن خوتەنگە قايتتى. سابىت داموللا-
نىڭ «شەرقىي تۈركىستان» ى پارچىلىنىپ يېڭىسارغا چې-
كىندى. مافۇيۋەن بىلەن ماجەنساڭ قەشقەر كونىشەھەرنى

ئىگىلىدى، نەچچە كۆلىگىچە شەھەردە ئۆلتۈرۈلگەن ئادەم 4500 دىن ئېشىپ قەشقەر تارىخىدا نامى قالغان «فېۋرال پاجىئەسى» يۈز بەردى.

3 ـ ئاينىڭ ئاخىرى، ماجۇڭيىڭ شىڭشىسەينىڭ ئۆلكىلىك ئارمىيە تەرىپىدىن جەنۇبتىكى قەشقەرغەچېكىندۈرۈۋېتىلدى. يېڭىسارنى ساقلاپ ياتقان سابىت داموللا سەرۋاز يۈسۈپجاننى ماجۇڭيىڭغا ھۇجۇم قىلىشقا ئەۋەتىپ مەغلۇپ بولدى. ماجۇڭيىڭ ئەسكەر چىقىرىپ ئاتۇش ئارغۇدا خوجىنىيازغا ھۇجۇم قىلدى، خوجىنىياز ئۇلۇغچاتقا قېچىپ، ئىسھاقبېك قوشۇنىنىڭ قوغدىشىغا ئېرىشتى.

4 ـ ئايدا، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلى ئۇلۇغچاتقا ئادەم ئەۋەتىپ ئىسھاقبېك بىلەن بىللە خوجىنىياز ھاجىنى ئۆلكە ئارمىيىسىگە ياردەملىشىپ جەنۇبىي شىنجاڭنى تىنچلاندۇرۇشقا كۆندۈردى.

4 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى، ئۆلكە ئارمىيىسىدىن 10 نەچچە مىڭ كىشى قەشقەرگە يۈرۈش قىلدى؛ سوۋېت قىرغىز ئاتلىق پولكى ئەركەشتامدىن ئۆتۈپ چېگرا ئىچىگە كىرىپ، ئۇلۇغچاتتىكى ئىسھاقبېك ئاتلىق پولكى بىلەن بىرلەشمە ھەرىكەت قىلىپ، ماجۇڭيىڭنىڭ ئاساسىي كۈچىنى تارمار قىلدى، ماجۇڭيىڭ قىسمى جەنۇبقا قاراپ يەكەنگە قاچتى.

4 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى، خوجىنىياز مەھمۇت دىۋىزىيىسىدىكى تۈەنجاڭ غوپۇرنى ئەسكەر باشلىتىپ يېڭىسارغا ئەۋەتىپ سابىت داموللا قاتارلىق بىر نەچچە ئاساسلىق جىنايەتچىلەرنى تۇتۇپ ئاقسۇغا يالاپ ئاپىرىپ، ئۆلكە ئارمىيىسىنىڭ نەزەربەندىكە تاپشۇردى. «شەرقىي تۈركىستان»

ھاكىمىيىتى ئەلتۈكۈس بەربات بولغانلىقى جاكارلاندى.

5 ـ ئاينىڭ بېشىدا، خوجىنىياز قىسمىدىكى دىۋىزىيە باشلىقى مەھمۇت ئاقسۇدىن قايتىپ كېلىپ يەكەندىن قېچىپ كەلگەن ئوسمان قاتارلىق كىشىلەرنى قولغا ئېلىپ، ئۈرۈمچىگە يالاپ ئاپىرىپ ئۆلكە ئارمىيىسىگە تاپشۇردى، سابىت داموللا قاتارلىقلار بىلەن بىرگە تۈرمىگە قامالدى.

7 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى، ماجۇڭيىڭ زور مىقداردا مال-دۇنيا ۋە بىر بۆلۈك يېقىنلىرىنى ئېلىپ ئەركەشتام قاراۋۇلخانىسىدا قورال تاپشۇرۇپ سوۋېتكە ئۆتۈپ كەتتى. تار-مار بولغان 36 ـ دىۋىزىيىنىڭ قالدۇقى ماجۇڭيىڭنىڭ قېينى ئاغىسى ماخۇسەننىڭ باشلىقى بىلەن خوتەنگە كەتتى، خوجىنىياز شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولۇپ تەيىنلىنىپ ئۈرۈمچىگە كەتتى. ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى قىسىملىرىنى مەھمۇت باشلاپ قەشقەردە قالدى.

8 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئۇرۇش مالىمانچىلىقى ئاخىرلاشتى، شىڭ شىسەي بۇ كۈننى «شىنجاڭنىڭ تىنچ بىرلىككە كەلگەن خاتىرە كۈنى» قىلىپ بېكىتتى.

شىڭ شىسەي لىيۇ بىنىڭنى قەشقەر گارنىزون قوماندانى، مەھمۇتنى قەشقەر 6 ـ دىۋىزىيە باشلىقى، ماشاۋۇنى داۋاملىق مەمۇرىي باشلىقلىققا تەيىنلىدى.

8 ـ ئاينىڭ ئاخىرى، دىۋىزىيە باشلىقى مەھمۇت يەنە بىر قېتىم قوتلۇق ھاجىنى باش مۇھەررىرلىككە قويۇپ «يېڭى ھايات» گېزىتىنى چىقاردى ھەمدە شىڭ شىسەينىڭ بۇيرۇقىغا ئەمەل قىلىپ شىۋېتسىيە كاتولىك دىندارلىرىنىڭ قەشقەر ۋاكالەتخانىسىنى پېچەتلىدى، ئۇلارنىڭ

بىر يۈرۈش مەتبەئە ئەسلىھەلىرىنى مۇسادىرە قىلىپ، ئۆزى چىقارغان گېزىتىنى باستى. 9 - ئاينىڭ 8 - كۈنى، سوۋېت ئىتتىپاقى ئەۋەتكەن مەشقاۋۇل زۇبالكىن قەشقەرگە كېلىپ مەھمۇتنىڭ 6 - دىۋىزىيىسىنىڭ مەشىق قىلىشىغا ياردەملەشتى. ئۇنىڭدىن كېيىن، مەھمۇتمۇ قول ئاستىدىكىلەردىن قۇربان سېيىت قاتارلىقلارنى سوۋېت ئىتتىپاقى تاشكەنتكە بېرىپ ھەربىي ئىشلارنى ئۆگىنىشكە ئەۋەتتى.

شۇ يىلى، مەھمۇت شىنجاڭ قوماندانى لىۇ بىڭ بىلەن قەشقەر كونىشەھەردىكى كېرەمباغدا ھەربىي دوختۇرخانا ئاچتى (بۈگۈنكى قەشقەر ۋىلايەتلىك خەلق دوختۇرخانىسىنىڭ تەكتى)، ھەسەن ھاجى دوختۇرخانا مۇدىرى بولدى، ئابدۇللا ئاخۇن مۇئاۋىن مۇدىر بولدى.

شىنجاڭ ئۆلكىسى تاشقى سودا قانۇنىنى ئېلان قىلدى. قانۇندا: قەشقەرنىڭ سوۋېتكە چىقىرىدىغان تاۋار ماللىرىنىڭ تۈرى، سانى، باھاسى قاتارلىقلارنى يۇشىن سودا يەرلىك مال شىركىتىنىڭ قەشقەر شۆبە سودا شىركىتى بېكىتىدۇ، ئاندىن قەشقەر رايونلۇق باج ئىشلىرى ئىدارىسى ئارىلىشىپ پىلان تۈزىدۇ، چىقىرىلىدىغان ماللارنى بىرمۇبىر تىزىملاپ باج نورمىسىنى بېكىتكەندىن كېيىن قەشقەر شۆبە شىركەتنىڭ يەتكۈزۈپ بېرىش پونكىتىغا تاپشۇرۇپ، ئۇلاغ ئارقىلىق ئەركەشتام قاراۋۇلخانىسىغا يەتكۈزۈپ چىقىرىدۇ، دەپ بەلگىلەنگەن.

شىڭ شىسەي بۇيرۇق چۈشۈرۈپ تاشقورغاندىن لاداققا ئۆتىدىغان ئېغىزنى قامال قىلىپ ئەنگلىيە تەۋەلىكىدىكى ئادەم ۋە مالنىڭ چېگرىدىن كىرىشىنى توستى.

ئەنگلىيىنىڭ بېيجىڭدىكى ئەلچىخانىسىنىڭ سەنزەنى

(ئەلچى مەسلىھەتچىسى) دېگەن ئورۇمچىگە يالۋۇرۇپ كەل-
دى. شىڭ شىسەي رەت قىلغاندىن كېيىن قايتا بۇيرۇق
چۈشۈرۈپ ئەنگلىيە، ھىندىستانلىق ئادەم ۋە ماللارنىڭ
چېگرىدىن كىرىپ - چىقىشىنى قاتتىق كونترول قىلدى، ئەنگ-
لىيىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسىدىكى سىمسىز تېلېگراف
ئاپپاراتىنى ئېلىپ تاشلىدى. ئاشۇنىڭ بىلەن قەشقەر
ئوتتۇرىسىدىكى ئەنگلىيە پوچتا نۆۋەتچىسىنى ئەمەلدىن
قالدۇرۇپ، شىنجاڭ بىلەن ھىندىستان ئوتتۇرىسىدىكى پوچ-
تا خەت - چەكلىرىنى چېگرىدا ئالماشتۇرۇش بەلگىلەندى.

1935 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 24 - يىلى)

1 - ئايدا، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ئامانلىق ساقلاش باش
ئىدارىسى قەشقەر شۆبە ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، ئاساسلىقى
تۈرلۈك ئاخباراتلارنى توپلايدىغان بولدى.

3 - ئايدا، شىڭ شىسەي ئادەم ئەۋەتىپ
مەھمۇت شىجاڭ قەشقەر كونىشەھەرە
چىقارغان «يېڭى ھايات» گېزىتىنى ئۆتكۈزۈۋالدى.

4 - ئاينىڭ 27 - كۈنى كونىشەھەر ناھىيىلىك ئۇي-
غۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى (يەنى ئۇيغۇر ئۇيۇش-
مىسى) قۇرۇلدى. مامۇت شىجاڭ قەشقەردىكى دىنىي مۆتى-
ۋەر غوپۇر دامولامنى ئۇيغۇر ئۇيۇشما رەئىسلىك سالاھىيىتى
بىلەن ئورۇمچىدە ئۆتكۈزۈلگەن «پۈتۈن شىنجاڭ 2 - قېتىم-
لىق ئاۋام كونفېرېنسىيىسى» گە ئەۋەتتى. قەشقەرگە قاي-
تىپ كەلگەندىن كېيىن شىڭ شىسەينىڭ «ئالتە چوڭ سىياس-
تى» نى كۆچەپ تەشۋىق قىلدى. مەھمۇتنىڭ خەلق ئارىسى-
دىن يىغدىغان دەپسە ئىشلىرى ئىنتايىنى ئەمەلدىن قال-

دۇردى. مەھمۇتنىڭ دىنىي تەشكىلاتلارىنى تەشكىللەپ ۋەخ-
پە مۈلۈكلەرنى يىغدۇرۇشنى توستى؛ يەنە ئىلمىي ئۇسۇلدا
پاختا، زىغىر تېرىشنى، قەشقەرنىڭ توقۇمىچىلىق كەسپى-
نى راۋاجلاندۇرۇشنى تەشەببۇس قىلدى.

9 - ئاينىڭ 20 - كۈنى، قەشقەردە يەر تەۋرەپ، ئىس-
شىك - دېرىزىلەر لىڭشىپ كەتكەن.

شۇ يىلى، مەھمۇت يېقىنلىرىدىن ئىمىن ۋاپىت، مۆمىن
ئاخۇن ئىككىيلەننى ۋەكىل قىلىپ نەنجىڭگە ئەۋەتىپ، شىن-
جاڭ سىياسىي ساھەنىڭ يۇقىرى قاتلام ئۆكتىچىلىرى مەس-
ئۇت، ئەيسا ھەمدە گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ كاتتىۋاشلىرى بى-
لەن كۆرۈشۈپ شىڭ شىسەينى ئۆرۈۋېتىشنى تەلەپ قىلغان.

شىڭ شىسەي شىنجاڭدا ھەر قايسى جايلاردا ھەربىي
رايون تەسىس قىلغان، قەشقەر 10 - ھەربىي رايون بول-
غانىدى. قەشقەر ھەربىي رايونى گارنىزون شتابى تەسىس
قىلىپ ھەربىي رايونغا قاراشلىق بارلىق قىسىملارنى بىر-
دەك ئۆزىگە قاراتتى. مەھمۇتنى قورۇقلۇق ئارمىيە 7 -
دىۋىزىيىسىنىڭ باشلىقى قىلدى. قەشقەر مەمۇرىي باشلىقى
ماشاۋۇ مافۇشىڭ قالدۇق گۇرۇھىنىڭ ئىچىنى بىلەن يار-
لىنىپ شىڭشىسەيدىن سوۋېت ئىتتىپاقىغا بېرىپ داۋالىنىش
ھەققىدە رۇخسەت سورىدى. ۋاڭ باۋچيەن قەشقەرنىڭ مە-
مۇرىي باشلىقى بولدى.

2. قەشقەر دارىلمۇئەللىمىن (ئىپتىدائىي دارىلمۇئەل-
لىمىن) قەشقەر كونىشەھەر ئوردا ئىشىكى يولىدا قۇرۇلغان.
تۈركىيىدە ئوقۇپ كەلگەن ھىسامىدىن جەنۇبىي شىنجاڭ
بويىچە تۇنجى قۇرۇلغان ئوتتۇرا دەرىجىلىك مائارىپ مەك-
تىپىنىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك مۇدىرى بولغان. كېرەمباغدىكى

ھەربىي دوختۇرخانا بىلەن ھىلال ئەھمەر دوختۇرخانىسى
بىرلىشىپ، ئامان ئەپەندى باشلىق بولغان.

قەشقەر 7- دىۋىزىيىسىنىڭ باشلىقى مەھمۇت ئادەم ئە-
ۋەتىپ ھېيتگاھ جامەسى رېمونت قىلدۇرغان.

1936 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 25 - يىلى)

۴- ئايدا، شېڭ شىسەي قەشقەر مەمۇرىي باشلىقى ۋاڭ
باۋچيەن (سوۋېت ئىتتىپاقى بولشېۋىك ئەزاسى) غا تېلېگ-
راممىا ئەۋەتىپ، قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ مۇدىرى غو-
پۇر داموللىنى ئۇرۇمچىگە تەكلىپ قىلىپ، سودا - سانا-
ئەتچىلەر تەكشۈرۈش ئۆمىكى تەشكىللەپ سوۋېت ئىتتىپا-
قىغا ئېكىسكۇرسىيە ۋە زىيارەت قىلىشقا ئەۋەتمەك بولغا-
نىدى. مەھمۇت شىجاڭ ئۇنى توسۇپ قويۇپ ماڭدۇرمىغان.

۵- ئاينىڭ 12 - كۈنى، كېچە، مەھمۇت ئادەم ئەۋە-
تىپ غوپۇر داموللىنى قەشقەر كونىشەھەر ئۆتەك بازىرى-
دا يوشۇرۇن ئۆلتۈرۋەتكەن. ئەتىسى، مەھمۇت ئادەم ئە-
ۋەتىپ ماتەم تۇتقان.

12- ئايدا، مەھمۇت شىڭ شىسەي تەرىپىدىن سىقىلىپ،
قەشقەردە شىڭغا قوراللىق قارشى تۇرۇشنى مەخپىي پىلانلى-
غان، يىغىنغا قاتناشقان يېقىن سەرداشلىرى تېخى پۇرسەت
پىشمىدى، دەپ يالتايغان. شىڭ شىسەينىڭ يوشۇرۇنچە 7-
دىۋىزىيە 1- پولكىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغان تۆەنجاڭگى خە-
مىت جۇلچۈينىڭ قوماندانى ليۇ بىڭغا ھەمدە سوۋېت ئىتتىپ-
پاقىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسىغا مەخپىي دوكلات
قىلىپ قويغان.

شۇ يىلى ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى بولغان.

قەشقەر مەمۇرىي باشلىق مەھكىمىسى، مائارىپ ئىدارىسى قۇرۇلغان. قەشقەر شۆبە ئامانلىق ساقلاش ئىدارىسى قەشقەر رايونلۇق جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىغا ئۆزگەرتىلىپ، ھەر قايسى ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنى ئۆزىگە قاراتتى. چارۋىچىلىق تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن ھۆكۈمەت تەرەپ ئاچقان چارۋا ماللار دوختۇرخانىسى تۇنجى قېتىم قەشقەر كونىشەھەردە قۇرۇلدى. شىنجاڭ چېگرا رايونلار ئىشلىرى باشقارمىسى قەشقەر ئىش بېجىرىش ئورنى قۇرۇلۇپ، 3-ئىنتېرناتسىئونال ئاخبارات بيۇروسى شىنجاڭغا ئەۋەتكەن ھەربىي ئاخبارات ئورگىنى ئۈچۈن شىنجاڭنىڭ ئەتراپىدىكى ئۆلكە ۋە جۇڭگوغا قوشنا دۆلەتلەرنىڭ ئاخباراتىنى مەخسۇس توپلاپ بەردى.

قەشقەر كونىشەھەردىكى «مەسچىت، مەدرىس ئىسلاھىي ھەيئىتى» يەنە بىر قېتىم مەبلەغ توپلاپ ھېيتكاھ جامەسىنى كېڭەيتتى ۋە بېزىدى.

كېزەمباغ دوختۇرخانىسى قەشقەر يېڭىشەھەر يالڭ جەمەت بېغىدا شۆبە دوختۇرخانا تەسىس قىلدى.

1937 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 26 - يىلى)

2- ئايدا، قەشقەر 7-دىۋىزىيىنىڭ باشلىقى مەھمۇت ئىككىنچى قېتىم شىڭغا قارشى ھەربىي ئۆزگىرىش مەخپىي يىغىنىنى چاقىردى. مەزكۇر دىۋىزىيىنىڭ شتاب باشلىقى (سەنمۇجاڭى) قۇربان سېيىت قارشى تۇردى، تۇەنجاڭ كىچىك ئاخۇن قەشقەر ھەربىي

رايون قوماندانى ليۇ بىڭغا مەخپىي دوكلات قىلىپ قويدى.

3-ئايدا، شىڭ شىسەي پۈتۈن ئۆلكىلىك 3-نۆۋەتلىك ئاۋام ۋەكىللىرى يىغىنىنى چاقىرىش باھانىسى بىلەن مەھمۇتنى ئۈرۈمچىگە تەكلىپ قىلغاندا، مەھمۇت ئامال قىلىپ بېرىشنى رەت قىلدى.

4-ئاينىڭ 2-كۈنى، مەھمۇت ئاقتۇغا ئوۋغا چىقىمەن دېگەن نام بىلەن يېقىن ئوفىتسېرلىرىدىن بىر نەچچەيلەننى ئەگەشتۈرۈپ، قەشقەر كونىشەھەردىن يېڭىسارغا كېتىپ ھەربىي ئۆزگىرىش قىلغانلىقىنى جاكارلىدى. مەھمۇتنىڭ قول ئاستىدىكى ئابدۇنىياز ئوتتۇرىغا چىقىپ، 7-دۇدزدىيىگە قوماندانلىق قىلىپ ئۆلكە ئارمىيىسىنىڭ قەشقەردىكى قىسىملىرىغا ھۇجۇم قىلدى. قەشقەر كونىشەھەر، يېڭىشەھەرلەرگە تېگىش قىلىپ ئالالماي، ئۈرۈلۈپلا يەكەن، پوسكام، مەكىت قاتارلىق ناھىيىلەرگە تېگىش قىلدى.

4-ئاينىڭ 4-كۈنى، شىڭ شىسەي خوتەندە تۇرۇشلۇق ماخۇسەن (ماجۇڭيىڭنىڭ قېيىن ئاغىسى)گە تېلېگراممىا بېرىپ، ئۆلكە ئارمىيىسى بىلەن بىرلىشىپ قەشقەردىكى ئۆزگىرىش قىلغان قوشۇنلارغا شىمال ۋە جەنۇب تەرەپتىن قىسىپ زەربە بېرىشنى بۇيرىدى. 6-چېسلا ماخۇسەن جاۋاب تېلېگراممىا بېرىپ ئەسكەر چىقىرىشقا رۇخسەت سورىغان قىياپەتكە كىرىۋالدى:

4-ئاينىڭ 11-كۈنى، ماخۇسەن ئاشكارا ئاسىيلىق قىلىپ، ئەسكەر چىقىرىپ ئابدۇنىيازغا ياردەملىشىپ قەشقەرگە ھۇجۇم قىلدى. كونىشەھەرنى ئىگىلەپ بارلىق يەرلىك ئەمەلدار، ئارمىيە - ساقچى ئوفىتسېرلىرىنى قامىدى. ئەتىسى ماخۇسەن قىسمى يېڭىشەھەرنى قورشىدى ھەمدە شۇ-

نىڭ بىلەن بىر چاغدا شىڭ شىسەيگە قارشى تۇرۇش خىتابى-
نامىسىنى ئېلان قىلدى.

4 - ئاينىڭ ئاخىرى، ئابدۇنىياز قىسىملىرى پەيزا-
ۋات، مارالبېشى، مەكىت، ئۇچتۇرپان قاتارلىق جايلارنى
ئارقا - ئارقىدىن ئىشغال قىلدى؛ 5 - ئاينىڭ باشلىرىغا
بارغاندا ئاقسۇغا قىستاپ باردى ھەمدە يېقىن يول بىلەن
كۇچارنى قورشىدى، شايار، كورلىلارنى بۇلاڭ-تالاڭ قىلدى.
ماخۇسەنمۇ قىسىملىرىغا بۇيرۇق قىلىپ ماسىڭگۇينى يېڭى-
شەرگە قاۋاپ قويدى؛ يېڭىسار، كۇچارنى ئىشغال قىلىپ،
ئۆزى يەكەندە تۇرۇپ ھەر قايسى قىسىملىرىغا قوماندان-
لىق قىلدى.

5 - ئاينىڭ ئاخىرى، شىڭ شىسەي ئۆلكە ئارمىيى-
سىدىن 5000 ئادەمنى يۆتكەپ قەشقەرگە يۈرۈش قىلدى.

5 - ئاينىڭ 25 - كۈنى، ئۆلكىلىك
ھەيئەتنىڭ 248 - قېتىملىق يىغىنى تاشقى ئىشلار
مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى، قوشۇمچە «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ باش-
لىقى ۋەنشيەنتىڭنى ۋاڭ باۋچيەننىڭ ئورنىغا قەشقەر مە-
مۇرىي رايونىنىڭ باشلىقلىقىغا؛ قەشقەر گارنىزون شتابى-
نىڭ شتاب باشلىقى جياڭ يۇفېننى لىۋ بىڭنىڭ ئورنىغا
قەشقەر گارنىزون قىسىملىرىنىڭ مۇۋەققەت قوماندانلىقىغا
تەيىنلىدى. قەشقەرنى كۆزدىن كەچۈرۈۋاتقان ئۆلكىلىك ما-
لىيە نازارىتىنىڭ نازىرى خۇشۇكاڭنى تىنچلىق ھەيئىتى-
نىڭ قوشۇمچە ھەيئەتلىكىگە، قۇربان سېيىتنى قەشقەر 7 -
دۇبەنيىنىڭ باشلىقلىقىغا بەلگىلەپ، ئۇلارنىڭ ئورتاق
ھالدا قەشقەر ھەربىي ئۆزگىرىشىدىن كېيىنكى ئىشلارنى بىر
تەرەپ قىلىشىغا بۇيرۇدى.

6 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى، ئۆلكە ئارمىيەسى دارالبېشى، ئاقسۇلارنى ئارقىمۇ ئارقا يەڭدى.

9 ـ ئاينىڭ بېشىدا، كونستانتىنوپ باش قوماندانلىقىدىكى، شاكىر تۆرە نچالىقىدىكى سوۋېت قىزىل ئارمىيەسىنىڭ بىر تارماق قوشۇنى شىڭ شىسەينىڭ تەكلىپىگە بىنائەن تورغات ئېغىزىدىن چېگرا ئىچىگە كىرىپ، مەۋلانوپنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى ئاتلىق پولكى، دۇلۇغچا تالىق ئىسھاقبېكنىڭ قىرغىز ئاتلىق پولكى بىلەن بىرلىشىپ، ئۆلكە ئارمىيەسىگە ماسلىشىپ قەشقەرنىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا ھۇجۇم قىلدى، ئاينىڭ ئاخىرىدا قەشقەر كونىشەھەر ۋە يېڭىشەھەرنى تارتىۋالدى.

10 ـ ئاينىڭ بېشى، سوۋېت قىزىل ئارمىيەسى يەكەننى ئىشغال قىلدى، ماسىڭگوي قىسىملىرى يېڭىشەھەردە تېلېگرامما يوللاپ تەسلىم بولغانلىقىنى ئېلان قىلدى. ماخۇسەن خوتەنگە قاچقاندىن كېيىن، مال ـ دۇنيالىرىنى ئېلىپ ھىندىستانغا قاچتى. قەشقەردىكى ھەربىي تۈزگىرىش تىنچىتىلغانلىقى ئېلان قىلىندى. سوۋېت ئارمىيەسىنىڭ قىرغىز (مەۋلانوپ قوماندانلىقىدىكى) ئاتلىق پولكىنىڭ بىر قىسمى بىلەن مايور ئىسھاقبېكنىڭ ئاتلىق پولكى قەشقەر كونىشەھەرنى ساقلىدى، سوۋېت ئارمىيەسىنىڭ شاكىر تۆرەنى خوتەندە مۇداپىئەدە تۇردى. سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن شىڭ شىسەي دائىرىلىرى مايور ئىسھاقبېككە ئىككى ئاتلىق ئوردېن تارقاتتى.

10 ـ ئايدىن 12 ـ ئايغىچە شىڭ شىسەي: ئومۇمەن بۇرۇن تۆمۈر، ئوسمان، سابىت داموللا، ماخۇسەن، مەھمۇتلار بىلەن بىرگە قالايمىقانچىلىق قىلغانلار، ئەتكىلىيە

ۋە ھىندىستاننىڭ سودىگەرلىرى ھەم ئادەملىرى قاتارلىقلار بىردەك قولغا ئېلىنىپ ئازابلىنىدۇ، دەپ جاكارلىندى. قەشقەر جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى بۇيرۇققا بىنائەن قەشقەر مەمۇرىي باشلىقى ۋەنشيەنتىڭ، قەشقەر كارىنزون شتابى ھەربىي لازىمەتلىكلەر ئورنىنىڭ جۇيجاڭى ۋاڭ رۇشىن، قەشقەر يەرلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ سوراقچىسى شۇ خۇڭيۇ قاتارلىق زور تۈركۈمدىكى يەرلىك ئورگانلارنىڭ ئەمەلدارلىرىنى ۋە ھۆكۈمەت خادىملىرى، ئوقۇتقۇچى، زىيالىيلارنى قولغا ئالدى. سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىدىن شاكىر تۇەنجاڭ (بۇ چاغدا قەشقەرگە يۆتكىلىپ كېلىپ بولغانىدى) ھەربىي قانۇن مەسلىھەتچىسى بولۇپ سوراقنى باشقۇردى. قەشقەر رايونىدىن جەمئىي 5 مىڭدىن كۆپرەك ئادەم تۇتۇلدى.

12 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى، قەشقەر رايونىدا خائىنلار مۈلكىنى ئېنىقلاش ھەيئىتى قۇرۇلدى.

12 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى، خائىنلار مۈلكىنى ئېنىقلاش ھەيئىتى ئىسمىلىكى ئېلان قىلىندى، قەشقەر كارىنزون شتابىنىڭ قوماندانى جياڭ يۈفىن ھەيئەت باشلىقى، قەشقەرنىڭ مۇۋەققەت مەمۇرىي باشلىقى ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم بىلەن كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى ئابدۇۋاجى قاتارلىق 9 كىشى مۇئاۋىن ھەيئەت باشلىقى بولدى؛ 12 ھەيئەت تەسىس قىلىندى، ھەيئەتنىڭ ئورنى كونىشەھەر ناھىيىلىك سودىگەرلەر ئۇيۇشمىسىنىڭ ئىش ئورنىغا قويۇلدى.

شۇ يىلى، قەشقەردىكى سابىق «يېڭى ھايات» گېزىتخانىسى ئاساسىدا «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ قەشقەر شۆبىسى

قۇرۇلدى، ئۆلكە تەرەپتىن ئەۋەتىلگەن لى تەييۇ باشلىق، قوتلۇق ھاجى باش مۇھەررىر، سوۋېتتە ئوقۇپ كەلگەن خەلپەت سۈزۈك ھاجىم قاتارلىق كىشىلەر تەھرىر بولۇپ، «قەشقەر-شىنجاڭ گېزىتى» نى چىقاردى. گېزىتنىڭ ئۇيغۇرچىسى قوغۇشۇن مەتبەئەدە، خەنزۇچىسى شاپىگرافتا بېسىلدى، راسخوتىنى قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى تەمىنلەپ بەردى.

1938 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 27- يىلى)

1 - ئاينىڭ 29 - كۈنىدىن 2 - ئاينىڭ 26 - كۈنىگىچە قەشقەر رايونى بويىچە 1 - قېتىملىق ۋە 2 - قېتىملىق ھەيئەتلەر يىغىنى ئېچىپ شىنجاڭ خەلقى ياپونغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەن قوتقۇزۇش ئارقاسەپ ياردەم ئۇيۇشمىسىنى رەسمىي قۇرۇش قارار قىلىندى، ئورنى قەشقەر كونىشەھەر خەلق ئۇيۇشمىسىدا بولدى. سابىت ئۇرا ھەم ھەيئەت باشلىقى، ۋۇچىجۇن، ھەپىزدىخان مۇئاۋىن ھەيئەت باشلىقى بولدى. شۇ يىلى ئىئانە قىلىنغان پۇل، مال - مۈلۈك قەشقەر پۇلىغا سۇندۇرۇلغاندا 22 مىليون 268 مىڭ 744 سەر گە، ئاقچا 91 مىڭ 996 يۈەنگە يېتىپ، ياپونغا قارشى ئالدىنقى سەپكە ئەۋەتىپ بېرىلگەن.

5 - ئاينىڭ 12 - كۈنى، قەشقەردە تۇرۇشلۇق ئاتلىق 35 - پولكنىڭ ئىككى لىيەنى ئەنگلىيە جاسۇسلىرىنىڭ قۇترىتىشى بىلەن توپىلاڭ كۆتۈرۈپ سىرتقا قاچقاندا، ئۆلكىلىك ئارمىيىنىڭ تاشقورغان چېگرا مۇداپىئە دادۈيى تەرىپىدىن تۇسۇۋېلىنغان.

6 - ئاينىڭ 30 - كۈنى، نەققارى كونىشەھەرنى ھېيىتىنىڭ ھاكىمى بولغان.

شۇ ئايدا، ئامېرىكا ماشىنىلىرىنى قوللىنىپ ھۆكۈ-

مەت تەرەپ باشقۇرغان قەشقەر مەتبەئەخانا قۇرۇلغان.

7 - ئايدا، ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى بىگمان ئەنگلىيە تەۋەلىكىدىكى سودىگەر رىسكە باينى قەشقەر كونىشەھەردە جاسۇسلۇق قىلىشقا قۇتراتتى. قەشقەر يەرلىك ھۆكۈمەت تەرەپ ئەنگلىيە كونسۇلغا نوتا تاپشۇرۇپ، جىنايەتچىنى تاپشۇرۇپ بېرىشنى ھەمدە جۇڭگو تەرەپ سوت كوللېگىيىسى ئاشكارا سوراق قىلىشنى تەلەپ قىلدى. بىگمان رىسكە باينى ئاقلاپ تۇرۇۋالغاچقا ھەم كونسۇلخانىغا يوشۇرۇپ قويغاچقا سوراق قىلىشقا ئامال بولمىغان.

9 - ئاينىڭ 10 - كۈنى، قەشقەر كونىشەھەردە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسى بىلەن ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسىغا چېتىلىدىغان ئاتالمىش «قەشقەردە تۇرۇشلۇق ئاتلىق 31 - تۈەن قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشنى قەستلىگەن» دېگەن خەلقئارالىق سىياسىي ناھەق ئەنزە يۈز بەرگەن. 31 - تۈەننىڭ تۈەنجاڭى ئابدۇقادىر قاتارلىق ئون نەچچە ئۇيغۇر، خەنزۇ ئوفىتسېرلار قولغا ئېلىنغان. ئۆلكە شەھەردىكى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى باشقۇرۇش باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن جۇنجاڭى قۇربان نىياز قاتارلىق كىشىلەرمۇ بۇ ئەنزىگە قول تىققان، شېڭ شىسەي ئىلگىرى-كېيىن ئىككى قېتىم كۆرۈپ ئەۋەتىپ تەكشۈرگەن.

10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى، كونىشەھەر ناھىيىسىدە 1 - ئىشچىلار كوپېراتىپى قۇرۇلدى.

شۇ يىلى، قەشقەردىكى ئاتالمىش ۋەتەنپەرۋەر زات، موۋەققەت مەمۇرىي باشلىق ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم سو-

ۋېت ئىستىسپاقىنى زىيارەت قىلىپ، ستالىنىنىڭ قوبۇل قىـ
لىشىغا ۋە خاتىرە سۈرەتكە چۈشۈشكە مۇيەسسەر بولغان.

1939 ـ يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 28 ـ يىلى)

1 ـ ئايدا، جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ ئەزاسى گاۋ دېڭباڭ قەشقەر رايونلۇق باج ئىشلىرى ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ ئەزاسى لى يۈنياڭ (لى جۇلياڭ) قەشقەر رايونلۇق مائارىپ ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولغان.

3 ـ ئايدا، كونىشەھەردە توك كۈچى 250 كىلوۋاتلىق قەشقەر توك بىلەن يورۇتۇش زاۋۇتى قۇرۇلغان.

4 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى، كونىشەھەر ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى توپىلاڭ كۆتۈرۈشكە قوتراتقۇلۇق قىلىۋاتقان ئەنگلىيە جاسۇسى نۇر ئاخۇننى كوچىدىلا قولغا ئالغان.

5 ـ ئايدا، ئۆلكىلىك تاشيول يىغىنى ئېچىلىپ ئاقسۇدىن قەشقەرگىچە، قەشقەردىن خوتەنگىچە تاشيول ياساشنى باشلاش قارار قىلىندى. شۇ ئايدا، كونىشەھەر ناھىيىسىدە يەنە ئاشلىق جۇغلاپ قەھەتچىلىككە تەييارلىق كۆرۈش كومىتېتى قۇرۇلغان.

6 ـ ئايدا، سودىگەرلەر مەبلەغ سېلىپ ئاچقان ياغ زاۋۇتى قۇرۇلغان.

شۇ يىلى، قەشقەر كونىشەھەردىكى كېرەمباغ دوختۇرخانا ئۆلكىنىڭ بىۋاستە باشقۇرۇشىغا قاراپ، شىنجاڭ ئۆلكىسىگە قاراشلىق 3 ـ دوختۇرخانا دېگەن نام بېرىلدى، خۇيزۇ بەي ۋېينىڭ يۈەنجاڭ بولدى. شۇ يىلدا، بۇ دوختۇرخانا

21 مىڭ 302 بىمارنىڭ كېسەلىنى كۆرگەن.
شىنجاڭ سودا بانكىسىنىڭ قەشقەر كونىشەھەر شۆبە
بانكىسى قۇرۇلغان.
قەشقەر رايونلۇق چارۋىچىلىق شۆبە ئىدارە تەسىس
قىلىنغان. قەشقەر مال دوختۇرلۇق شۆبە باشقارمىسى بىلەن مال
دوختۇرلۇق لابوراتورىيە پونكىتى چارۋا ماللار دوختۇرخانى-
سىنىڭ ئىچىدە قۇرۇلغان.

1940 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 29 - يىلى)

1- ئايدا، كونىشەھەر ناھىيىسىدە قورال - ياراق ئېت-
نقلاش ھەيئىتى قۇرۇلۇپ، خۇسۇسىي قورال - ياراق، ئوق-
دورا ساقلىغانلار بىردەك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى-
گە تاپشۇردى، بەلگىلىمە بويىچە باھا قويۇلدى.
2 - ئاينىڭ 19 - كۈنى، ئېلى داۋۇت كونىشەھەر نا-
ھىيىسىگە ھاكىم بولغان.
3 - ئاينىڭ 8 - كۈنى، «قەشقەر رايونلۇق خوتۇن-
قىزلار جەمئىيىتى» كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ شەھەر ئىچىدە
قۇرۇلغانلىقىنى جاكارلىدى، گازىنزون قوماندانى جياڭ يوفېنى-
نىڭ خانىمى مۇدىر بولدى. مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى
سابىت ئۇرايىمنىڭ ئايالى، جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ ئەزاسى
ۋۇ نەيىمىن (لى يۇنياڭنىڭ ئايالى) مۇئاۋىن مۇدىر بولدى.
5 - ئايدا، ئۆلكىلىك 3 - (قەشقەر) دوختۇرخانىسى بىر
يىللىق مۇددەت بىلەن تېببىي خادىملارنى يېتىشتۈرۈش كۇر-
سى ئاچتى، 62 ئادەم قاتناشتى، بۇنىڭدىن 22 ئادەم قەش-
قەر كونىشەھەر ئىچىدىن، ئوقۇش پۈتتۈرگەن كۇرسانتلار جە-
نۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا تەقسىم قىلىنىپ

ياۋروپاچە دوختۇرخانىلارنىڭ تايانچلىرىدىن بولۇپ قالـ
غان (ئازادلىقتىن كېيىن قەشقەر 1 - خەلق دوختۇرخانىسىغا
1 - نۆۋەت مۇئاۋىن مۇدىر بولغان ئابدۇرېشىت قارى دەل
مۇشۇ يەرنى پۈتتۈرگەن).

6 - ئاينىڭ 22 - كۈنى، ئۇدا ئۈچ كۈن قاتتىق يامـ
غۇر يېغىپ كەلكۈن ئاپىتىگە ئايلاندى، كونىشەھەرنىڭ يارـ
باغ دەرۋازىسىنى، تۆشۈك دەرۋازا كۆۋرۈكىنى كەلكۈن سۇ
ۋەيران قىلدى، نۇرغۇن ئۆيلەر ئۆرۈلۈپ چۈشتى.

10 - ئاينىڭ 6 - كۈنى، شى جىڭكاڭ ئەلى داۋۇتنىڭ
ئورنىغا كونىشەھەر ناھىيىسىگە ھاكىم بولدى.

شۇ يىلى، جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ ئەـ
زاسى ۋاڭ مۇ ۋاڭ باۋچىيەن باشچىلىقىدىكى
جەنۇبىي شىنجاڭنى كۆزدىن كەچۈرۈش ئۆمىكىگە ئەگىشىپ
قەشقەرگە كەلدى، باھار بايرىمىدىن كېيىن، ۋاڭ مۇ ئۆلـ
كە تەرەپنىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن قەشقەردە قېلىپ «شىنجاڭ
گېزىتى» قەشقەر شۆبىسىنىڭ تەھرىر باشلىقى بولدى؛
9 - ئايدا لى تەيىۋنىڭ ئورنىغا قەشقەر شۆبە گېزىتخانىـ
سىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولۇپ ۋاكالىتەن باشلىقلىق ۋەـ
زىپىسىنى بېجىرىپ تۇردى.

قەشقەر تېلېفون ئىدارىسى قۇرۇلۇپ 80 ئاپپارات ۋە
بىر كوموتاتور قۇراشتۇرۇلۇپ قەشقەر كونىشەھەر ئىچىدىـ
كى تېلېفونلارنى باشقۇردى. تېلېفون ئىدارىسى قەشقەر
ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ ئىچىگە قۇرۇلۇپ 1 - دەرىجىلىك ئىـ
دارە قىلىپ بېكىتىلدى.

قەشقەر ھاۋارايى ئۆلچەش پونكىتى قۇرۇلۇپ شۇ يىـ
لىلا ئىش يۈرۈشتۈرۈش راسخوتى ئۈچۈن 150 يۈەن، خىزمەت

راسخوتى ئۈچۈن 100 يۈەن ئاجرىتىپ بېرىلدى.

1941- يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 30 - يىلى)

5- ئاينىڭ 1- كۈنى، جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ ئەزاسى ۋاڭ مۇ (گېزىتخانا باشلىقى) بىلەن گاۋدېڭباڭ (قەشقەر ۋىلايەتلىك مالىيە ئىدارىسىنىڭ باشلىقى) قەشقەر كونىشەھەردە باشلامچىلىق بىلەن «قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقات گۇرۇپپىسى»نى قۇرۇپ، ماركسىزم-لېنىنىزم ۋە كومپارتىيىنىڭ ياپونغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى قۇتقۇزۇش تەشەببۇسلىرىنى ئاكتىپ تەشۋىق قىلغان.

12 - ئاينىڭ 11 - كۈنى، كونىشەھەر ناھىيىسى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن تۆرلۈك يېڭى دېھقانچىلىق سايمانلىرىدىن 129 نى ئىمپورت قىلىپ كونىشەھەر ئەتراپىدىكى دېھقانلارغا 116 نى سېتىپ بەردى.

شۇ يىلى، شىنجاڭ ئۆلكىلىك 3 - (قەشقەر) دوختۇرخانا دورىگەر يېتىشتۈرۈش كۇرسى ئاچتى، كۇرستا 20 دىن ئارتۇق ئادەم قاتناشتى، كۇرستىن كېيىن بىر بۆلۈكلىرىنى تاللاپ قەشقەر كونىشەھەردە ھۆكۈمەت ئاپتېكىسى قۇرۇلغان (كېيىن ئۇزاق ئۆتمەيلا قەشقەر ۋىلايەتلىك دورا شىركىتى بولۇپ ئۆزگەرگەن)؛ قالغان ئادەملەرنى ھەر قايسى ناھىيە سەھىيە ئورۇنلىرىغا تەقسىم قىلىپ ئەۋەتكەن.

1942 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 31 - يىلى)

1 - ئايدا، شى جىڭگاڭ كونىشەھەر ناھىيىسىگە مۇۋەققەت ھاكىم، فۇ يىچۈن مۇئاۋىن ھاكىم بولدى. شەھەر ئىچىدە مىراس مۈلۈك بېجى ئېلىنىش يولغا قويۇلدى.

2 - ئايدا، ۋاڭ مۇشىنجاڭ گېزىتخانىسىغا باش تەھرىرى بۆلۈمىگە تەھرىر بولۇپ يۆتكەلدى، ئاقسۇدىن جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ ئەزاسى چېن يۈەنچىڭ قەشقەر شۆبە گېزىتخانا باشلىقى بولۇپ يۆتكىلىپ كەلدى.

4 - ئايدا، جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ ئەزاسى ۋۇ نەيىن قەشقەر ۋىلايەتلىك ئاياللار ۋەكىللىرى سالاھىيىتى بىلەن ئۈرۈمچىگە بېرىپ ئۆلكىلىك 1 - نۆۋەتلىك ئاياللار قۇرۇلتىيىغا قاتناشتى.

4 - ئاينىڭ 8 - كۈنى، شى جىڭ كاڭ ۋەزىپىسىدىن ئايرىلىپ، فۇ يىچۈن مۇۋەققەت ھاكىم بولدى.

8 - ئاينىڭ 13 - كۈنى، چيۇگوجېن كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ مۇۋەققەت ھاكىمى بولۇشقا بۇيرۇق كەلدى (ئىككىنچى يىلى 3 - ئاينىڭ 14 - كۈنى كېلىپ ۋەزىپىگە ئولتۇرغان). مۇشۇ يىلى ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئورگىنىدىكى ئەمەلدار، خىزمەتچىلەر جەمئىي 40 قا يەتكەن. ۋاڭزو مۇئاۋىن ھاكىم بولغان.

9 - ئاينىڭ 21 - كۈنى، كونىشەھەر ناھىيىسى سودا-سانائەتچىلەر جەمئىيىتى، مەھەللە باشلىقلىرى، باشقارما مۇدىرلىرى قاتارلىقلار قاتناشقان يىغىن چاقىرىپ، شەھەر سېپىلىنى تولۇق ياساشنى، سېپىل ئۈستىدىكى پوتەيلەرنى تۈزەشتۈرۈشنى قارار قىلدى.

شۇ يىلى، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى ئاچقان قەشقەر ئىپتىدائىي دارىلمۇئەللىمىن ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىغا ئۆزگەرتىلىپ، ئوقۇتۇش سۈپىتى ياخشىلاندى.

ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت مەخسۇس پۇل ئاجرىتىپ ئۆلكىلىك 3- (قەشقەر) دوختۇرخانىسىنىڭ ئىچكى بۆلۈم كېسەل-

خانىسىنى كېڭەيتىپ ياسىدى، دوختۇرخانا مۇدىرى بەيۋېيتەنلىك ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاندى، ئورنىغا شۇلىن مۇدىر بولدى، دوختۇرخانىدىكى سوۋېتلىك دوختۇرلارنىڭ ھەممىسى ئۆز ئېلىگە قايتۇرۇپ كېتىلدى.

شىڭ شىسەي سوۋېتكە، كوممۇنىزمغا قارشى تۇرۇشقا باشلاپ، يۇشەن سودا شىركىتى قەشقەر شۆبىسىنىڭ 12 بالا شىركىتى ئارقا - ئارقىدىن تاقالغان، قەشقەردە مال باھاسى ئۇچقاندەك ئۆرلەپ تۈرلۈك ماللار تولىمۇ كەم بولغان.

قەشقەر كونىشەھەردىن ئۇلۇغچاتقىچە تاشيول ياسىلىشقا باشلىغان.

قەشقەر تېلېگراف ئىستانسىسى 7 - ئىستانسىغا ئۆزگەرتىلىپ، 2 - دەرىجىلىك ئىستانسا قىلىپ بېكىتىلگەنىدى.

1943 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 32 - يىلى)

2 - ئاينىڭ 15 - كۈنى، ئۆلكە شەھىرى ئۈرۈمچىدە شىنجاڭ تامۇژنىسى قۇرۇلغان، قەشقەر كونىشەھەرنىڭ تاش بازىرىدا قەشقەر شۆبە تامۇژنا قۇرۇلۇپ تۆۋەندە بەركەشتام، تاشقورغان، يەكەن ئۈچ ئورۇندا تارماق تامۇژنا قۇرۇلغان.

3 - ئاينىڭ 16 - كۈنى، قەشقەر مەمۇرىي رايون ۋالىي مەھكىمىسى بۇيرۇق يەتكۈزۈپ كونىشەھەر ناھىيىسىدىن ئۆزلۈكىدىن نورغۇن پۇل ئىئانە قىلىپ يول، كۆۋرۈك ياسىغان سودىگەر ياسىن ئاخۇن بىلەن كۆۋرۈك ياساشقا تەشكىللىگەن جىجاڭ (مەھەللە باشلىقى) روزىنى تارتۇقلىغان.

5 - ئايدا، قەشقەردە خىزمەت قىلىۋاتقان سوۋېتلىك مەسلىھەتچىلەر، مۇتەخەسسىسلەر، مەشقاۋۇللار، دوختۇرلار ئارقا - ئارقىدىن ئۆز ۋەتىنىگە قايتقان.

6 - ئاينىڭ 1 - كۈنى، كونىشەھەر ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئومۇمىي بۇيرۇق چىقىرىپ ناھىيىدىكى ئىدارە ئورۇنلار ئايمۇ ئاي «پۇقرالار ئايلىق يىغىلىشى»نى ئۆتكۈزۈشنى ئورۇنلاشتۇرغان.

6 - ئايدا، مايور ئىسھاقبېك تاشقورغاندا «ئازادلىق تەشكىلاتى» ۋە ئىنقىلابىي پارتىزان ئەترىتى ئۇيۇشتۇرۇپ، ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ تۇنجى ئاۋازىنى ياڭراتقانىدى.

7 - ئايدا، قەشقەر مەمۇرىي باشلىق مەھكىمىسى شىنجاڭ ئۆلكە 3 - (قەشقەر) مەمۇرىي مۇپەتتىش ۋالىيسى مەھكىمىسىگە ئۆزگەرتىلىپ، مەھكىمە قەشقەر كونىشەھەرگە تەسىس قىلىنغان.

9 - ئاينىڭ 15 - كۈنى، «ھاۋا ئارمىيە بايرىمى»غا ئايروپىلان تەقدىم قىلىش ھەرىكىتىنى تەبرىكلەش ئۈچۈن، كونىشەھەر پۈتۈن ناھىيە بويىچە 80 مىڭ يۈەنلىك كۈمۈش تەڭگە ئىئانە قىلغان.

11 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن 12 - ئاينىڭ 30 - كۈنىگىچە، پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە ئون مەمۇرىي مۇپەتتىش ۋالىيسى مەھكىمە تۇرۇشلۇق ئون چوڭ شەھەردە يېزا، بازار، قورۇق، توپ بويىچە نوپۇس تەكشۈرۈش خىزمىتى ئېلىپ بېرىلغان، بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر كونىشەھەر ناھىيە شەھىرىدە (بۈگۈنكى قەشقەر شەھىرىدە) يېزا تەسىس قىلىنماي، 13 بازار، 115 قورۇق، 1259 توپ، 10 مىڭ 948 ئائىلە

بولغان. كونشەھەر ناھىيىسى شىنجاڭ ئۆلكىسى بويىچە ئادەرىجىلىك ناھىيە قاتارىغا ئېلىنىپ، تۆۋەندە ئاۋام ئىشلىرى، مالىيە، ئىسلاھات، مائارىپتىن ئىبارەت تۆت بۆلۈم قۇرۇلغان. جۇڭگو گومىنداڭ پىدىر قىسمىنىڭ كونشەھەر ناھىيىلىك شتابى قۇرۇلۇپ شىن لىجۇڭ تۇنجى باش كاتىپلىقىنى ئۆتىگەن.

شۇ يىلى، قەشقەر ۋىلايەتلىك ھەيئەت مال باھاسىنى تەكشۈرۈش ئۈچۈن كونشەھەر ناھىيىسىنىڭ بوغداي، كۆممىقوناق قاتارلىق توققۇز خىل ئاشلىقىغا چەكلىمە باھا قويغان.

قەشقەر ئىپتىدائىي دارىلمۇئەللىمىن قەشقەر تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ ئىچىگە تەسىس قىلىنىپ، ئۇنىڭ مۇدىرلىقىنى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ مۇدىرى شى بىگيى قوشۇمچە ئۆتىگەن.

قەشقەر كونشەھەردە ئىپتىدائىي كەسپىي مەكتەپتىن بىرسى قۇرۇلۇپ، ئىككىنچى يىلى توقۇمىچىلىق، دېھقانچىلىق، ئاكشىيورلۇق سىنىپلىرىنى ئاچقان.

1944 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 33 - يىلى)

1 - ئايدا، قەشقەر كونشەھەردە جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە تۇنجى مەركىزىي كۆدەكلەر باغچىسى قۇرۇلۇپ 125 نەپەر كۆدەك بالا قوبۇل قىلىنغان. قەشقەر ۋىلايىتى ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش كۇرسى ئېچىشنى تەشەببۇس قىلغان. كونشەھەر ناھىيىسىدىن مىڭدىن ئارتۇق كىشى ساۋاتسىزلىقتىن قۇتۇلغان.

2- ئاينىڭ 1- كۈنى، پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە «ئىتتىپاق غالىبىيەت زايومى» سېتىش يولغا قويۇلغاندا، قەشقەر ۋىلايەتلىك زايوم سېتىش ھەيئىتى قۇرۇلغان، 10 ئەرلەر تەشۋىقات دۈيى، ئۈچ ئايالالار تەشۋىقات دۈيى تەشكىللەپ ئۆيمۇ ئۆي تەشۋىق قىلغاندىن سىرت، ئەرلەر تەشۋىقات دۈيى كوچىلارغا چىقىپ تەشۋىق قىلغان، ھەر قايسى ئىدارە، ئورگانلار بىردەك تەقسىم قىلىپ سېتىۋالغان؛ بۇنىڭدىن كونىشەھەر ناھىيىسى جەمئىي 462 مىڭ 900 يۈەنلىك (يېڭى ئۆلكە پۇلى ھېسابىدا) سېتىۋېلىپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەشەببۇس قىلغان «ياپونغا قارشى ئۇرۇش جەزمەن غەلىبە قىلىدۇ، يېڭى شىنجاڭ قۇرۇش چوقۇم ۋۇجۇدقا چىقىدۇ» دېگەن چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشقان.

2- ئاينىڭ 23- كۈنى، خەن يۇنچېڭنىڭ كونىشەھەر ناھىيىسىگە ھاكىم، جيا خۇجاڭنىڭ مۇئاۋىن ھاكىم بولۇشى ھەققىدە بۇيرۇق كەلگەن. ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتە ئەمەلدارلار، خىزمەتچىلەر، ئىشچىلار بولۇپ جەمئىي 45 كىشى بار ئىدى.

3- ئاينىڭ 4- كۈنى، قەشقەردە پىلە - ئۈجمىچىلىك ئىسلاھات ھەيئىتى تەشكىللىنىپ، نامى «شىنجاڭ ئۆلكىلىك پىلە - ئۈجمىچىلىك ئىسلاھات ھەيئىتى 3- رايون شۆبە ھەيئىتى» دەپ ئاتالغان ھەمدە 16- كۈنى كونىشەھەردە 2- قېتىملىق ئومۇمىي ھەيئەتلەر چوڭ يىغىنى ئاچقان.

3- ئاينىڭ 19- كۈنى، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت «ئىئانات تەقدىم قىلىش ھەققىدە ئاممىغا مۇراجىئەت» چىقىرىپ، ياپونغا قارشى ئۇرۇش ئۈچۈن ھەربىي ئات ئىئانە قىلىشقا چاقىرغان. قەشقەر ۋىلايىتى ئات

تەقدىم قىلىش ھەيئىتى تەشكىللەپ، مەزكۇر ۋىلايەتكە
1500 ھەربىي ئات تەقدىم قىلىش ۋەزىپىسىنى قويغان،
بۇ يېڭى پۇلغا سۇندۇرۇلسا 1 مىليون 50 مىڭ يۈەن بو-
لاتتى، بۇنىڭدىن كونىشەھەر ناھىيىسىگە 322 مىڭ يۈەن
قىممىتىدىكى 460 ئات تەقسىم بولغان؛ شەھەر رايونى ئى-
چىدىكى ھەر ساھە خەلقى تەقدىم قىلغان ئات 180 دانە،
126 مىڭ يۈەن قىممىتىدە بولۇپ، شۇ يىلى 6 - ئاينىڭ
ئوتتۇرىسىدىلا ئەينەن يۇقىرىغا تاپشۇرۇلغان.

3 - ئايدا، قەشقەردە ئاشلىقنىڭ باھاسى ئۇچقاندەك
ئۆرلەپ كەتكەنىدى. قەشقەر سودا - سانائەتچىلەر ئۇ-
يۇشمىسى، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى جۇۋا تەشكىللەپ بازارغا زور
مىقداردا ئاش سېلىپ خەلقنىڭ دەردىگە دەرمان بولغان.
شۇنىڭ بىلەن ئاشنىڭ باھاسى تۆۋەنلەپ: بىر كۈرە بۇغ-
داي 30 يۈەندىن 26 يۈەنگە، بىر كۈرە كۆممىقوناق 20
يۈەندىن 19 يۈەنگە، بىر كۈرە ئاق قوناق 20 يۈەن-
دىن 18 يۈەنگە، بىر چارەك (16 جىڭ) ئاق ئۇن 15 يۈەن-
دىن 14 يۈەنگە چۈشكەن.

4 - ئاينىڭ 13 - كۈنى، گېرىد بېگىمانىڭ ئورنىغا
ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى بولدى.
ئۇ، ئالتە يىل يوشۇرۇپ كەلگەن جاسۇس رىكە باينى قو-
يۇپ بەردى، شۇنىڭ بىلەن ياپون شىنجاڭنى ئىگىلىۋال-
دىكەن، دېگەن ئىغۋالار كونىشەھەر كوچىلىرىدا تارقىلىپ
يۈردى.

5 - ئاينىڭ 19 - كۈنى، ئازلىق ھەرىكەتنى كېڭەي-
تىپ يۈرگۈزۈش ئۈچۈن، كونىشەھەر ناھىيىلىك ھۆكۈمەت
ئاھالىلەرنى تەشكىللەپ چوڭ ئازلىق ھەرىكىتى ئېلىپ بار-

دى ھەمدە 11 - ئاينىڭ 3 - كۈنىنى كۆزلۈك تازىلىق ھەرىـ
كىتى كۈنى قىلىشنى ھەمدە چوڭ تەكشۈرۈش ئېلىپ بېـ
رىشنى بېكىتتى.

6 - ئاينىڭ 1 - كۈنى، سوڭ دېجېڭنى يۆتكەپ كېلىپ
خەن يۈنچېڭنىڭ ئورنىغا كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ مۇۋەقـ
قەت ھاكىملىقىغا قويدى.

شۇ ئاينىڭ ئوتتۇرىسىدا، ئېسىل قىبەك تاشقورغاندا
قوراللىق قوزغىلاڭ قوزغىدى.

6 - ئاينىڭ 18 - كۈنى، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ
«ياپونغا قارشى ئۇرۇشتا يارىلانغانلارنىڭ دوستى بولۇش
ھەرىكىتى» گە ئاۋاز قوشۇش ئۈچۈن، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى
كونىشەھەر ناھىيە قاتارلىق توققۇز ناھىيە جەمئىي 8309.5
يۈەنلىك كۈمۈش تەڭگە ئىئانە قىلغان.

8 - ئاينىڭ 1 - كۈنى، قەشقەر كونىشەھەر ئۇيغۇر
ئۇيۇشما كۇلۇبى (بۈگۈنكى قەشقەر شەھەرلىك ھېيتگاھ
كىنو - تىياتىرخانىسى) دا قەشقەر خەلق مائارىپى يۇرتى
قۇرۇلۇپ، تەشكىلات، مائارىپ، سەنئەتتىن ئىبارەت ئۈچ
بۆلۈمگە ئايرىلغان ھەمدە قارمىقىدا خەلق مەكتىپى، كۈ-
تۈپخانا، كۆڭۈل ئېچىش ئۆيى، تىياتىر، ناخشا، مۇزىكا
قاتارلىق بۆلۈملەر قۇرۇلغان، شۇ كۈنى سىرتقا ئېچىلغان.

8 - ئاينىڭ 11 - كۈنى، كونىشەھەر ناھىيىسى
يىغىن ئېچىپ «خەلق مائارىپى بويىچە مەجبۇرىي
مەكتەپكە كىرگۈزۈش ھەيئىتى» نى تەشكىللىگەن ھەمدە نا-
ھىيە، شەھەر، بەش ئورۇندا بازارلىق ھەيئەت تەشكىل-
لەپ مەكتەپكە كىرگەن بالىلارنى، ئوقۇشتىن قالغانلاردىن
ئوقۇشقا كىرىدىغان قىزلارنى ئايرىم - ئايرىم تىزىمـ

لاپ، ئاندىن ئوقۇشقا كىرىش ئىشلىرىنى بېجىرگەن.

8 - ئاينىڭ 14 - كۈنى، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ «بىر ناھىيە بىر ئايروپىلان ئىئانە قىلىپ، ياپونغا قارشى ئۇرۇشقا ياردەم بېرىش» ئىئانە ھەيئىتى ھەرقايسى ۋىلايەت، ناھىيىلەرگە ئايروپىلان ئىئانە قىلىشنى چاقىرىق قىلغانىدى. قەشقەر ۋىلايىتى 12 ئايروپىلان ئىئانە قىلغان، ئۇنىڭ قىممىتى 183 مىڭ 258.75 يۈەن بولغان، كونىشەھەر ناھىيىسىلا تۆت ئايروپىلان ئىئانە قىلغان بولۇپ نامىنى «كونىشەھەر 1-4» دەپ ئاتىغان.

9 - ئاينىڭ 2 - كۈنى ئۈرۈمچىدىن قەشقەرگە پاساژىر نۆۋەتچى ماشىنا قاتناش باشلانغان، ھەر ئايدا بىر نۆۋەت، ھەر نۆۋەتتە ئىككى ماشىنا ماڭاتتى.

9 - ئاينىڭ 28 - كۈنى، قەشقەردە يەر تەۋرىگەن، كونىشەھەردە بەش بالغا يەتكەن.

شۇ يىلى، قەشقەردە گومىنداڭنىڭ «جەنۇبىي شىنجاڭ كارىزون شىتابى» قۇرۇلغان (يېڭىشەھەردە تۇراتتى). ئۇنىڭغا قاراشلىق ئاتلىق 9 - بىرىگادا قەشقەر كونىشەھەر ئىچىدە (بۈگۈنكى قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى ئورنى) تۇرغان.

ئۆلكىلىك 3 - (قەشقەر) دوختۇرخانىنىڭ ئىچكى كېسەللىكلەر كېسەلخانىسىنىڭ كېڭەيتىش قۇرۇلۇشى پۈتۈپ، يېڭىشەھەردىكى شۆبە دوختۇرخانا كۆچۈپ كەلگەن. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت مەزكۇر دوختۇرخانىنىڭ شتاتىنى 27 كىشىگە مۇقىملاشتۇرغان. بۇنىڭدىن ئىچكى، تاشقى بۆلۈمدە مەسئۇل دوختۇر ئىككىدىن؛ ئاياللار، تېرە كېسەللىكلەر، بەش ئەزا بۆلۈملىرىدە مەسئۇل دوختۇر، ۋە مەسئۇل دورا-

گەرلەر بەردى؛ تەكشۈرگۈچى، ئاكشىيوركا، ئۆگەنچ دوۋ-
گەرلەر بەردى؛ سېنتەبىر 16 نەپەر، داۋالاش ئۇسكۇنىسى ئۇ-
چۇن ئاجرىتىپ بەرگەن راسخوت 15 مىڭ يۈەن بولغان.

قەشقەر كونىشەھەردە قول بىلەن مەشغۇلات قىلىدى-
غان قەغەز زاۋۇتىدىن بىرى قۇرۇلغان، كېتەرلىك راسخوتى-
نى قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى ئۈستىگە ئالغان.

قەشقەر ۋىلايىتى ئېلېكترلىك ئوقۇتۇش (كىنو، كۆ-
لەڭگۈ چۈشۈرۈش چىرىغى، رادىئوغا تارتىپ) ئەترىتى ۋە
سەييارە ئوقۇتۇش ئەترىتى تەشكىللەپ، گومىنداڭ مەركى-
زىي ھۆكۈمىتى تارقاتقان تاللانما نومۇرلارنى قويغان
ھەمدە «ئېلېكترلىك ئوقۇتۇش ۋە ئىجتىمائىي تەربىيە
سەييارە خىزمىتى ئەترەتلىرىنىڭ تەشكىلىي مىزانى» نى
ئېلان قىلغان. قەشقەر ۋىلايىتىگە كېرەكلىك كىنو ئاپپارا-
تى، فىلىم، كۆلەڭگۈ پلاستىنكىسىنى ئۆلكىلىك مائارىپ
نازارىتى تەكشۈرۈپ تارقىتىپ بېرەتتى.

1945 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 34 - يىلى)

3- ئاينىڭ 6- كۈنى، شىن لىجۇڭ كونىشەھەر ناھىيە-
سىنىڭ ھاكىملىقىغا تەيىنلەنگەن، 4- ئاينىڭ 7- كۈنى
سۇڭ دېجۇ بىلەن تاپشۇرۇۋېلىشىپ ۋەزىپىدە ئولتۇرغان.

3 - ئاينىڭ 16 - كۈنى، شىنجاڭ ئۆلكىلىك 3 - (قەش-
قەر) رايون مۇپەتتىش ۋالىي مەھكىمىسىگە يېڭى ئەمەلدار
تەيىنلەنگەن، گوك پېيلى باش ۋالىي، جاڭ ئەيسۇڭ مۇئا-
ۋىن ۋالىي بولغان.

4 - ئايدا، ئاتۇش تەرەپتىن كەلگۈن كېلىپ، كونى-
شەھەر ناھىيە بەشكېرەم يېزا 8 - قورۇقتا تەۋەككەنتلەردىن

12 ئورۇن، 82 مو بىنام يەر، 284 مو تېرىلغۇ يەر، 189 مو زېمىن، 122 مو بېدە، ئۇرۇق سېلىنمىغان 66 مو يەر، 48 مىڭ 425 تۈپ مېۋىلىك ـ مېۋىسىز دەرەخ، 18 ئېغىز ئۆي قاتارلىقلارنى ئېقىتىپ كەتكەن.

5 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى، كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ شەھەر ئىچىدىكى خام بازىرىدا ناھىيىلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى قۇرۇلۇپ، نۇر بەگ مەسئۇل بولغان.

8 ـ ئايدا، تاشقورغاندىكى ئېسھاقبېكنىڭ قوزغىلاڭچى قوشۇنى قەشقەردىكى گومىنداڭ ئارمىيىسىگە ھۇجۇم قوزغىغان. قەشقەردىكى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئالدى بىلەن قەشقەر تۈرمىسىدە قاماقلىق 396 نەپەر سىياسىي مەھبۇسنى ئۆلتۈرۈشنى قارار قىلغان، قەشقەردىكى ئاتاقلىق ۋەتەنپەرۋەر زات ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم ئوتتۇرىغا چىقىپ يېڭىشەھەردە تۇرۇشلۇق 42 ـ كورپۇسنىڭ جۇنجاڭى ياڭ دېلياڭدىن قىرغىننى توسۇپ قېلىشنى تەلەپ قىلغان؛ يەنە سوۋېتنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلى باتنوۋ بىلەن ئالاقىلىشىپ، ئۇنىڭمۇ ئوتتۇرىغا چىقىپ ئارىلىشىشىنى تەلەپ قىلغان، كېيىن بۇ قېتىملىق قىرغىنچىلىق ئىجرا قىلىنمىغان.

8 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى، قەشقەر كونىشەھەر، يېڭىشەھەردىن ئىبارەت ئىككى شەھەردىكى نەچچە تۈمەن خەلق قىزىل دەريا بويىدىكى مەيدانغا توپلىنىپ ياپونغا قارشى ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسىنى تەنتەنە قىلغان. كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى، قوشۇمچە گومىنداڭ پىرقىسى كونىشەھەر شتابىنىڭ باش كاتىپى شىمن لىجۇڭ يىغىندا ياپونغا قارشى ئۇرۇشتا ئاكتىپ ئىشتا نەبەرگەن ئورۇن ۋە شەخسلەرنى تەقدىرلىگەن. چوڭ يىغىن ئېچىلگەن.

سائەت سەككىزدىن ئارتىپ چۈشتىن كېيىن سائەت يەتتە بىلەن ئاندىن ئارقىغان.

10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى، قەشقەر يەرلىك تىنچلا لدۇرۇش ھەيئىتى قۇرۇلۇپ، گومىنداڭ ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى شىن لىجوڭ مۇئاۋىن مۇدىر بولغان.

10 - ئاينىڭ 27 - كۈنى، گومىنداڭ ناھىيىلىك مەسلىھەت كېڭىشى قۇرۇلۇپ، ئىبراھىم ھاجى كېڭەش باشلىقى بولغان، كېڭەش ئەزاسى 31 نەپەر ئىدى.

12 - ئاينىڭ 9 - كۈنى، رىن يىسەن شىن لىجۇڭنىڭ ئورنىغا گومىنداڭ ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى، ياسىن سەتەڭ مۇئاۋىن ھاكىم بولغان.

شۇ يىلى، قەشقەر پوچتىخانا بىرىنچى دەرىجىلىك ئىدارىگە ئەسلىگە كەلدى، قەشقەر تېلېگراف ئىدارىسى قۇرۇلدى.

رەھمىتۇللا ئۆلكىلىك 3 - (قەشقەر) دوختۇرخانىسىنىڭ مۇدىرى بولغان.

يىل ئاخىرىدا، ئەنگلىيە ئۆزىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرغانلىقىنى، مەزكۇر كونسۇلخانىنى ئەنگلىيىگە تەۋە ھىندىستان ۋە پاكىستانغا ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، ھىندىستان پاكىستانىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسى قىلىپ ئۆزگەرتىپ قۇرىدىغانلىقىنى جاكارلىغان.

1946 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 35 - يىلى)

3 - ئايدا، گومىنداڭ ناھىيىسى يېزا - بازار خەلق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىنى چاقىرىپ، يېزا باشلىقى، بازار باشلىقىنى ئۆزگەرتىپ سايلىغان.

5 - ئايدا، شىنجاڭ كارىزون مۇئاۋىن باش قوماند-

دانى جاۋشىگۇاڭ جەنۇبقا يۆتكىلىپ يول بويى خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈرۈپ قەشقەرگە كەلگەن.

7 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى، كونىشەھەر ناھىيىسى شەھەر ئىچىدىكى ھەر قايسى كوچىلارنىڭ نامىنى ئۆزگەرتكەن.

9 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى، قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى «شىنجاڭ سابىق باش ۋالىي (شېڭ شىسەي) مەھكىمە خەلق مال- مۈلكىنى مۇسادىرە قىلىش ھەيئىتى» چىقارغان «سابىق باش ۋالىي مەھكىمە مۇسادىرە قىلغان خەلق مال- مۈلكىنى ئېنىقلاش توغرىسىدىكى يەتتە تۈرلۈك چارە» نى تارقاتقاندى ھەمدە ھەر قايسى ناھىيىلەرنىڭ ئاپپارات قۇرۇپ ئېنىقلاپ ئەسلى ئىگىسىگە قايتۇرۇشنى تاپىلىغان.

9- ئايدا، شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئەخمەتجان ئابدۇكېرىمخان مەخسۇمنى قەشقەر مەمۇرىي مۇپەتتىش مەھكىمىسىنىڭ ۋالىيلىقىغا كۆرسەتكەندە رەئىس جاڭجىجۇڭ قوشۇلغان. قەشقەردە تۇرۇشلۇق 42- كورپۇسنىڭ جۇنجاڭى ياڭ دېلياڭ خەلقنى قۇترىتىپ توسقۇنلۇق قىلىپ، باشقا ۋالىي ئەۋەتىشنى تەلەپ قىلىپ تۇرىۋالغان. جاڭجىجۇڭ شىنجاڭ گارنىزونىنىڭ باش قوماندانى سۇڭ شىلىيەننى قەشقەرگە ئەۋەتىپ خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈرتكۈزگەن ھەم تۇرۇشلۇق قىسىملارنى كۆندۈرگۈزگەن.

10- ئاينىڭ 5- كۈنى، شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا دېموكراتىك سايلام ئېلىپ بېرىلىپ ھاكىمىيەت ئەمەلدارلىرىنى ۋە ئۆلكە، ناھىيە ئىككى دەرىجىلىك مەسلىھەت كېڭەش ئەزالىرىنى سايلاش بولغاندا، ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ مائارىپ نازىرى سەيپىدىننى قەشقەر ۋىلايىتى-

نىڭ سايلام نازارەت گۇرۇپپىسىغا مەسئۇل بولۇشقا، ئۆل-
كىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بۇرھان ۋە ئىسلا-
ھات نازارىتىنىڭ نازىرى ئىمىن ئىككىيلەننى يەكەن ۋە
خوتەن ۋىلايەتلىرىگە سايلامغا مەسئۇل قىلىپ ئەۋەتكەن،
ئۇچەيلەن قەشقەر كونىشەھەرگە بىرلىكتە كەلگەن. ئۇچەي-
لەن ئابدۇكېرىمخان مەخسۇمنىڭ قەشقەرگە ۋالىي بولۇشى
ۋە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى سىياسەت مەسىلى-
لىرى ھەققىدە ئىلگىرى-ئاخىر بولۇپ كونىشەھەردە كۆپ
قېتىم سۆزلىگەن ھەمدە گېزىتلەرگىمۇ بېسىلغانىدى. سەي-
پىدىن قەشقەردە سايلام ھەيئىتى قۇرۇش، دېموكراتىك ساي-
لامدىن كېيىن ھاكىم بولۇش، ناھىيىلىك مەسلىھەت كېڭە-
شى ۋە ئۆلكىلىك مەسلىھەت ئەزالىرىنىڭ نىسبىتىنى 70% بو-
لىدىغانلىقى قاتارلىق مەسىلىلەرنى سۆزلىگەن. گومىنداڭ
كۈچلىرى سايلامغا بۇزغۇنچىلىق قىلىپ دېموكراتىك ساي-
لامنى ۋۇجۇدقا چىقارغۇزمىدى. ھەمدە سايلاپ چىقىلغان ھا-
كىم ۋە كېڭەش ئەزالىرىنى بەتنام چاپلاپ قولغا ئالدى يا-
كى نازارەت قىلدى.

11- ئاينىڭ 3- كۈنى، شىنجاڭ گارنىزونىنىڭ باش قو-
ماندانى سۇڭ شىلىيەن جاۋشىڭ ۋاڭنى جەنۇبىي شىنجاڭ گار-
نىزونىنىڭ قوماندانى، قوشۇمچە قەشقەردە تۇرۇشلۇق 42-كور-
پۇسنىڭ جۇنجاڭلىقىغا ئەۋەتىپ، يېڭىشەھەردە تۇرغۇزدى؛
مەزكۇر كورپۇسنىڭ ئاتلىق 9- بىرىگادىسى يەنىلا كونى-
شەھەردە تۇرۇۋەردى، بىرىگادا باشلىقى ما پىڭلىن ئىدى.

12- ئاينىڭ 8- كۈنى تۇرسۇن ئېلى كونىشەھەر نا-
ھىيىسىنىڭ ھاكىمى بولدى.

شۇ يىلى، قەشقەردىكى ھەر قايسى ساھەلەر ئۆمۈر يول

ھەيئەتنى تەشكىللەپ، تۆمۈر يول ياساشقا تەييارلىق كۆردى (ئاساسلىقى كەيخۇ، شىنجاڭ تۆمۈر يولىنى ياساشقا)؛ شىنجاڭ گېزىتىمۇ كەينى - كەينىدىن ماقالە ئېلان قىلىپ مۇزاكىرىگە ئۇيۇشتۇرۇپ، قوللىغانىدى.

شىنجاڭ گېزىتىنىڭ قەشقەر شۆبىسى ئۆزگەرتىپ تەشكىللىنىپ گېزىت نامىمۇ «ئاڭ گېزىتى» گە ئۆزگەرگەنىدى، باش مۇھەررىرلىكنى ئىلگىرى-ئاخىر بولۇپ ئەمەت زىيا، ئالىم ئاخۇنلار ئۈستىگە ئالغانىدى.

1947- يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 36- يىلى)

1- ئايدا، كونىشەھەر ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئەمەلدار، خىزمەتچى، ئىشچىلار ئۇمۇمىي سانى 82 دىن 45 كە قىسقارتىلغان.

3- ئاينىڭ 9- كۈنى، ئۈرۈمچىدىكى «25- فېۋرال قانلىق ۋەقەسى» قەشقەردىكى ھەرساھەنىڭ ھەققانىي نەپرىتىنى قوزغىدى، سودىگەرلەر، ئوقۇغۇچىلار بولۇپ مىڭدىن ئارتۇق كىشى كوچىغا چىقىپ نامايىش قىلدى. 24- كۈنى 1000 دىن ئارتۇق كىشى يەنە كوچىغا چىقىپ نامايىش قىلىپ «گومىنداڭ ئارمىيىسى شىنجاڭدىن چىقىپ كەتسۇن»، «فابى (قانۇنلۇق پۇل مەنىسىدە، 1935- يىلدىن كېيىن گومىنداڭ تارقاتقان قەغەز پۇل- تەرجىماننىڭ ئىزاھاتى)نى چەكلەيلى» قاتارلىق شوئارلارنى توۋلاپ، «ئىنتېرناتسىئونال» نى جاراڭلىق ئوقۇغان؛ بەزىلەر كونىشەھەردىكى بانكا ئۆگزىسىگە چىقىپ، تۇرۇشلۇق قىسىملارنىڭ مۇداپىئە ئەسلىھەلىرىنى، چېقىپ ئەسكەرلەر بىلەن توقۇنۇشۇپمۇ قالغان.

4 ـ ئايىنىڭ 4 ـ كۈنى، قەشقەر تاموژنىسى بۇيرۇقىغا
بىنائەن ئالتە ماددىلىق «ئەپيۇننى مەنئى قىلىشتىكى
جازا ـ مۇكاپات چارىسى»نى ئېلان قىلىپ، زەھەرلىك
چېكىملىك ئەتكەسچىلىكىنى قەتئىي مەنئى قىلغان. چېگ-
رىدىن كىرگەن زەھەرلىك بۇيۇملار ئەتكەسچىلىرىنى تەك-
شۈرۈپ تۇتقان.

4 ـ ئايىنىڭ 21 ـ كۈنى، شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەش-
مە ھۆكۈمىتىنىڭ باشلىقلىرىدىن جاڭ جىژجۇڭ، ئەخمەتجان،
مەسئۇت، ۋاڭ زىڭشەن، ئەيسا، چۇۋۇ، لىيۇزېرۇڭ قاتار-
لىق ئون ئەچچە كىشى قەشقەرگە كېلىپ كۆزدىن كەچۈرگەن.

4 ـ ئايىنىڭ 22 ـ كۈنى، جاڭ جىژجۇڭ قاتارلىقلار
قەشقەر كونىشەھەردىكى ئاممىۋى يىغىنغا قاتناشتى،
جاڭ جىژجۇڭنىڭ سۆزى كەسكىن قاتتىق بولۇپ، سورۇن
كەيپىياتى كىشىنى زېرىكتۈرەتتى.

4 ـ ئايدا، ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت، ئۆلكىلىك
مەسلىھەت كېڭىشى قۇرۇلغان، ھەر قايسى ۋىلايەتلەردىكى
ئۆلكىلىك كېڭەشنىڭ ئەزالىرىنى ئۇرۇمچىگە بېرىشقا چا-
قىرىپ، ئۆلكە رەئىسىنى دېموكراتىك سايلاشقا قاتناشتۇر-
غان. قەشقەر ۋىلايىتىدىن ئۆلكىلىك كېڭەشنىڭ ئەزالىقىغا
سايلانغانلار 20 دىن ئاشاتتى، كونىشەھەر ناھىيىسىدىن
سايلانغانلار ئوسمان داموللا، يۈسۈپ قارى ھاجى، ئەمەت
قازى ئاخۇن، سۇزۇك ھاجىيوپ، سىدىق مۇسايوپتىن ئىبا-
رەت بەش كىشى ئىدى. ھەر قايسى ناھىيە-
لەرنىڭ ۋەكىللىرى 4 ـ ئاينىڭ ئاخىرى
قەشقەر كونىشەھەرگە يىغىلىپ، ۋالىي ئابدۇكېرىمخان مەخ-
سۇم بەلگىلىگەن سۇزۇك ھاجىيوپ باشلىغۇچى، ئابدۇزاخ-

مان روزى ھاجى ئارقا سەپ تەمىناتىغا مەسئۇل بولۇپ يولغا چىقىشقا تەييارلانغان.

5 - ئاينىڭ 5 - كۈنى، جاڭ جژجۇڭ قاتارلىقلار خوتەننى كۆزدىن كەچۈرۈپ قەشقەر كونىشەھەرگە كەلگەن. ۋالىي مەھكىمىدە ناھىيە ۋە ئۆلكىلىك مەسلىھەت كېڭىشىگە ئەزا بولۇپ سايلانغانلارنى، ھەر ساھەنىڭ ۋەكىللىرىنى چاقىرىپ سۆھبەت يىغىنى ئاچقان. يىغىندا جاڭ جژجۇڭ «كۆپچىلىك ھەر خىل زىددىيەتلەرنى چىقىرىپ تاشلىغاندىلا، ئاندىن ئىتتىپاقلىقنى مۇستەھكەملىگىلى ۋە قۇرۇلۇشنى باشلىغىلى بولىدۇ» دېگەن تېمىدا ئۇزۇن سۆز قىلغان، سۆزدە خاتالىق كۆپ بولغاچقا خەلقنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈرگەن.

5 - ئاينىڭ 7 - كۈنى، قەشقەر كونىشەھەردىكى 5 - 6 مىڭ ئامما كېچىدە جاڭ جژجۇڭ چۈشكەن ۋالىي مەھكىمىنى قورشىۋالغان. يېڭىشەھەردە تۇرۇشلۇق 42 - كورپۇسنىڭ جۇنجاڭى جاۋشىڭگۇاڭ ھەربىي ماشىنا ئەۋەتىپ، جاڭ جژجۇڭنى قۇتۇلدۇرۇپ كورپۇس شتابىغا ئېلىپ كەتكەن. ئەتىسى سەھەردە جاڭ جژجۇڭ قاتارلىقلار يېڭىشەھەرنىڭ جەنۇبىدىكى ئايرودرومدا ئايروپىلانغا ئولتۇرۇپ ئۈرۈمچىگە كەتكەن.

5 - ئايدا، قەشقەردە تۇرۇشلۇق 42 - كورپۇس رەتلەنگەن 42 - دىۋىزىيىگە ئۆزگەردى، جاۋشىڭگۇاڭ دىۋىزىيە باشلىقلىقىنى قوشۇمچە ئۆتىگەنىدى.

شۇ يىلى، قەشقەر «ئاڭ گېزىتى» نىڭ «قەشقەر شىنجاڭ گېزىتى» دېگەن نامى ئەسلىگە كەلدى، ئەمەت زىيا باشلىق، ھامۇت سىدىق مۇئاۋىن باشلىق بولدى، نۇرمەممەت بىلەن

قۇربان ئىمىنلار تەھرىر بولدى.

1948 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 37 - يىلى)

1 - ئايدا، ئەيسا ھاجى كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىملىقىغا تەيىنلەندى.

9 - ئاينىڭ 3 - كۈنى، قەشقەردە ئۈزۈن يوللۇق سىملىق تېلېفون يولى ئېچىلىپ، ئۈرۈمچى، قۇمۇل، قاراشەھەرلەرنى بىۋاسىتە ئالغىلى بولىدىغان بولدى. تېلېفون سىمىنىڭ قارشىلىقى كىچىك بولغاچقا، سۆزلىشىش تولىمۇ قىيىن بولاتتى.

شۇ يىلى، قەشقەر كونىشەھەرنىڭ كونا قۇمدەرۋازا يولىنى كېڭەيتكەنلىكتىن، ھېيتگاھ جامەنىڭ جەنۇبىي تېمى تېشىدىكى 40 ئېغىز دۇكان چېقىۋېتىلگەن.

1949 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 38- يىلى، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان يىل)

1 - ئايدا، قەشقەر كونىشەھەردىكى چەت ئەل مۇھاجىرلىرى ستاتىستىكا قىلىنغان: پاكىستانلىق 20 ئائىلە، 36 نوپۇس؛ ئافغانىستانلىق تۆت ئائىلە، ئالتە نوپۇس؛ ھىندىستانلىق ئون ئائىلە، 22 نوپۇس؛ سوۋېتلىك 146 ئائىلە، 597 نوپۇس چىققان.

4- ئاينىڭ بېشىدا، جەنۇبىي شىنجاڭ كارنىزونىنىڭ قوماندانى، قوشۇمچە قەشقەردە تۇرۇشلۇق 42- دىۋىزىيىنىڭ باشلىقى جاۋشىگۇاڭ ئۈرۈمچىگە بېرىپ، شىنجاڭ كارنىزونىنىڭ باش قوماندانى تاۋشىيۈ غەربىي بىنادا ئاچقان ھەر-

بىر ئىشلار يىغىنىدا قاتناشقان. ئاي ئوتتۇرىسىدا جاۋشىگۇاڭ قەشقەرگە قايتىپ كونىشەھەردە تۇرۇشلۇق ئاتلىق توققۇزىنچى بىرىگادىنىڭ باشلىقى ماپىڭلىنغا دىۋىزىيە شتابىدا يىغىن بار، دەپ ئۇقتۇرۇش قىلىپ تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش مۇددىئاسىنى ئاشكارىلىغان.

6- ئاينىڭ 8- كۈنى، قەشقەردە قاتتىق يامغۇر يېغىپ كەلكۈن كەلگەن، كەلكۈن ئۆي، زىرائەتلەرنى كۆپ ئېقىتىپ كەتكەن.

7- ئاينىڭ 20- كۈنى، كونىشەھەر ناھىيە خەلقى كوچىغا چىقىپ نامايىش قىلغان، ھاكىم تۇرسۇن ئېلى قاتارلىقلار ئوق چىقىرىپ باستۇرۇپ، ئاممىنىڭ غەزىپىنى قوزغىغان.

7- ئاينىڭ 24- كۈنى، قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى تۇرسۇن ئېلىنىڭ ۋەزىپىسىنى ئېلىۋېتىپ، ئورنىغا گومىنداڭ پارتىيىسىنىڭ كونىشەھەر ناھىيىلىك شتابىنىڭ باش كاتىپى ئابدۇقادىر ھەسامىددىننى مۇۋەققەت ھاكىم قىلىپ تەيىنلىگەن.

8- ئاينىڭ 19- كۈنى، جاۋشىگۇاڭ قەشقەردىن قاراشەھەرگە بېرىپ تاۋسىيۇ بىلەن ئۇچرىشىپ، شىنجاڭدىكى گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش پىلانىنى مەخپىي مەسلىھەتلەشكەن.

9- ئاينىڭ 20- كۈنى، يەكەندە تۇرۇشلۇق ئاتلىق 9- بىرىگادىنىڭ تاڭ جىڭزېن قىسىمىدىكى 7- پولكىنىڭ مۇئاۋىنى خوك يادۇك قىسىملىرىنى باشلاپ ھەقىقەتكە قايتقان.

9 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى، تاۋ سىيۇ جاۋ شىڭۋاڭغا مەخپىي تېلېگرامما بېرىپ، تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشىنىڭ ئۆكتىچىلىرى ماچىڭشياڭ (ئاتلىق 1 ـ دىۋىزىيىسىنىڭ باشلىقى ئىدى)، لولۇردىن (179 ـ بىرىگادىنىڭ باشلىقى ئىدى) ۋە يى چىڭلار ھەربىي ھوقۇقىنى تاپشۇرۇپ بېرىشكە ماقۇل بولۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭ بىلەن ھىندىستانغا چىقىپ كېتىشىنى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ، ھەقىقەتكە قايتىشتەك چوڭ ۋەزىيەتكە ئېتىبار بېرىش يۈزىسىدىن جاۋ شىڭۋاڭنىڭمۇ قويۇۋېتىشىنى ئۈتۈنىمەن، دېگەن.

9 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى، تاۋسىيۇ پۈتۈن مەملىكەتكە ئوچۇق تېلېگرامما تارقىتىپ شىنجاڭدىكى گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتقانلىقىنى ئېلان قىلدى. قەشقەر كونىشەھەردە تۇرۇشلۇق ئاتلىق 9 ـ بىرىگادىنىڭ بىر لىيەنى توپىلاڭ كۆتۈرۈپ قاچقان. بىرىگادا باشلىقى ماپىڭلىن ئوفىتسېر جاڭ شياۋنى ئەسكەر باشلاپ قوغلاپ تۇتۇشقا ئەۋەتكەندە ھەممىنى تۇتۇپ تۈرمىگە قامىغان.

9 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى، جاۋشىڭۋاڭ رەئىس ماۋزېدۇڭ، باش قوماندان جۇدېنىڭ تاۋسىيۇنىڭ تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش تېلېگراممىسىغا بەرگەن جاۋاب تېلېگراممىسىنى ئالغاندىن كېيىن، دەرھال تېلېگرامما كۆپىيىسى تەييارلاپ جۇڭگو كومپارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىغا يوللاپ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى 2 مىليون ھەربىي ۋە خەلقنى باشلاپ جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن. ئەتىسى سەھەردە

تېلېگراممىا جاۋشىگۇاڭنىڭ كانەۋىيى ۋاڭفاڭ ئارقىلىق
سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسى ئارقىلىق
ئالدى بىلەن موسكۋادىن شىنخۇاشې شۆبىسىگە ئەۋەتىلىپ
ئاندىن بېيجىڭگە يوللىنىپ رەئىس ماۋزېدۇڭ بىلەن باش
قوماندان جۇدېلەرگە يەتكۈزۈلگەن .

10 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ، ماچىڭشىياڭ ، لونۇرىن ،
يى چىڭ 3 كىشى قەشقەرگە كەلگەن ، 7 - كۈنى جاۋشىگۇاڭ
ئادەم قوشۇپ ئۇچەيلەننى ۋە ئۇلارنىڭ يېقىنلىرىنى
ھىندىستانغا كېتىشكە ئۇزىتىپ قويغان .

11 - ئاينىڭ 26 - كۈنى ، گېنېرال جاۋشىگۇاڭ
قەشقەردىكى ھەقىقەتكە قايتقان بارلىق ئوفېتسېر ۋە ئەسكەر-
لەرنى باشلاپ ئالدىنىالا قەشقەرگە كەلگەن . ئۈچ
ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ مەسئۇلى ئىمىنوپ باشچىلىقىدىكى
13 - دىۋىزىيىنىڭ بارلىق ئوفېتسېر- جەڭچىلىرى ، قەشقەردىكى
ھەقىقەتكە قايتقان يەرلىك ئەمەلدارلار ۋە دىنىي زاتلار
بىلەن بىرلىكتە قەشقەر كونىشەھەرنىڭ
يارباغ دەرۋازا سىرتىدىكى قوغان كەنتىدە سەپتە تۇرۇپ
جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ غەربىي شىمال 1 -
دالا ئارمىيىسى 1 - بىڭتۇەنى 2 - كورپۇسىنىڭ قەشقەر-
گە كىرىشىنى قارشى ئالغان . 2 - كورپۇسنىڭ سىياسىي كو-
مىسسارى ۋاڭ ئېنماۋ ، جۇنجاڭى گوپىڭ ، مۇئاۋىن جۇنجاڭى
دۇ نىڭيۇەن ، مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسار زوچى ھەمدە ئالدىن
يۈرەر قوشۇن 4 - دىۋىزىيىنىڭ باشلىقى ياڭ شىيوسەن ، سى-
ياسىي كومىسسارى زىڭ گۇاڭمىن قاتارلىقلار قەشقەردىكى
50 مىڭدىن ئارتۇق ھەر ساھەنىڭ قارشى ئېلىشى بىلەن

قەشقەر كونىشەھەر ۋە يېڭىشەھەرگە كىرگەن. 12 - ئاينىڭ 1 - كۈنى 2 - كورپۇسنىڭ كورپۇس شتابى ۋە بىۋاسىتە قاراشلىق قىسىملىرى تۇرپاندىن يولغا چىقىپ 26 كۈن يول مېڭىپ، 2390 چاقىرىملىق ئۇزۇن مۇساپىنى بېسىپ، قەشقەرگە يېتىپ كەلگەن. كوپىلىك، ۋاڭ ئېنماۋ باشچىلىقىدىكى 2 - كورپۇس قەشقەر ھەربىي باشقۇرۇش ھەيئىتىنى قۇردى، ئابدۇكېرىمخان مەخسۇمنى ئازادلىقتىن كېيىنكى قەشقەرنىڭ تۇنجى ۋالىيسى قىلىپ تەيىنلىدى.

(ئابدۇرىشىت ھاجى تەرجىمىسى)

7

مۇقاۋىنى لايىھەلىگۈچى: ئابدۇغېنى ھۆسەيىن

قەشقەر شەھەرلىك سىياسىي كېڭەش تارىخىي
ماتېرىياللار تەتقىقات كومىتېتى باستۇردى

«قەشقەر گېزىتى» مەتبەئەسىدە بېسىلدى
گېزىت-ژۇرناللارنى بېسىشقا رۇخسەت قىلىنىش
كېنىشكە نومۇرى: 399

باھاسى: 3.19 يۈەن